

๑๕.๑๑๑

๑๖๑

๓

วิเคราะห์บทบาทตัวละครมนุษย์ในบทละครในและละครนอก

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท ๒๓ พระโขนง กรุงเทพฯ ๑๑ โทร ๖๑๒๑๕๗๕ ๖๑๑๕๐๕๕

ปริญญานิพนธ์

ของ

สมพร รวนสุข

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาดุษฎีบัณฑิต

ตุลาคม ๒๕๒๑

๗๒๙๕๙

๒ ส.ค. ๒๕๒๒

วิเคราะห์บทบาทตัวละครมนุษย์ในละครในและละครนอก

บทคัดย่อ

ของ

สมพร ร่มสุข

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

ตุลาคม 2521

การวิเคราะห์บทบาทตัวละครมนุษย์ในละครในและละครนอกมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับที่มา ลักษณะ อุปนิสัย ประเภท บทบาทและคุณค่าของตัวละครมนุษย์ที่ปรากฏในละครในเรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา อุนรุท และบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ไกรทอง การเกิด ไชยเชษฐ์ มโนห์รา และสุวรรณหงส์ แล้วนำผลการวิเคราะห์มารายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิเคราะห์พบว่า ตัวละครมนุษย์ส่วนใหญ่มีที่มาจากศาสนา ความเชื่อในคติพราหมณ์และคติพุทธของอินเดีย แต่มีตัวละครบางประเภทที่ถ่ายทอดความคิดมาจากวรรณคดีของต่างชาติ เช่นวรรณคดีอินเดีย ขวา เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังสร้างตัวละครมนุษย์โดยอาศัยความเชื่อดั้งเดิมของไทยเป็นหลักแล้วจินตนาการให้มีลักษณะพิเศษ พิสดารมากยิ่งขึ้น

โดยทั่วไปตัวละครมนุษย์มีรูปร่างหน้าตาแปลกประหลาด พิสดารและมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แต่ตัวละครเหล่านี้มีอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดและความต้องการหลายอย่างเช่นเดียวกับมนุษย์

สำหรับประเภทและบทบาทตัวละครมนุษย์ในบทละครนั้น พบว่าตัวละครมนุษย์ในบทละครแยกได้เป็น 2 ประเภท กล่าวคือ ตัวละครมนุษย์ฝ่ายดีซึ่งเป็นตัวละครที่มีคุณธรรมและเป็นผู้ที่ให้ความช่วยเหลือตัวเองในการจัดอุปสรรคและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ตัวเองเผชิญอยู่ให้หมดไป และตัวละครฝ่ายร้ายซึ่งได้แก่ตัวละครที่ขาดคุณธรรม ชอบสร้างปัญหาหรือก่อความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นอยู่เสมอ

ตัวละครมนุษย์นอกจากจะช่วยให้เรื่องสนุกสนานตื่นเต้นน่าติดตามแล้ว ยังมีคุณค่าในด้านการแต่ง การดำเนินเรื่องและเกิดวรรณคดีด้วย

AN ANALYSIS OF THE ROLE OF THE NON-HUMAN CHARACTERS
IN LAKHON NAI AND LAKHON NOK

ABSTRACT

BY

SOMPORN RUAMSUK

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education Degree
Sri Nakharinwirot University
October, 1978

The purpose of this thesis was to analyse the role of the non-human characters in Lakhon Nai and Lakhon Nok with the concentration on their origins, appearances, habits, types, parts and their value in Lakhon Nai : Ramakien Inau Oonrut and Lakhon Nok : Sangthong Kraithong Karaket Chaiyachet Mano (h)ra and Suwannahong.

The investigation revealed that Buddhism and Brahmanism was always a rich source of the non-human characters. While foreign literature such as that of India and Java had an influence on some particular types of the Thai non-human characters, the Thai way of thinking and their high imagination added more to the special and complex characteristics of those characters.

Though, the non-human characters were different from humans in their appearances and supernatural power, but their feeling, thought and desire were like those of humans.

There were two types of non-human characters : the good and the bad ones. The first, acting as a foil to a hero, was virtuous and helpful, trying to overcome of some obstacles and to solve some problems which the hero was faced with while the latter was villainous and always caused trouble to others especially the hero.

Non-human characters added a flavor to the stories. They made the stories more enjoyable and exciting. Moreover, they added more value to the stories.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิติได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

ไมล์ จันทร์สาร

ประธาน

ส.ก. ๒๕

กรรมการ

ประกาศจุฬการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชทานทุนภูมิพล อุดหนุนการวิจัยประจำปีการศึกษา 2521
ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ

สมพร รามสุข

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เพราะผู้เขียนได้รับความกรุณาจาก
ผู้ช่วยศาสตราจารย์โมรี ชื่นสำราญ ประธานกรรมการ อาจารย์สุภา ปานเจริญ
กรรมการ ที่ได้กรุณาให้แนวคิด ให้คำแนะนำ และสละเวลาตรวจ แก้ไขข้อบกพร่อง
จนปริญญานิพนธ์สำเร็จลงด้วยดี จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้รับความช่วยเหลือจากอาจารย์คงเดช ประพัฒน์ทอง
ที่กรุณาให้รายละเอียดในเรื่องราวบางประการอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า
อาจารย์ประจักษ์ ประภาพิตยากร กรุณาให้ยืมหนังสือ และอาจารย์วินลศิริ ร่วมสุข
ที่ให้คำแนะนำและอ่านยวความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า จึงขอกราบขอบพระคุณไว้
ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณ ผู้อำนวยความสะดวกหอสมุดแห่งชาติที่ได้อนุญาตให้ผู้เขียนศึกษาค้นคว้า
บทละครที่จารึกไว้ในสมุดไทย ตลอดจนเจ้าหน้าที่ผู้อำนวยความสะดวกในขณะที่ทำการ
ศึกษาทุกท่าน

อนึ่ง ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะไม่สำเร็จลงด้วยดีถ้าหาก "พ่อและแม่" ผู้คอยให้
กำลังใจ กำลังทรัพย์ และสนับสนุนตลอดมา ผู้เขียนจึงขอจารึกพระคุณไว้ในโอกาสนี้ด้วย

สมพร ร่วมสุข

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	
- ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	4
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	5
สมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า	5
✓ วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	5
ขอบข่ายของการศึกษาค้นคว้า	7
คำนิยามศัพท์เฉพาะ	8
ลำดับขั้นของการศึกษาค้นคว้า	8
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	9
2 ที่มา ลักษณะ อุปนิสัยและประเภทของตัวละครมนุษย์	27
ที่มาของตัวละครมนุษย์	27
ลักษณะตัวละครมนุษย์	86
นิสัยตัวละครมนุษย์	104
ประเภทตัวละครมนุษย์	142
3 วิเคราะห์บทบาทและคุณค่าของตัวละครมนุษย์	146
บทบาทตัวละครมนุษย์ฝ่ายดี	153
พระอินทร์	153
พระพรหม	158
พระอิศวร	159
บงกชปะตาระกาหลา	160

บทที่	หน้า
ท้าวมาลีวราช	163
ลิง	163
มา	170
แมว	171
กินรี	171
เงือก	172
นาค	172
ครุฑ	173
ยักษ์	174
พระเสื้อเมือง	181
พระไทร	181
บทบาทของตัวละครมนุษย์ฝ่ายร้าย	182
จระเข้	182
นาค	184
ยักษ์	184
พระเสื้อเมือง	188
วิทยากร	189
คุณค่าของตัวละครมนุษย์	190
- คุณค่าทางด้านการแต่งและการดำเนินเรื่อง	190
คุณค่าที่ได้จากการวิเคราะห์นิสัยและบทบาทของตัวละคร	198
4 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	205
บรรณานุกรม	209

บทนำ

/ วรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งที่เป็นนิยายพื้นบ้านของไทย เช่น ลิลิตพระลอ ขุนช้างขุนแผน ไกรทอง และวรรณคดีที่รับอิทธิพลจากต่างประเทศ เช่น รามเกียรติ์ อิเหนา มักกล่าวถึงการผจญภัย โดยกล่าวถึงเหตุการณ์เกินปกติวิสัยมนุษย์ที่จะเป็นไปได้ หรือจะบังเกิดให้เกิดขึ้นได้ เช่น การเพาะเหินเคียนอากาศ การใช้เวทมนตร์ การอยู่ยงคงกระพัน การแปลงกายเป็นรูปอื่น การบังคับภูตผีปีศาจให้อยู่ในอำนาจและกระทำให้ตามความปรารถนาของผู้มีอำนาจ และมักกล่าวถึงมนุษย์ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา เช่น เทวดา ปีศาจ สัตว์ร้าย ยักษ์หรือมนุษย์ที่มีอิทธิฤทธิ์แรงกล้า จนคิดมนุษย์ธรรมดาสามัญเสมอ/ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงลักษณะของวรรณคดีไทยไว้ว่า

"เรื่องราวต่าง ๆ ในวรรณคดีวิจารณ์พิสดาร เต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ ซึ่งถ้าไม่ได้เป็นความเคยชินแล้ว เราจะเห็นว่าพิลึกกึกกือเป็นอันมาก เช่น ... เรื่องนางที่เกิดในคอกบัว หรืออยู่ในฉะฉาน (นางจันทรา ในเรื่องฉะฉานนางสีดาในเรื่องรามเกียรติ์) เรื่องมนุษย์หรือทโมนาน ซึ่งเป็นวานรอันไม่มีอะไรผิดแปลกไปจากมนุษย์เลย สู้สมกับสัตว์น้ำ (ทโมนานกับนางวานรินในเรื่องรามเกียรติ์ พระอภัยมณีนางเงือกและผีเสื้อสมุทรในเรื่องพระอภัยมณี) บรรดาสัตว์ที่กล่าวในเรื่องเหล่านี้มักจะพูดภาษามนุษย์ได้ และมีกิริยาท่าทางเหมือนอย่างมนุษย์ (นางแมวในเรื่องชัยเชษฐ)* เทวดาสู้สมกับมนุษย์ (ในเรื่องมณีพิชัยพระอินทร์มาสู้สมกับนางเกษมจินเกิดธิดา คือยอพระกลิ่น)"¹

* เขียนตามต้นฉบับ

¹ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 179

ซึ่งเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้มิอาจเกิดขึ้นในชีวิตจริงของมนุษย์ แต่เป็นไปตามจินตนาการของ
 เทวี่ พระยาอนุมานราชชน¹ กล่าวว่า

"มนุษย์อีกเครื่องหนึ่งขึ้นได้สำเร็จ ก็ต้องมีการคิดคะเนถึงเรื่องที่จะเป็นมาแล้ว
 อนุมานจนเกิดมีนิยาย นิทานที่กล่าวถึงสำเภาขนส่งลอยไปในอากาศหรือวิเศษ
 ไปกว่านี้ก็คือ เหาะได้เองไม่ต้องใช้เครื่องช่วยเหาะ แต่กระนั้นยังยกการเหาะได้
 เองนี้ ให้แก่พวกผีพิรุณ มีเทวดา พิศายธรรพ์ คนธรรพ์ และยักษ์เป็นต้น...
 การคิดคะเนต้องเป็นไปตามส่วนของความรู้ในสมัยนั้น จนกว่าความรู้จะเจริญ
 กว้างขวางขึ้นต่อมการคิดคะเนจึงจะเจริญตาม ในที่สุดก็เหาะได้จริง ๆ
 เพราะฉะนั้นต้นเหตุแห่งความรู้ ความเจริญจึงอยู่ที่การคิดคะเน ถ้าไม่มีมาก่อน
 ความรู้ความเจริญก็เกิดขึ้นไม่ได้ การคิดคะเนนั้นต้องอาศัยสืบต่อกันมาเป็นชั้น ๆ
 เรื่องที่เล่ากันไว้ในนิยาย นิทานก็เป็นความรู้ควบเหมือนกัน เพราะเป็นเรื่อง
 การคิดคะเนของชนโบราณ"

ดังนั้นเราจึงกล่าวได้ว่า วรรณคดีเป็นเครื่องสะท้อน "จินตนาการของมนุษย์แสดงถึง
 โลกอีกโลกหนึ่งที่คาบเกี่ยวอยู่ระหว่างความฝันกับความจริง มนุษย์สังเกตความจริงรอบ ๆ ตัว
 แล้วนำมาตกแต่งประคัมประคองเข้าเป็นจินตนาการในวรรณคดีเมื่อเวลาผ่านไปหลายร้อยปี
 คนรุ่นหลังอาศัยวรรณคดีของชนรุ่นก่อนเป็นหลักฐานความคิดอ่านและวัฒนธรรมของชนรุ่นนั้น"²

จินตนาการที่เกี่ยวข้องกับลักษณะที่เกินปกติวิสัยมนุษย์นี้ มิได้ปรากฏแต่เพียงในวรรณคดีไทย
 เท่านั้น ในวรรณคดีของชาติต่าง ๆ ทั่วโลกก็ปรากฏเช่นเดียวกัน เช่น "วรรณคดีของกรีก
 โบราณก็มีกล่าวถึงสัตว์ต่าง ๆ ที่มีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัวหรือแปลกประหลาดอยู่หลายอย่าง เช่น
 ยักษ์ตาเดียว (Cyclopes) ฌมนุษย์ครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์ คันทาจิก (Satyrs) ฌมนุษย์ที่
 คุ้ยหน้าและกายเป็นมนุษย์ผู้หญิงแต่มีหางและกรงเล็บเป็นนก (Harpies) และมังกรไฟ

¹ พระยาอนุมานราชชน เทพนิยายสังเคราะห์ภาค 3 หน้า 1 - 2

² ว. วนิชย์กุล "เรื้ดความรู้จากวรรณคดี" วิทยาสาร 20 มกราคม 2518

ฝรั่งที่มีลักษณะของสิงโต และแพะรวมอยู่ด้วย (Chimaeras)"¹ นอกจากนี้วรรณคดีกรีกยังมี "ตำนานของเซธี่ (Circe) ผู้มีอำนาจในการแปลงกาย โกเตส (The Goetes) ผู้มีเสียง โหยหวนมีเวทมนต์ ... ในวรรณคดีอังกฤษก็มีเรื่องท่านองนี่เช่นเรื่อง แมคเบธ (Macbeth) ของวิลเลียม เชกสเปียร์ (William Shakespear) มีตอนที่กล่าวถึง การกระทำของแมคเบธที่มีอิทธิฤทธิ์"²

โดยเฉพาะเรื่องโรมานซ์ซึ่งเป็นเรื่องลึกลับมีสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ยักษ์ ปีศาจ ของวิเศษต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ช่วยเสริมความโลดโผนพิสดารของเรื่องให้เด่นขึ้นอีก ทำให้เห็นว่า ตัวเอกของเรื่องมีความสามารถ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร³ กล่าวถึงเรื่องโรมานซ์ ไว้ว่า

บรรดาเรื่องโรมานซ์ต่าง ๆ อันเป็นนิทานเกี่ยวกับอัศวินในยุคกลาง เช่น นิทานชุดอัศวินโต๊ะกลมของพระเจ้าอาร์เธอร์ นิทานชุดอัศวินของพระเจ้าชาลมาญลันแอมป์วัลละครที่ไม่ไฉนมนุษย์เข้ามามีบทบาทด้วยเสมอ ข้อที่น่าสังเกตคือตัวละครเหล่านี้แม้จะมีฤทธิ์อำนาจเพียงไรก็ตาม แต่ก็ไม่มีบทบาทเป็นตัวละครเอกของเรื่องโดยตรง ถ้าเป็นฝ่ายชั่วร้ายก็จะพ่ายแพ้ไปในที่สุด และถ้าเป็นฝ่ายดีก็จะเป็นเพียงผู้ช่วยเหลือตัวละครเอกของเรื่องในการขจัดอุปสรรคต่าง ๆ ถึงแม้ว่าตัวละครเหล่านี้จะมีบทบาทกล่าวถึงอยู่ตลอดเรื่องหรือเกือบตลอดเรื่อง แต่ก็ไม่นับว่าเป็นตัวละครสำคัญของเรื่อง อย่างไรก็ตามเรื่องโรมานซ์จะขาดตัวละครเหล่านี้ไม่ได้

นอกจากนี้ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์⁴ ได้ทรงอธิบายว่า เรื่องโรมานซ์ของยุโรป ยุคกลางมีเรื่องตัวละครประเภทนี้อยู่มาก เช่น เรื่องของโอรlando (Orlando) ในนิทาน

¹ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 121

² ทศนิยม สุจินะพงศ์ การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาขุนช้างขุนแผน หน้า 1

³ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 199

⁴ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ยุคกลางในยุโรปพงศาวดารและนิทานพงศาวดาร หน้า 52

อัศวินชุดพระเจ้าชาลมาญก็มีมาดากี้ เป็นผู้ช่วยเหลือเกี่ยวกับเวทมนตร์คาถากัง ๆ มีภัย
เฟอเรกัลเป็นคู่ต่อสู้สำคัญ วินัสโซึ่ง เป็นตัวเอกอีกตัวหนึ่งในเรื่องเดียวกัน ก็มีม้าชื่อเบยาร์ค
(Bayard) เป็นพาหนะประจำตัวและมีคุณสมบัติพิเศษ

กัลดกรอมนุญย์แม้ว่าจะมีรูปร่างแปลกพิสดาร และมีคุณสมบัติพิเศษอย่างไรก็ตาม แต่
นิสัยใจคอและการกระทำของกัลดกรเหล่านี้ ตรงกับความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์ คือมีอารมณ์
และความรู้สึกต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ ด้วยเหตุนี้นกัลดกรอมนุญย์จึงมีบทบาทสำคัญทั้งใน
วรรณคดีไทยและวรรณคดีต่างประเทศ โดยเฉพาะวรรณคดีไทยประเภทละครในและละครนอก
ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการผจญภัยของวีรบุรุษที่ต้องตกอยู่ในที่กับขัง และผจญภัยอุปสรรคอันใหญ่-
หลวงหลายครั้งหลายครา กัลดกรอมนุญย์จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง ช่วย
ให้เรื่องมีความเข้มข้นสนุกสนานตื่นเต้น ลึกซึ้งและน่าติดตามเนื้อเรื่องมีความพิสดาร โดดเด่น
แปลกไปจากเรื่องประเภทอื่น ๆ และช่วยสร้างเสริมตัวเอกให้มีคุณสมบัติเยี่ยมพรหมคุณลักษณะ
ของบุคลลในอุดมคติ บทบาทของกัลดกรอมนุญย์ในวรรณคดีไทยเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของ
วรรณคดีไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจ และการศึกษา แต่ยังมีได้มีผู้ใดให้ความสนใจและศึกษาอย่าง
แท้จริง ด้วยเหตุผลทั้งที่ว่า ผู้เขียนจึงวิเคราะห์ทั้งมา ลักษณะ อุปนิสัย บทบาทและคุณค่า
ของกัลดกรอมนุญย์ ซึ่งการวิเคราะห์ครั้งนี้จะช่วยให้ท่านวรรณคดีไทยได้เข้าใจซาบซึ้ง โดยเข้า
ถึงจินตนาการของกวี เห็นคุณค่าของกัลดกรอมนุญย์มากขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
วรรณคดีต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาที่มา ลักษณะ อุปนิสัย และประเภทของกัลดกรอมนุญย์ในละครในและละครนอก
2. เพื่อศึกษา บทบาทของกัลดกรอมนุญย์ในละครในและละครนอก
3. เพื่อศึกษา คุณค่าของการสร้างกัลดกรอมนุญย์ในละครในและละครนอก

ความสำคัญของการศึกษากันคว่ำ

1. ทำให้ทราบที่มา ลักษณะ อุปนิสัย และประเภทของฉนวนในและ
ฉนวนนอก
2. ทำให้ทราบบทบาทของฉนวนในและฉนวนนอก
3. ทำให้ทราบคุณค่าของการสร้างฉนวนขึ้นในและฉนวนนอก
4. ทำให้เข้าใจจินตนาการของ กวีในการสร้างภาพฉนวน
5. ทำให้อ่านวรรณคดีไทยประเภทที่มีฉนวนได้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ลุ่มฐานในการศึกษากันคว่ำ

1. ฉนวนในและฉนวนนอก มีทั้งที่สร้างขึ้นจากจินตนาการของ
กวีเองและที่ใคร่ขิทธิพลจากรากศัพท์ของชาติอื่น
2. ฉนวนในและฉนวนนอก มีทั้งฉนวนฝ่ายดีและฉนวน
ฝ่ายร้าย
3. ฉนวนในและฉนวนนอก ส่วนมากมีบทบาทสำคัญที่ช่วยในการ
ดำเนินเรื่อง

วิธีดำเนินการศึกษากันคว่ำ

ในการศึกษากันคว่ำเรื่องนี้ ผู้เขียนได้วิธีอ่านวิเคราะห์ข้อมูลจากพฤติกรรมของ
ตัวละคร และจากคำหรือข้อความที่กวีใช้แก่งในและฉนวนนอกทั้งกล่าว และศึกษา
กันคว่ำจากเอกสารชั้นรองประกอบ เพื่อสืบความ ขยายความข้อมูลที่รวบรวมมาจาก
ฉนวนในและฉนวนนอก แล้วนำผลที่ได้จากการศึกษากันคว่ำมาเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

1. เกณฑ์ในการเลือกเรื่อง

เนื่องจากบทละครในและละครนอก ที่จะนำมาวิเคราะห์นั้นมีจำนวนไม่มากนัก แต่หาต้นฉบับที่แท้จริง และมีเนื้อความสมบูรณ์ได้ยาก การที่จะนำบทละครทั้งสองประเภทนี้มาศึกษาทั้งหมด ย่อมเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ฉะนั้นจึงต้องใช้วิธีเลือกเรื่อง โดยยึดหลักเกณฑ์ดังนี้

- ก. เป็นวรรณคดีประเภทละครในและละครนอกที่หาฉบับได้
- ข. เป็นเรื่องที่รู้จักกันแพร่หลายในบรรดาผู้ศึกษาวรรณคดี
- ค. เป็นเรื่องที่มีตัวละครเด่นอยู่ และมีบทบาทที่จะวิเคราะห์ได้
- ง. บทละครเรื่องใดถ้ามีการพิมพ์เป็นเล่มแล้ว ผู้เขียนจะศึกษาจากฉบับพิมพ์ส่วนเรื่องที่ยังไม่มีการพิมพ์เป็นเล่ม จะศึกษาจากฉบับเขียน

จ. บทละครบางเล่ม ผู้เขียนจะต้องศึกษาจากทั้งส่วนที่มีการพิมพ์แล้ว และศึกษาจากฉบับตัวเขียนด้วย เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อเรื่อง

2. การเลือกข้อมูล

ข้อมูลที่น่าสนใจ ผู้เขียนศึกษาจากเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรองอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหัวเรื่องนี้

3. แหล่งที่จะศึกษาค้นคว้า

- ก. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
- ข. หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ค. หอสมุดแห่งชาติ

4. การวิเคราะห์ จะพิจารณาจากสิ่งต่อไปนี้

- ก. ลักษณะและอุปนิสัยของตัวละครเด่นที่ปรากฏในเรื่อง
- ข. พฤติกรรมของตัวละครเด่นที่ปรากฏในเรื่องนั้น ๆ
- ค. คำหรือข้อความที่ก่อให้เกิดการแสดงออกเกี่ยวกับตัวตัวละคร
- ง. ที่มาของตัวละคร ศึกษาจากคำรา

ขยายของการศึกษาค้นคว้า

1. วรรณคดีที่นำมาศึกษา ได้แก่

ก. ละครใน มี

1. รามเกียรติ์ (ฉบับรัชกาลที่ 2)
2. อิเหนา (ฉบับรัชกาลที่ 2)
3. อรุณาท (ฉบับรัชกาลที่ 1)

ข. ละครนอก มี

1. สังข์ทอง (ฉบับรัชกาลที่ 2)
 2. ไกรทอง
 3. การเกิด
 4. ไชยเชษฐ
 5. มโนห์รา
 6. สวรรคตพงศ์
- (ฉบับความเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา)

2. ทัวละครอนมัยที่นำมาวิเคราะห์มีดังนี้ คือ

- ก. เทพ
- ข. วิญญานบรรพบุรุษ
- ก. สัตว์
- ง. ครึ่งคนครึ่งสัตว์
- จ. ยักษ์
- ฉ. ผี
- ช. วิทยาร

3. ทัวละครอนมัย ที่นำมาศึกษานั้นจะศึกษาสิ่งต่อไปนี้ คือ

- ก. กิเลสที่มา ลักษณะและอุปนิสัยของทัวละครอนมัยทั้ง ๘

- ข. ศึกษาบทบาทของตัวละคร อนุษย์ทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายร้าย
- ค. ศึกษาคุณค่าของตัวละคร อนุษย์ฝ่ายดีและฝ่ายร้ายที่มีต่อละครในและ

ละครนอก

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

/"อนุษย์" หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่คน ซึ่งหมายถึง ผี เทวดา ยักษ์ รวมทั้ง สัตว์ และพวกครึ่งคนครึ่งสัตว์ที่ก่อกำเนิดขึ้นมาจากจินตนาการ

"บทบาท" หมายถึง การกระทำและการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ของตัวละคร อนุษย์ที่จะขาดเสียไม่ได้ในละครในและละครนอก

"คุณค่า" หมายถึง ลักษณะหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดจากตัวละคร อนุษย์ที่มีความสำคัญ ต่อการดำเนินเรื่อง และยังหมายถึงสิ่งที่ผู้ชมที่ดูงานได้รับจากตัวละคร อนุษย์ในค่านิยม จินตนาการ ปัญญา และศีลธรรม

"ตัวละครฝ่ายดี" หมายถึง ตัวละครที่มีคุณธรรม ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกฎของ ศีลธรรม

"ตัวละครฝ่ายร้าย" หมายถึง ตัวละครที่ขาดคุณธรรม ไม่ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม

ลำดับขั้นของการศึกษาค้นคว้า

1. ขั้นรวบรวม

- ก. ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับละครในและละครนอกเพื่อเป็นพื้นฐานในการ วิเคราะห์
- ข. ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับการให้บทบาทของตัวละครในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป
- ค. สืบรวจเนื้อหาละครในและละครนอก
- ง. รวบรวมที่มา ลักษณะ อนุษย์ บทบาท และคุณค่าของตัวละคร อนุษย์ รวมทั้งคำและข้อความที่กวีใช้แต่งซึ่ง เกี่ยวข้อง กับลักษณะ อนุษย์และบทบาทของตัวละคร อนุษย์

2. ชั้นวิเคราะห์

- ก. จำแนกประเภทของตัวละคร ภูมิอยู่ในละครในและละครนอกจากข้อมูล
ที่รวบรวมมาตามข้อหาย่างไว้ ก็แยกเป็นตัวละคร ภูมิฝ่ายดีและฝ่ายร้าย
- ข. วิเคราะห์ที่มา ลักษณะ และอุปนิสัยของตัวละคร ภูมิอยู่ในละครในและ
ละครนอก
- ค. วิเคราะห์บทบาทของตัวละคร ภูมิที่รวบรวมมาจากละคร เรื่องต่าง ๆ
ที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น
- ง. วิเคราะห์คุณค่าของตัวละคร ภูมิที่มีต่อละครในและละครนอกจากข้อมูล
ที่รวบรวมมา

3. ชั้นสรุปและอภิปรายผล

- ก. นำผลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูล มาสรุปทั้งในแง่ที่มา ลักษณะ
อุปนิสัย และบทบาทของตัวละคร ภูมิทั้งในละครในและละครนอก
- ข. นำผลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูล มาสรุปเป็นคุณค่าของตัวละคร ภูมิ
ที่มีต่อละครในและละครนอก
- ค. นำผลที่สรุปได้มาอภิปรายผล แสดงความคิดเห็น และให้ข้อเสนอแนะ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิในวรรณคดีไทยยังอยู่ห่างไกล ซึ่งส่วนมากจะเป็น
การศึกษารวมไปในเชิงประวัติความเป็นมา ส่วนการวิเคราะห์ตัวละคร ภูมิในคำอื่น ๆ
นั้นมีน้อยมาก ฉะนั้นจึงนำผลการศึกษาค้นคว้าของผู้ทรงคุณวุฒิมาเสนอในสาระสำคัญและส่วนที่
เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังนี้

สุภัทร อนุศาสน์ กล่าวว่า "วรรณคดีเป็นศิลปะแขนงหนึ่ง ซึ่งอาศัยจินตนาการและ
ความสามารถพิเศษในการใช้ถ้อยคำ เพื่อสร้างภาพพจน์ขึ้นในความนึกคิดของผู้อ่านหรือผู้ฟัง"¹

¹ สุภัทร อนุศาสน์ วิเคราะห์วรรณกรรมของมหาฤกษ์ ประวิญานิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัย-
วิชาการศึกษา ประสานมิตร หน้า 1

เสรีयरโกเศศ กล่าวถึงวรรณคดีว่า วรรณคดีเป็น "สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น หากเชื่อว่าเกิดขึ้นเอง
เพี้ยนธรรมชาติไม่ เพราะฉะนั้นวรรณคดีจึงต้องมีลักษณะเหมือนมนุษย์ที่สร้างวรรณคดีให้เกิด
มีขึ้น"¹ นอกจากนี้ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า

"วรรณคดีไม่ได้มีความประสงค์จะลอกธรรมชาติ วรรณคดีไม่ได้มีความประสงค์
จะวาดภาพบุคคลหรือบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ตามเวลาและสถานที่นั้น ๆ เช่น
ประวัติศาสตร์ แต่เหตุการณ์ที่ปรากฏในวรรณคดี แม้จะไม่เกิดขึ้นตามเวลาและ
สถานที่นั้น ๆ และบุคคลที่ปรากฏในวรรณคดีเช่น อีเหนา ท้าวสามล แมคเบธ
เบกกี... แม้จะไม่เคยมีตัวตนในชีวิตจริง ๆ ก็ย่อมมีลักษณะแห่งความจริง ชนิดที่
เรียกว่าวรรณสังขาร (Poetic truth) คือถ้าบุคคลเหล่านั้นมีสัจใจกอบใจเช่นนั้น
คงจะต้องกระทำการเช่นนั้น หรือถ้ามีคนสองคนมีสัจใจกอบใจเช่นนั้น อยู่ในฐานะ
เช่นนั้นในสมัยนั้นจะต้องประพฤติต่อกันเช่นนั้นเป็นแน่ ความจริงชนิดนี้เป็นความจริง
ที่อยู่ในระดับสูง กว่าที่เคยมีและเคยเกิดขึ้นในชีวิตจริง ๆ เป็นความจริงชนิดที่
กลอยตามเหตุผลของมนุษย์ ในนิพนธ์ที่แฉ่งแสดความจริงชนิดนี้ ผู้อ่านจะได้
รับความเพลิดเพลินและจะหลงเชื่อผู้แต่งว่า ทั้งละครและเหตุการณ์ที่ไ้กระทำไว้
ในวรรณคดีนั้นมีและเกิดขึ้นจริง ๆ นิพนธ์ที่จะต้องมีลักษณะเช่นนี้ ก็จะต้อง
สามารถสร้างภาพลงซึ่งสมเหตุสมผล... ตามหลักตรรกศาสตร์และจิตวิทยา"²

บางครั้งก็อาจสร้างภาพลงขึ้นโดยอาศัยสิ่งที่มีจริงเป็นหลัก แล้วจินตนาการให้มี
ลักษณะแปลกประหลาดออกไปเช่น สร้างเทวดา ยักษ์ เงือก ปีศาจ จากสิ่งที่มีจริงคือ
มนุษย์เป็นแนวเทียบ เพื่อเพิ่มความสนุกสนาน ตื่นเต้น โลกใหม่ให้กับเนื้อเรื่อง ลักษณะเช่นนี้
ปรากฏทั้งในวรรณคดีไทยและวรรณคดีต่างประเทศ วรรณคดีไทยจะพบมากในละครในและละคร-
นอก ซึ่งก็มักจะสร้างจินตนาการเกี่ยวกับมนุษย์และสัตว์วิเศษ ซึ่งมีรูปร่างแปลก ๆ และ
มีอิทธิฤทธิ์มาแทรกไว้เสมอ ว.วินิจฉัยกุล กล่าวว่า

¹ เสรีयरโกเศศ คำของวรรณคดี หน้า 81

² วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 61 - 62

"เกร็ดความรู้จากวรรณคดีนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจชวนให้ค้นคว้า... ถ้าวรรณคดีเป็นเครื่องสะท้อนความเจริญของชาติ ความคิดค้นของกวีที่บรรจุลงในผลงานแต่ละชิ้น ก็อาจสะท้อนความกว้างไกลของความคิดความฝันและความปรารถนาอันไม่มีที่สิ้นสุดของกวี และอาจพิสูจน์ได้ว่า แม้ในชาติเล็กหรือไกลจากศูนย์กลางอารยธรรม ก็ยังมีบุคคลที่สามารถไขนัยสัมผัสและจินตนาการวาดเรื่องราวได้ไม่แพ้ชาติใหญ่เหมือนกัน"¹

พจนานุกรมบาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ ให้ความหมายของคำว่า "อมนุษย์" ไว้ว่า อมนุษย์ คือสัตว์ที่ไม่ใช่มนุษย์ จะเป็นภูต ผี เทวดา เปรต ยักษ์ ฯลฯ ก็ได้ นับเนื่องในอมนุษย์ทั้งสิ้น"²

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายความหมายคำ "อมนุษย์" ไว้ว่า "อมนุษย์ น. ไม่ใช่คน, หมายความว่า ผี สาง เทวดา ยักษ์"³

หลวงสารานุประพันธ์ กล่าวว่า อมนุษย์มีกำเนิดมาจากพระเทพยทิกร เช่นเดียวกับเทพทั้งหลายคือ "พระกัศยป ได้พระอหิทธิพระเทพมารดาเป็นชายาก็ได้เป็นชนกแห่งพระอาทิตย์ และทั้งเป็นชนกพระอินทร์ด้วย นอกจากพระอาทิตย์แล้วพระกัศยปยังได้ธิดาพระกัษะประชาบดีอีก 12 องค์เป็นชายา ตอนนี้องเองเลยมีลูกเป็นสัตว์ประหลาดต่าง ๆ เช่น ครุฑ นาค ราชสัทพทย์ ทานพ อสูร ฯลฯ"⁴ เทพและอสูรแม่จะเป็นพี่น้องร่วมชนกเดียวกัน แต่มีลักษณะนิสัยแตกต่างกันคือ "พวกเทพเป็นผู้มีใจดี แดงอมส้วนน้ำเมาชนิดหนึ่งทำจากเถาไม้เรียกว่าโสม

¹ ว.วินิจฉัยกุล "เกร็ดความรู้จากวรรณคดี" วิทยาสาร 20 มกราคม 2520

² ฉลาด บุญลอยและคณะ พจนานุกรมบาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ หน้า 1009

³ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับ พ.ศ. 2493 หน้า 994

⁴ หลวงสารานุประพันธ์ ชุมมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หน้า 77

นัยว่าเอาไปกินน้ำ แล้วหมักไว้จนเกิดชาकुเมาดิกับพวกอสูรซึ่งว่าเป็นผู้ร้าย ใจบาปพยายามฆ่า
แกวไมกินน้ำ โสม"¹

มนุษย์มีอยู่เป็นจำนวนมาก และมีท่านผู้รู้หลายท่านได้แบ่งประเภทของมนุษย์ไว้
ดังนี้ ดังนี้

① หลวงสารานุกรม² จัดประเภทสิ่งมีชีวิตที่เป็นพลโลกที่อาศัยอยู่ในไตรภพว่ามี

1. เทวดา แปลว่า ผู้เล่นสนุก ผู้เปล่งแสง เป็นพลโลกของโลกดสวรรค์
2. คนธรรพ เป็นภูต พวกหนึ่งซึ่งเขาพวกเทวดาก็ได้ เข้าพวกมนุษย์ก็ได้

เพราะมีที่อยู่ทั้งสวรรค์และมนุษย์โลก หรืออีกนัยหนึ่งว่ามีโลกของเขาอีกชั้นหนึ่งต่างหาก
เรียกว่า "คนธรรพโลก" อยู่ระหว่างโลกดสวรรค์กับโลกมนุษย์ (เข้าใจกันว่าเป็นชาวเขา
ซึ่งมักตั้งถิ่นอยู่บนเขา) คนธรรพมีหน้าที่เป็นผู้รักษาโสม เป็นผู้ชำนาญในการบรรณาการ เป็นผู้
อำนวยการนักศรัทธา และเป็นเหมือน รอยรู้กิจการต่าง ๆ ที่เป็นไปในโลก ทั้งปัจจุบันและอนาคต
เจ้าหรืออธิบดีของคนธรรพชื่อท้าวจิตร ฤทธิจิตเสน บางตำหรับเรียก ท้าวธรร

อธิการของคนธรรพ มีที่สำคัญอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือเป็นผู้ชำนาญในการขับร้องและดนตรี
ปี่พาทย์ เป็นพนักงานขับร้องและทำดนตรีบรรเลงพระเป็นเจ้าและเทพนิกร ครุเขากของการ
ขับร้องและดนตรี ชื่อพระนารทมนี ผู้เกิดทำพินขึ้นเป็นครั้งแรกในโลก พระมนีองค์นี้ได้นำมาว่า
"ปร คนธรรพ" ซึ่งต่อมาพวกนักดนตรีปี่พาทย์จำเลือนไปเรียกว่า "พระประโคนธรรพ"

3. ยักษ์ เป็นภูตจำพวกหนึ่ง เรียกกันว่า "อสูร" แปลว่าพวกอริกับเทวดา
สิ่งมีชีวิตจำพวกนี้มีทั้งใจดีและใจร้าย รูปร่างน่าเกลียดและน่ากลัว มีเขี้ยวยื่นออกมาจากปาก
เป็นลูกพระกัศยป มีเจ้าหรืออธิบดีชื่อท้าวภูเวร อาศัยอยู่ทั้งในโลกดสวรรค์และโลกมนุษย์ มีทั้งดี
และชั่ว

¹ พระยาสุรจากริมย์ เทวกำเนิด หน้า ข - ก

² ก หน้า 99 - 103

4. กิณร เป็นสิ่งที่มีชีวิตชนิดหนึ่ง คล้าย ๆ คน แต่ไม่ใช่คนที่เดียวเพราะมีทาง อาศัยอยู่ตามถ้ำตามเขา ในระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์ คือ กิณบุรุษารรช กิณร เป็นบริวารของท้าวฤเวร และเป็นพวกกนธรรพเพศหญิงเรียกว่า "กัณวี" ตามรูปเดิมของอินเดียนั้น ตัวเป็นคนหัวเป็นน้ำ แต่ตกมาเมืองไทยกลายเป็นรูปหัวเป็นคนตัวเป็นนก

5. นาค เป็นสิ่งที่มีชีวิตชนิดหนึ่งรูปร่างคล้ายงูใหญ่ อาศัยอยู่ในใต้พื้นโลกมนุษย์ คือพื้นน้ำ เป็นลูกพระกัศยปเหมือนกัน มีท้าววิรูปักษ์เป็นอธิบดีจมนาค

6. ครุฑ เป็นสิ่งที่มีชีวิตชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายนกใหญ่ อาศัยอยู่บนพื้นโลกมนุษย์ เป็นอริกับนาค คอยกินนาคตลอดเวลา เป็นลูกพระกัศยป ถิ่นนางวินคาเป็นพาหนะของพระพิฆณ

7. แหตย์ เป็นอสูรจำพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นลูกพระอหิตกับพระมหาฤๅษีกัศยป

8. ทามพ เป็นอสูรเชื้อสกุลแห่งนางทนต์กับพระกัศยป

9. รากษส เป็นอสูรจำพวกหนึ่ง ซึ่งมีทั้งดีและชั่วอาศัยอยู่ตามป่าช้า ชอบกนพร้าหมณ์ในขณะทำพิธี มักกนพร้าหมณ์ผู้ตั้งใจสมาธิ เข้าสิงในทรางศัพ กิณคน และรบกนให้ร้ายแก่มนุษย์โดยอาการต่าง ๆ

10. นักษัตร์ เป็นชื่อดาวทั่ว ๆ ไป หรือยามต่าง ๆ ที่พระจันทร์ผ่านไปพร้าหมณ์ได้ใส่วิญญาณให้มีชีวิตขึ้น กลายเป็นเทพธิดาซึ่งศักดิ์สิทธิ์รวม-27-องค์ เป็นเมียพระจันทร์โดยสิ้นเชิงมีรายนามดังต่อไปนี้

1. ศรวิษรุธ
2. ศคณิษั
3. ปุรุวภาพรปาท
4. อุตตรภาพรปาท
5. เวาศี
6. อษฐวี
7. ภรณี

8. กฤตติกา
9. โรหิณี
10. มฤกษีรัศ
11. อารุหฺร่า
12. ปุณฺรารุส
13. ปุณฺร
14. นลล
15. ปุณฺรารุส
16. อรุณารุส
17. หัสฺต
18. จิรฺรา
19. สฺวาทิ
20. วิถาชา
21. อรุณารุส
22. เชษฐ
23. มล
24. ปุณฺรารุส
25. อรุณารุส
26. อภิวิ
27. สรวณ

11. พระกณเศ หรือพระวิษเณศ เป็นนางเทวคา เจ้าแห่งความรู้ เป็นโอรสพระวิศรกับพระอุมา รูปร่างมีหัวเป็นข้างงาเดียว สีกายแดง นุ่งพรมแดง ถิ่นอาศัยและขอ มีหนูเป็นพาหนะ พระกณเศร์เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์อีกสิ่งหนึ่ง

๑) ✓ เสรีโยโกเทศ รวบรวมการแบ่งประเภทมนุษย์ไว้ว่า

"ในวรรณคดีสันสกฤตแบ่งพวกฉนุษย์ออกเป็น 10 พวกด้วยกัน คือ
 วิทยาธร อัปสร ยักษ์ ราชส ตเวรร์พ กิณนร ปีศาจ กุศย์ก
 สิทธ ภูต

ในหนังสือมาลีฉนิชานโปคีิก นอกจากให้รายชื่อข้างบนนี้ ยังเพิ่ม
 กุณภักษณ์อีกคำหนึ่ง และในหนังสือคำยศิลป์ในทางพุทธศาสนาของ
 Grun wedcl ให้กำเนิดพวกฉนุษย์ไว้ 6 เหล่า คือ นาค ราชส
 ทนธรรพ กรุฑ กิณนร และมโหรรค (งูใหญ่ชนิดหนึ่ง) ส่วนในคัมภีร์
 กลติทสิทธ เต็มเปเรต ปีศาจ และกุนมาตย์เข้าด้วย ในวินยาศนาแบ่งเป็น
ปีศาจ ภูต ยักษ์ ราชส กิณนร กิณบุษ มโหรรค และคนธรรพ¹

③ / นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายถึง
 เรื่องฉนุษย์ไว้ในสำสันสมเด็จฯ หนึ่งว่า — >

"มีกถาชาวจีนเขียนถึงมาแต่ก่อนพุทธกาลว่า สัตว์ชาติในโล...ีต่างกันเป็น
 3 อย่าง คือ มนุษย์อย่าง 1 ฉนุษย์อย่าง 1 ตีรจันนอย่าง 1 หรือว่า
 อีกอย่าง 1 เขาว่าภามาไทยเข้าช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น สัตว์ชาติมีกนอย่าง 1
 กับตีรจันนอย่าง 1

คนนั้นแบ่งเป็นมนุษย์พวก 1 ฉนุษย์พวก 1 มนุษย์ทั้งบ้านเรือนอยู่กลาง
 ชมภูทวีป ก็ฉนุษย์ประเทศ พวกฉนุษย์ทั้งบ้านเรือนอยู่นอกฉนุษย์ประเทศทั้ง
 4 ทิศ ฉนุษย์ที่อยู่ทางทิศตะวันออก มนุษย์ชาวฉนุษย์ประเทศเรียกว่า คนธรรพ
 ที่อยู่ทางทิศใต้ เรียกว่า กุณภักษณ์ ที่อยู่ทางทิศตะวันตกเรียกว่า นาค ที่อยู่ทาง
 ทิศเหนือเรียกว่ายักษ์

ในอชฎานาฎียสูตรว่า ฉนุษย์ทั้ง 4 พวก ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธรเจ้าถึง
 เขากิณฑกภู ณ เมืองราชคฤห์ในฉนุษย์ประเทศ และมีในเรื่องชาดกและนิทาน

เช่นในกัมภีร์ธรรมบท ปรากฏว่า พวกอมนุษย์เข้าไปหาหินในแกนมนุษย์ เช่น
 ในเรื่องยักษ์นี้จะกินเด็กได้ไปจนถึงพุทธสำนักได้ พระพุทธโสภาทจึงละพยศ
 เรื่องที่ปรากฏว่ามนุษย์ไปถึง เมืองอมนุษย์ก็มีคัมภีร์ปรากฏในเรื่องวิสูตรชาดก เป็นต้น
 / ที่มนุษย์กับอมนุษย์สมพงษ์กันนั้น ก็ปรากฏในเรื่องชาดกกริทธิก เป็นต้น แต่
 พึงสังเกตไว้อย่างหนึ่ง ว่าไม่มีที่จะอยู่กันได้เป็นปกติเหมือนมนุษย์ตอมนุษย์ คง
 เป็นเพราะนิสัยใจคอผิดกัน ... ถ้าเฉพาะอมนุษย์จำพวกเรียกกายักษ์ รูปร่าง
 กะโหลกใหญ่ใจคอก็เหี้ยมโหด ถึงสามารถจะกินเนื้อมนุษย์ได้ เป็นต้น ในนิทานที่
 อ้างถึงจึงมีกายักษ์ร้ายกาจต่าง ๆ นานาที่เรียกกายักษ์จึงใช้ตลอดไปถึงอมนุษย์ที่
 ครอบงำอยู่ทางทิศอื่นไม่เฉพาะแต่ข้างฝ่ายเหนืออินเดียประเทศ เช่น พวกทศกัณฐ์
 อยู่เกาะลังกา ก็เรียกกายักษ์¹

อมนุษย์ประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น เข้ามามีบทบาทในวรรณคดี ซึ่ง

๒) / เกื้อพันธุ์ นรินทรภาพร เขียนเกี่ยวกับอมนุษย์ในวรรณคดีไว้ว่า

"ในวรรณคดีไทยมักกล่าวถึง อสูร ยักษ์ มาร กุมภภี ราชส
 และผีเสื้ออยู่เกลี่ยจะทุกเรื่อง และคนไทยก็รู้จักกันดี แม้จะไม่เคยเห็นตัวจริง
 ก็มักภาพออกากต้องมึนรูปร่างกำยำ ใหญ่โต หน้าตาเกลี้ยกลืนน่ากลัว เมื่อยก
 เขี้ยวออกอกน่านอกปาก , ชอบกินคน ครอบงำใจคำอำมหิต มีกำลังวังชามาก...
 เป็นศัตรูร้ายของเทวดา และมนุษย์ และในทุกเรื่องมักจะเป็นตัวโกงเสมอ ถ้า
 เป็นชายก็มีเรื่องให้ต้องรบกับเทวดาหรืออมนุษย์กยสาเหตุมารเกาะเกาะเมียเขา
 บ้าง ถูกเทวดาหรืออมนุษย์ไปลอบได้เสียกับลูกสาวซึ่งกล่าวว่ามีวามงามเหมือน
 มนุษย์ หรือยิ่งความมนุษย์บ้าง แล้วก็ต้องรบพุ่งกันด้วยทงลูกสาว แต่ในที่สุด
 มักจะแพ้ลงตายหรือ หนีจะนั้นก็ยอมอ่อนยอมต่อมนุษย์บ้าง ถ้าเป็นหญิงก็เป็นผู้มักมาก
 ในกามารมณ์ มาลัคนุษย์ไปเป็นสามีบ้าง มาดอมทำร้ายเมียเขาแล้วแปลงตัว

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สำนวนสมเด็จ เล่ม 19

แทนบ้าง แต่ในที่สุดก็ถูกจับได้และมักจะถูกประหารเสีย จนเกินไปจะกล่าวได้ว่า
ได้เป็นแต่ผู้ร้ายหรือตัวโกงเป็นส่วนใหญ่¹

ในวรรณคดียังมีมนุษย์อีกประเภทหนึ่งที่ปรากฏบ่อยมาก และมีลักษณะตรงข้ามกับ
ฝ่ายแรก คือเทพเจ้า

คำว่า "เทพ" พระพรหมมณี อธิบายความหมายไว้ว่า "เทพกับเทวแม่โดย
รูปพยัญชนะจะต่างกัน แต่ความหมายก็เป็นอย่างเดียวกัน คือหมายถึงผู้เล่นสนุกอยู่ด้วย
อิฐราภรณ์มีกมคุณ 5 เป็นต้น ผู้เบื่องแสงสุกใสรุ่งเรืองงดงาม ผู้สามารถบันดาลให้สิ่ง
ทั้งปวงสำเร็จได้ตามประสงค์ ผู้มีฤทธิ์เดชและร่ายมนต์ขึ้น ผู้มีมนุษย์ใคร่ขอหรือขึ้นจาก
เหตุเลื่องเลื่องต่าง ๆ แล้วอ้อนวอนปรารภนาให้เป็นสมณะที่พึงเหล่านักชื้อว่าเป็นเทพเจ้า"²

๒ พจนะ-สารานุกรม ให้นิยามคำว่า "เทพ" ไว้ว่า "เทพ หมายถึงผู้มีกายทิพย์
ชาวสวรรค์ ผู้มีคุณธรรมสูง พระพุทธศาสนากล่าวว่ เทพมี 3 ประเภท คือ

1. อุปัตติเทพ เทพโดยกำเนิด คือเทวดามนสวรรค์
2. สมมติเทพ เทพโดยสมมติ คือพระราชา
3. วิสสุทธิเทพ เทพโดยความบริสุทธิ์ คือพระอรหันต์"³

เทพมีทั้งเพศหญิงและเพศชาย "เพศชาย เรียกว่า เทว เทพ หรือเทวบุตร เทพบุตร
เพศหญิงเรียกว่า เทวี เทพี หรือเทวธิดา หรือเทพธิดา"⁴

ทางศาสนาพราหมณ์ สมัยไตรเพท แบ่งเทพเจ้าออกเป็น 3 ประเภท คือ
ประเภทหนึ่ง สถิตอยู่บนสวรรค์ เช่น วรณะ สุริยะ สวิตฤ วิษณุ
อุษา อหิติ มิตระ อรรมัน อัศวิน

¹ เกอพันธุ นรินทราพร พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย หน้า 346

² พระพรหมมณี "ลัทธิมัจฉาเทพเจ้า" สากศาสนา ภาค 1 หน้า 196

³ เปลื้อง ณ นคร พจนะ-สารานุกรมฉบับทันสมัย หน้า 207

⁴ พระพรหมมณี ล.ก. หน้า 196

ประเภทที่สอง เกิดอยู่ในท้องนภากาศ เช่น วาตะ อินทระ รุทระ
ประชนยะ และมารุต

ประเภทที่สาม สถิตอยู่ในภูมิภาก เช่น อัคนี โสมะ ยม¹
กรันถึงเทพเจ้ารุ่นใหม่ของอารยัน แบ่งเทพเจ้าเป็น 4 หมวดตามธาตุ เช่น

"พระอินทร์ เมฆเหวหรืออัมมาน พิรุณ วรรณา วลาหก เป็น
เทพเจ้าประจำธาตุน้ำ อัคนี อาทิตย จันทร เป็นเทพเจ้าประจำ
ธาตุไฟ พระพาย วายุ วาตะ มารุต เป็นเทพเจ้าประจำธาตุลม
พระยม พระกาล เป็นเทพเจ้าประจำธาตุดิน บรรดาเทพเหล่านั้น
เขายกพระอินทร์ให้เป็นใหญ่ในทางพระคุณส่วนเดียว เพราะเป็นผู้ช่วยค้ำรับ
ให้ความร่มเย็นทั่วไป ถ้าใครถึงที่ชัยชนะหรือกระทำความผิดถึงพระอินทร์
เป็นเหตุให้พระอินทร์ลงมาช่วย ส่วนเทพเหล่านั้นยอมอำภวไว้ทั้งคุณและ
โทษ เช่น พระอาทิตย เป็นเทพเจ้าแห่งความร้อน มีรัศมีแรงกล้าสามารถ
ทำลายโลกได้ แต่พระอินทร์ก็บรรดาลเป็นเมฆคอยป้องกันเสีย"²

เพื่อป้องกันมิให้มนุษย์เคียดชังกัน ถัดมาพระอินทร์ประพฤตินสิ่งที่ไม่สมควร เช่น ไป
เที่ยวทำชู้กับชายาของเทพองค์อื่นไม่ละเว้นแม้บุตรชายของชาย เป็นเหตุให้พระอินทร์เสียด
อำนาจลงภายหลังจึงเกิดเทพเจ้าใหม่ ๆ ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก แต่เทพเจ้าองค์สำคัญมีเพียง
3 องค์ ซึ่งเป็นมหาเทพได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม เทพทั้งสามองค์นี้
องค์ใดจะยิ่งใหญ่กว่ากันก็ขึ้นอยู่กับผู้ใดมีถือ เรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเทพเจ้าทั้งหลาย จะ
ปรากฏอยู่ในวรรณคดี คำานาน และนิทานต่าง ๆ เทพเจ้าองค์ที่วรรณคดีขึ้นเดี่ยกล่าวถึงมาก
ที่สุด ก็พระนารายณ์ ทั้งนี้เพราะชาวอินเดียถือว่า พระนารายณ์เป็นพระผู้สร้างสิ่งทั้งปวง
พระพรหม³ กล่าวว่า ในเวลาปกติพระนารายณ์สถิตอยู่ที่พิภพสถานในสวรรค์ชั้นไวกูณฐ
เมื่อเกิดเหตุการณ์อันเป็นอันตรายขึ้นในโลกจึงเสด็จจวกลงมาล้างโลกเป็นยุค ๆ และ
ยุคหนึ่งมีหลายปาง โดยเสวยพระชาติเป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง แต่เป็นมนุษย์และสัตว์

¹พระพรหมมุนี "ลัทธิฮินดู" สากลศาสนา ภาค 1 หน้า 234

²ก. หน้า 397 - 398

³ก. หน้า 414

ที่พิเศษเมื่อมันก็มีเหตุเภทภัยใหญ่หลวงขึ้นในโลก หรือเมื่อมีความโหดร้ายของผู้ใดคนหนึ่งซึ่งทำให้โลกต้องเดือดร้อน พระนารายณ์เสด็จจวกรมาปราบ ครั้นปราบปรามเสร็จแล้วก็เสด็จกลับสู่ไวกูณฐ์

กัณฑ์พระนารายณ์ที่พบในวรรณคดีจึงมักอยู่ในรูปของการอวตาร เช่น อวตารลงมาเป็นพระรามในเรื่องรามายณะ หรือเป็นพระกฤษณะในมหากาพย์มหาภารต ซึ่งเป็นวรรณคดีชั้นเอกของอินเดียทั้งสองเรื่อง และบทละครของอินเดียก็มักจะเล่นเรื่องราวของเทพเจ้าเช่นละครที่เรียกว่า ภูปะ ประเพณีนาฏกะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความกล้าหาญของตัวละคร พระเอกอาจจะเป็นเทพเจ้า เทพเจ้าอวตาร นักพรต คนธรรพ์ หรืออาจเป็นกษัตริย์ก็ได้

ทางตะวันตกก็มีตำนานเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า โดยเฉพาะกรีกและโรมัน เทพเจ้าของกรีกมีมาก มีทั้งหญิงชาย เทพเด็ก เทพหนุ่มสาว ตลอดจนเทพเจ้าผู้เฒ่า สภาวะของเทพไม่มีการเปลี่ยนแปลงและสิ้นสุด เทพทุกองค์ล้วนมีลักษณะบางอย่างเหนือความเป็นมนุษย์ "แม้ว่ารูปร่างหน้าตาของเทพเจ้าจะเหมือนมนุษย์ การแต่งกายก็คล้ายมนุษย์ แต่ความงามของดวงหน้านำใจกว้างขวางเมตตากรุณา ตลอดจนความรุนแรงโหดร้าย ล้วนแต่สูงเกินมนุษย์ธรรมดาทั้งสิ้น เทพเจ้าทั้งหลายของกรีก ไม่มีเวลาตายไม่มีเวลาจุติ และไม่มีการเปลี่ยนแปลง... ความเป็นอยู่ของเทพเจ้าทั้งหลายคล้ายคลึงกับมนุษย์"¹ เทพเจ้าของกรีกไม่ได้เกิดขึ้นเอง "แต่มีปิตามารกา มีครอนครว มีเรื่องขันแย้งแย่งความรัก"² นอกจากนี้เทพเจ้าของกรีกยังมีการเกี่ยวข้องกับมนุษย์มากถึงขั้นมีความสัมพันธ์อันสามีภรรยา คัดบางครั้งเทพเจ้า "ก็มาสนุ่กับมนุษย์ เขามนุษย์เป็นภริยาได้ เทพเจ้าหรือเทพอัสรของกรีกก็มารักใคร่หลงใหลชายมนุษย์ และเป็นภริยาของชายมนุษย์"³

เทพเจ้าของกรีกมีมากและแบ่งเป็นประเภทได้หลายประเภท หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า

¹ หลวงวิจิตรวาทการ ศาสนาสากด หน้า 14

² ก.

³ ก. หน้า 15

"โดยทั่ว ๆ ไป เทพเจ้าของกรีกแบ่งเป็น 5 ประเภท คือ

1. เทพเจ้าในอากาศ
2. เทพเจ้าในทะเล
3. เทพเจ้าบนแผ่นดิน
4. เทพเจ้าใต้ดิน
5. เทพเจ้าผู้ให้กำลังแก่มนุษย์¹

เรื่องเกี่ยวกับเทพทั้งหลายนี้ กวีพรรณนาไว้ในวรรณคดีกรีกหลายเรื่องแม่แต่มหากาพย์อิลเลียด (Iliad) และโอดิสซีย์ (Odyssey) ของโฮเมอร์ (Homer) ซึ่งเป็นมหากาพย์เรื่องสำคัญของกรีก และเป็นที่ยอมรับแพร่หลายทั่วโลก ก็มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้า โดยเฉพาะเรื่องอิลเลียดเป็นเรื่องที่มีเทพนิยายเป็นพื้นฐาน

นอกจากนี้ก็ยังมีความนิทานและนิยาย ที่ตัวเอกเป็นเทพเจ้าหรือเป็นลูกหลานของเทพเจ้า และมีเรื่องราวเกี่ยวกับเทพเจ้าอีกมากมาย เช่นนิทานเรื่อง เฮอรัลด์เป็นต้น

ในวรรณคดีไทย ก็มีกล่าวถึงเทพเจ้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นเทพของอินเดีย เช่นในไตรภูมิพระร่วง มีเรื่อง การสร้างโลก การแบ่งโลกออกเป็นกัปกัลป์ การบรรยายถึงเทพเจ้าต่าง ๆ ในเทพปกรณัมของฮินดู ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์พระเวททั้งสิ้น เทพเจ้าที่ชาวไทยกล่าวถึงมากที่สุด คือพระอินทร์ พระอินทร์ปรากฏในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่นเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เรื่องรามเกียรติ์ อนิรุทธคำฉันท์ สังข์ทอง เป็นต้น เตือนใจ สิ้นทะเลเกิด กล่าวถึงบทบาทของพระอินทร์และเทวดาไว้ว่า

"บทบาทของพระอินทร์และเทวดาส่วนใหญ่จะเป็นผู้คอยช่วยเหลือกษัตริย์
เมื่อตกอยู่ในภาวะคับขัน แต่ในบางครั้ง พระอินทร์หรือเทวดาก็เป็นผู้ก่อเรื่อง
ยุ่งยากขึ้นเหมือนกัน

นิทานวัดเกาะเรื่องไกรทอง เทวดาเข้ามามีบทบาทในตอนต้นของเรื่อง คือ ในตอนที่ท้าวพันวังรบกับท้าวโคจร เทวดาเกิดสงสารท้าวพันวังว่าจะตาย เสียขวัญน้ำมือของท้าวโคจร ... เทวดาจึงเข้าช่วยท้าวพันวังทำให้มีกำลังมากขึ้นในการต่อสู้ และอีกตอนหนึ่งที่เทวดาเข้ามามีบทบาท คือตอนที่ขุนไกรต่อสู้กับจรเข้และโครบบาคเจ็บกำลังจะตาย เทวดาเกิดสงสารบุตรภรรยาของขุนไกรว่าจะไม่รู้ว่ขุนไกรหายไปไหน เทวดาจึง 'จะต้องเฝ้าดูหน่อย ปล่อยมันไป แต่พอไค้ส่งกันมันก็ตาย' แต่ปรากฏว่าเมื่อขุนไกรกลับไป ถึงบ้านแล้วได้รับการรักษาอย่างถึงจนพิษจรเข้บรรเทาไป เทวดาเห็นดังนั้น เห็นว่าไม่เป็นไปตามความประสงค์ จึงส่งจิ้งจกไปบ้านขุนไกร พ้นทั้งสั่งว่า 'มึงไปจกปากแผลที่แก้หาย ให้กลับกลายเป็นคนที่มีพิษสง ภัยมันถึงกำหนดจะปลดปล่อย ก็ควรคงมรณาเร่งคลาไคล' พิษจรเข้จึงกำเริบทำให้ขุนไกรสิ้นชีวิต"¹

๕) เต็มใจ สิ้นทะเลเกิด² กล่าวถึงสาเหตุของการสร้างตัวละคร อนุเมย์ ประเภทเทวดา หรือพระอินทร์ ไว้ 2 ประการ คือ

1. สร้างตามหลักปรัชญาทางพระพุทธศาสนา ในข้อที่ว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ชั่ว เพราะเทวดาจะเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือคนที่ทำความดี อาจเป็นความดีที่สร้างขึ้นในชาติหนึ่งหรือเป็นความดีที่ทำไว้ในชาติปางก่อน สันนิษฐานในข้อที่ว่า คนที่ทำบุญหรือมีคุณงามความดี ถึงแม้บุญจะหมดก็ช่วยเหลือกันไม่ได้ แต่ก็มีเทวดาผู้มีอิทธิฤทธิ์คอยช่วย บางครั้งจะมีผู้ตีความหมายของเทวดาที่คอยช่วยเหลืออนุเมย์ออกมาว่าเป็นสัญลักษณ์ เช่น พรพรรณ ชารานุมาส์ กล่าวไว้ว่าวรรณคดีไทยของเรานั้น เมื่อทำทำ จะเดินเรื่องต่อไปไม่ได้ก็มักจะอัญเชิญเทวดาหรืออนุเมย์อื่น ๆ เข้ามาช่วย

¹ เต็มใจ สิ้นทะเลเกิด วรรณคดีชาวบ้านจาก "วัดเกาะ" หน้า 146 - 147

² ก. หน้า 150

แก้ไขเกือบทุกเรื่อง อันที่จริงก็ต้อง การอธิบายเรื่องของกรรมนั่นเอง เทวคา
เป็นตัวแทนของกรรมคือ อนุษยฝ่ายชั่วกัฏฐ ๆ เป็นตัวแทนของกรรมชั่ว

2. บทบาทของเทวคาหรือพระอินทร์ช่วยในการดำเนินเรื่อง เข้ามา
ทำให้เรื่องมีความสมเหตุสมผล และกำจัดข้อที่ว่าเรื่องต่าง ๆ นั้นสุกคิยที่
จะเป็นไปได้ เช่น ชุนโกรถูกรุจเรชกัจวนทวย ถ้าผู้แ่งจะให้ชุนโกรทวย
ไปตอนนั้น โกรทอยก็อาจไม่รู้เรื่องราวของบิก และไปเรียนวิชาอย่างอื่น
ซึ่งทำให้ไม่สามารถปราบจรเชได้ เทวคาก็เลยช่วยให้ชุนโกรกลับมาบ้านไป
สังความกอนทวย

ในคันการสร้างพฤติกรรมของตัวละคร อนุษยนั้น ก็ให้ตัวละคร อนุษยมีความรู้สึก
อารมณ์ และพฤติกรรมเหมือนมนุษย์ เช่น

/"พฤติกรรมของเทวคาหรือพระอินทร์ ถ้าไม่พูดถึงอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริ
ต่าง ๆ ก็คือคนธรรมดาคนหนึ่งเอง เพราะบทบาทของเทวคาหรือพระอินทร์
ในเรื่องโกรทอย ก็จะมีทั้งรัก เกลียด โกรธ มีอารมณ์ ความรู้สึก
และถือเอาถือเราอยู่ เช่น การที่เทวคาเข้าช่วยท้าวพันวังเพราะถือว่า
เป็นพวกเดียวกัน แต่พอท้าวพันวังกล่าวว่าตนเก่งและมีกำลังความสามารถ
เองโดยไม่ต้องพึ่งใคร เทวคาก็โกรธ ท้าวพันวังที่ไม่เห็นความสำคัญของตน
จึงเลิกช่วยเหลือทำให้ท้าวพันวังพ่ายแพ้ไปในที่สุด"¹

วรรณคดีไทยหลายเรื่องมีการกล่าวอ้างถึงเทพเจ้าและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้า
ฉะนั้นเราจึงต้องศึกษาเรื่องของเทพเจ้า หลวงวิจิตรวาทการ ได้เน้นถึงความจำเป็นใน
การศึกษาเรื่องเทพเจ้าของพราหมณ์ไว้ว่า

¹ เตือนใจ สีนทะเกิด วรรณคดีชาวบ้านจาก "วัดเกาะ" หน้า 151

"แม้ว่าเทพเจ้าจะเป็นนิยายสมมติ ก็เกิดมีความสำคัญขึ้น โดยได้กลายเป็นวรรณคดี และศิลปกรรมต่าง ๆ มากมาย แม้จะเป็นเรื่องที่ไม่เชื่อก็จำเป็นต้องถือและต้องรู้ไว้ เพราะเราต้องพบในหนังสือต่าง ๆ ในรูปเขียน ในรูปปั้น โดยได้กลายเป็นวัฒนธรรมอันหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชาวไทย เรา ซึ่งรับเอาวัฒนธรรมอินเดียเข้ามามาก และลัทธิพราหมณ์ก็มีอิทธิพลยิ่งใหญ่ออยู่ในเมืองเรา อักษรศาสตร์ และวรรณคดีไทย ก็มีเรื่องศาสนาพราหมณ์อยู่มากมาย วรรณคดีเรื่องใหญ่ที่สุดของเราคือ รามเกียรติ์ ก็มาจากลัทธิพราหมณ์โดยแท้ เราจึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงการศึกษาเรื่องนี้"¹

จากเรื่องราวของพระอินทร์และเทวดาที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าวรรณคดีของทุกชาติทุกภาษามักจะมีการกล่าวถึงเทพเจ้า หรือเล่าเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้าไว้ ดังนั้นเทพเจ้าจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจและน่าศึกษาเพราะจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจวรรณคดี ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อของคนชาติต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

ในค่านลักษณะของตัวละครมนุษย์ ตัวละครประเภทนี้ มักจะเป็นแบบลักษณะนิสัยเดียว (Flat Character) คือที่ดีก็ดีตลอดไปหาทำหนีไม่ได้เลย ที่ชั่วร้ายก็ร้ายแต่ค่านเดียว ตัวละครจะมีลักษณะซ้ำ ๆ กัน

๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร² ศึกษาเรื่องพระอภัยมณี และแบ่งประเภทของมนุษย์ในเรื่องพระอภัยมณีออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. เป็นตัวละครฝ่ายดีที่มีอำนาจพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างอันจะมาช่วยเสริมอำนาจหรือความเก่งกล้าสามารถของตัวเอกให้เพิ่มขึ้น เพื่อช่วยแก้ไขอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ที่ตัวเอกต้องเผชิญในท้องเรื่อง ตัวละครเหล่านี้อาจปรากฏขึ้นเป็น

¹หลวงวิจิตรวาทการ กาพย์นาฎถ หน้า 249

²สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์

ครั้งคราว เฉพาะเมื่อเกิดกรณีคับขันขึ้น ครั้นแก้ข้อขัดข้องสำเร็จแล้วก็หมดบทบาทไป หรืออาจปรากฏอยู่ตลอดทั้งเรื่องโดยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย หรือผู้ใกล้ชิดของตัวเอกในการเผชิญต่าง ๆ ตัวละครที่ปรากฏในลักษณะแรกนั้นวรรณคดีไทยมักกำหนดให้เป็นอมนุษย์ประเภทเทวดาหรือผู้วิเศษ ฤๅษี เพื่อให้ช่วยแก้สถานการณ์คับขันของตัวเอก ตัวละครอมนุษย์ที่ปรากฏบ่อยที่สุดในวรรณคดีไทย คือพระอินทร์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของตัวเอกในวรรณคดีหลายเรื่อง โดยเฉพาะวรรณคดีที่มาจากชาตกเช่น สังข์ทอง มโนห์รา (สุธนชาตก) บางทีก็ปรากฏในรูปของเทวดา หรือรุกขเทวดา เช่นในสมุทรโฆษ

2. เป็นตัวละครฝ่ายชั่ว ซึ่งจะต้องพ่ายแพ้ไปในที่สุด ตัวละครประเภทนี้มักมาในรูปยักษ์มากที่สุด นอกจากนั้นก็อาจเป็นปีศาจ หรือสัตว์ที่มีฤทธิ์เป็นพิเศษ บทบาทของตัวละครเหล่านี้ ก็มักจะเป็นทวนองเดียวกัน เช่น เป็นตัวการลักเอาพระเอกหรือนางเอกไป ทำให้เกิดการติดตามผจญภัยวนวาย หรือมีฉันทันก็เป็นพ่อของนางเอกซึ่งต้องถูกพระเอกฆ่าตาย

นอกจากนี้ สุนจิตรา สุกเดียวกโร¹ กล่าวถึงคุณค่าของตัวละครที่เป็นอมนุษย์ฝ่ายดีไว้ 2 ด้าน คือ

1. ด้านคุณค่าทางการแต่งและการดำเนินเรื่อง

1.1 บทบาทของอมนุษย์ฝ่ายดี เป็นเครื่องมือของผู้แต่งในการให้เหตุผลแก่ผู้อ่าน รักษาความสมเหตุของเรื่องราว เช่น บทบาทของพระอินทร์ในมหาชาติคำหลวง และคุณค่าด้านนี้มีปรากฏต่อมาในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ คือเรื่องปฐมสมโพธิกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

1.2 บทบาทของอมนุษย์ฝ่ายดี ช่วยโน้มน้าวใจคนอ่านให้เห็นคล้อยตามผู้แต่ง โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผลหรือความเป็นไปได้ เช่น บทบาทของพระอินทร์ในการเนรมิตศาลากลางป่าให้ในมหาชาติคำหลวง หรือบทบาทของพระอินทร์ และเทวดาในเรื่องพระมาลัยคำหลวง

¹ สุนจิตรา สุกเดียวกโร "บทบาทของตัวละครที่เป็นอมนุษย์ฝ่ายดีในวรรณคดีไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 3 : 72 - 74 กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2519

1.3 เป็นข้อแก้ตัวหรือข้อหลีกเลียงของผู้แต่งเพราะความสับสนวุ่นวายที่จะให้เหตุผล เช่นบทบาทของพระอินทร์ และเทวดา ในมหาชาติคำหลวงที่ขัดขวางไม่ให้พระนางมัทรีกลับอาศรมทันเวลา หรือแม้แต่บทการเนรมิตศาลาก็จัดว่าอยู่ในข่ายนี้

2. คุณค่าทางค่านิยมและบทบาท

2.1 อมุนุญย์ฝ่ายดีมีหน้าที่ช่วยเหลือตัวเองเมื่อตกอยู่ในภาวะคับขัน เช่น บทของพระอินทร์ที่มาช่วยขอพระนางมัทรีในเรื่องมหาชาติคำหลวง บทของนางเงือก และฤๅษีที่เกาะแก้วพิสดารในเรื่องพระอภัยมณี บทบาทเหล่านี้ปรากฏอยู่มาก โดยมากเป็นบทบาทของพระอินทร์ เช่น ในเรื่องไชยเชษฐ์ พระอินทร์เนรมิตบัวกรกกันนางจำปาทอง (นางสุวัญชา) ที่ตั้งใจกระโดดลงไปให้จระเข้กิน ช่วยให้นางรอดตาย ช่วยชี้ทางไปเมืองสิงห์ให้นางสุวัญชา เมื่อนางหมดหนทางไป ภายหลังจากถูกพระไชยเชษฐ์ขังไว้ให้ออกจากเมือง ในเรื่องสังข์ศิลป์ไชย พระอินทร์ช่วยเนรมิตสร้างเมืองให้นางปทุม และนางไกรสรอยู่เมื่อถูกท้าวเสนานุกขัปล้ำ และมาช่วยพระสังข์ศิลป์ไชย เมื่อถูกฉลัดตกเหว เป็นต้น

2.2 อมุนุญย์ฝ่ายดีในวรรณคดีไทยบางเรื่อง มีบทบาทช่วยเหลือตัวเอง เพราะมีความพึงพอใจในคุณค่าของตัวเอง เช่นในเสือโคคำฉันท์ ฤๅษีจับลูกเสือ-ลูกโค เพราะพอใจในความกตัญญูของลูกเสือ และความรักใคร่กันของลูกเสือและลูกโค

2.3 เป็นรูปสัญลักษณ์ของความรู้สึกในจิตใจสำนึกของมนุษย์ เช่น การจุ่มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ เป็นความรู้สึกของคนในวัยหนุ่มสาวที่คิดถึงเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ บทบาทของเงือกในรูปสัญลักษณ์อันคลาญความกตัญญูในจิตใจสำนึกของผู้ชายที่ไม่สมปรารถนาในเรื่องเพชรส หรือแม้แต่วรรณคดีรุ่นหลังต่อมาคือพระมเหศวรก็ยังมีบทพระอินทร์จุ่มสมตัวนางเอกไปให้กับพระเอก ก็เป็นรูปสัญลักษณ์ของความรู้สึกเก็บกดในใจที่มีความปรารถนาทางเพศรส แต่ต้องต่อสู้กับกรอบประเพณีที่กั้นไว้อย่างแข็งแรง

2.4 บทบาทของอมุนุญย์ฝ่ายดี ในวรรณคดีบางเรื่อง ปรากฏบทบาทตลอดเรื่อง หรือเกือบตลอดเรื่อง โดยเป็นคนใกล้ชิด เพื่อนคู่ใจ พาหนะคู่ชีพหรือ

ผู้ช่วย (และลูกพี่ลูกน้อง)

ผู้ช่วยเหลือทุกอย่าง เช่น นางแมวในไชยเชษฐ์ สิงหราชในสังข์ศิลป์ไชย และม้าสีหมอก
ในขุนช้างขุนแผน

ตัวละครมนุษย์ มีบทบาทและคุณค่าต่างกันตามลักษณะและนิสัยของตัวละครเอง
ตัวละครมนุษย์ที่ปรากฏมาตั้งแต่วรรณคดีสมัยโบราณ คือตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น สืบทอดมา
จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลายาวนานเช่นนี้ จึงน่าจะยอมรับได้ว่า
บทบาทของตัวละครมนุษย์เป็นลักษณะเฉพาะอย่างของวรรณคดีไทย ที่ควรแก่การศึกษา
เพื่อช่วยให้เข้าใจวรรณคดีได้แจ่มแจ้งขึ้น

ที่มา ลักษณะ อุบัติภัยและประเภทของภัยพิบัติ

ที่มาภัยพิบัติ

ภัยพิบัติในประเทศไทยมีหลายชนิด เช่น ยักษ์ เทพเจ้า ครุฑ นาค เป็นต้น ภัยพิบัติแต่ละชนิดมีที่มาจาก ๓ กันดังนี้ คือ

1. เทพ

เทพในบทละครส่วนใหญ่เป็นเทพที่สำคัญทางศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากไทยรับวัฒนธรรมของอินเดียมาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ เรายกย่องพราหมณ์ว่าเป็นผู้มีความรู้สูง พวกพราหมณ์มักเข้ารับราชการมีตำแหน่งเป็นปุโรหิตบ้าง เป็นราชครูบ้าง พราหมณ์ได้นำศิลปวิทยาการ คำนวณศาสตร์และศาสนาพราหมณ์เข้ามาเผยแพร่ ความเชื่อทางลัทธิพราหมณ์และเทพเจ้าจึงเข้ามามีอิทธิพลต่อคนไทยและวรรณคดีไทย เทพที่ปรากฏในละครในและละครนอกมีดังนี้

1.1 พระอินทร์

พระอินทร์ในบทละครเรื่องต่าง ๆ เป็นต้นว่า รามเกียรติ์ อนุชการเกิด สังข์ทอง สุวรรณหงส์ และไชยเชษฐ์ นับเป็นเทพเจ้ารุ่นเก่าของอินเดียที่มาจากทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ

ทางศาสนาพราหมณ์ กล่าวว่า พระอินทร์เป็นโอรสของพระกัศยปและนางอติติ ในไตรเพทยกของพระอินทร์ให้เป็นใหญ่เหนือเทพทั้งปวง เนื่องจากพระอินทร์มีคุณแก่ชาวโลกคอยให้ความร่มเย็นแก่มนุษย์ และเป็นเทพแห่งพายุฝน "คอยป้องกันมิให้เกิดความแห้งแล้ง ซึ่งความแห้งแล้งนั้นคิดว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจของอสูรตนหนึ่งชื่อ พฤตาสูร คอยรบกับมนุษย์ แกล้งทำมิให้ฝนตก"¹ พระอินทร์ทรงใช้ธรรมาวุธ พฤตาสูร พระองค์ยังเป็นเทพที่รับหน้าที่ชาวฮินดู

¹ นาค ใจอารีย์ อันเนื่องมาแต่วรรณคดี หน้า 49

รบนะชาวพื้นเมืองเดิมของอินเดีย ด้วยเหตุนี้ชาวอารยันจึงยกย่องสรรเสริญ
พระอินทร์มาก

สมัยพระเวทเกิดความนิยมนับถือเทพองค์ใหม่ 3 องค์คือ พระวิษณุ
พระศิวะ และพระนารายณ์ ๑ ความสำคัญของพระอินทร์จึงลดลงกลายเป็นเทพ
ชั้นรองและอยู่ในอำนาจของพระเป็นเจ้าทั้งสามองค์นี้ แต่พระอินทร์ยังเป็นใหญ่
ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ระยะเวลาหลังพระอินทร์มีความประพฤติกเล็ดหลวมลงถึงกับ
ลอบเป็นชู้กับภรรยาฤๅษี ซึ่งในมหากาพย์มีเรื่องเล่าว่าพระอินทร์เป็นชู้กับ
นางอหฺลยาธยายาพระโคทมคยาบสจนถูกสาปให้บังเกิดมีโยนิผิดๆขึ้นเต็มตัว พระอินทร์จึงวอน
ขอโทษ ฤๅษีจึงเปลี่ยนคำสาปรูปโยนิตามองค์จึงกลายเป็นตาไป ในรามายณะ
ว่าพระอินทร์เป็นชู้โมยคือ เมื่อท้าวสครังพิชิตศวเมธ พระอินทร์ทรงแปลงเป็น
รากษสมาลักม้าตัวสำคัญไป ท้าวสครให้โอรสหกหมื่นองค์ออกตามหา เมื่อตาม
ไม่พบก็ชุกพื้นดินหาจนเกิดเป็นหลุมใหญ่ลึกลงไปทุกที พระนารายณ์ทรงแปลงเป็น
พระกบิลมาคอยดักอยู่ กุมารหกหมื่นองค์เข้าพระทัยว่าพระนารายณ์เป็นผู้ลักม้าไป
เป็นเหตุให้กบฏริยราชวงศ์นี้ต้องเชิฐพระคงคาลงมาจากสวรรค์ เพื่อล้างบาปกุมาร
ทั้งหกหมื่น

นอกจากนี้ฤทธิ์ของพระอินทร์ก็ลดน้อยลงถึงกับแพ้สุร คือแพ้วรพัตร์ลูกของ
ทศกัณฐ์ถึงขนาดรืบทินลิ้มเก็บจักรวิเศษ คงกลอนในรามเกียรติ์ว่า

เมื่อนั้น
เห็นยักษ์กิดคามราญรอน
ความกลัวหน้าซีกตัวสิ้น
ไม่หันจับจักร กัณนิมา

องค์ท้าวผาวานชาญสมร
มีโคตกรอสสุรา
คงจะม้วยชีวันสังขาร
ยังมหาโทษยนต์อลงการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เป็นเหตุให้รพัตร์ไต่ถามว่าอินทรีชิต ในบางครั้งพระอินทร์สู้พวกอสูรไม่ได้ จนต้องวาน
กษัตริย์มนุษย์ไปช่วยรบ เช่นวานท้าวทศรถไปปราบพญทนต์ เป็นต้น

ทางคันพุทธศาสนา กล่าวว่า พระอินทร์เป็นผู้ที่เกิดเอง ถือเป็นอุปมาติดะ
ผู้ที่จะเป็นพระอินทร์ต้องประกอบคุณสมมากและปฏิบัติธรรม 7 ประการ ดังนี้คือ

1. เลี้ยงปศุสัตว์ คือกกลอดชีวิต
2. ประพฤติดอนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลคกลอดชีวิต
3. พุคจาอเนกทานคกลอดชีวิต
4. ไม่พูดส่อเสียดคกลอดชีวิต
5. ไม่ตระหนี่ ให้อทานและยนิทาน ครบครองเรือนอยู่คกลอดชีวิต
6. กล่าวคำสัตย์คกลอดชีวิต
7. ไม่โกรธเลยคกลอดชีวิต¹

พระอินทร์เดิมเป็นมนุษย์ ชื่อธมาภพ และสหายอีก 32 คน ร่วมกันสร้างบุญ
กัยการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณชน เช่น ทำถนน สร้างศาลา เมื่อตายไปจึงเกิดบน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ธมาภพเป็นพระอินทร์ ส่วนสหาย 32 คน เป็นบริวาร ไตรภูมิพระร่วง²
กล่าวว่า พระอินทร์ทางพุทธศาสนาไม่เป็นตำแหน่งประจำตลอดไป ครั้นสิ้นบุญก็จุติไป เกิด
พระอินทร์องค์ใหม่ขึ้นมาแทน เวลาพระอินทร์องค์เก่าจุติไปเทวคณใหญ่ 32 องค์ คกลอดจน
ช้างเอราวัณ และทิพยสมภกิจของพระอินทร์องค์นั้นสูญไปค้วย ครั้นมีพระอินทร์องค์ใหม่จะมี
ทิพยสมภกิจสำหรับพระอินทร์องค์ใหม่ขึ้นมาแทน

พระอินทร์มีหน้าที่ปกป้องพระพุทธศาสนา เหตุนี้พระอินทร์จึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับ
พระพุทธเจ้าหลายครั้ง เช่น ในพระไตรปิฎก³ กล่าวถึง พระอินทร์หรือท้าวสักกะว่า ท้าวสักกะ

¹ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง สุตตันตปิฎกเล่ม 7 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
หน้า 318

² พระยาสิทธิ ไตรภูมิพระร่วง หน้า 672 - 673

³ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2 ฬินนิยกมทวารวรรค
หน้า 252 - 254

เคยเสด็จลงมาเฝ้าและทูลถามปัญหาพระพุทธรูปเจ้าที่อินทสาลกูหาโคถันกรราชคฤห์

เมื่อพระพุทธรูปเจ้าประจักษ์ พระอินทร์เสด็จลงมาท้าวตรีปฏิบัติถึงกับทูลถามพระอินทร์
พระอินทร์เห็นพระพุทธรูปไปบนเคียว เพื่อนำไปเทกษณพระองค์เอง และไม่ยอมให้ผู้อื่นทำเลย
ป. วิกสิตกุล¹ เล่าว่า พระอินทร์เสด็จมาช่วยพระพุทธรูปเจ้าขณะที่พระพุทธรูปทรงแสดงธรรมแก่
พุทธบริษัทอยู่ มีนางจิณฺจมาณวิกาถามหาพระพุทธรูปว่า ทำไมนางมีครรภ์แล้วไม่เลี้ยงดู
พุทธบริษัทที่มาฟังธรรมไฉนเช่นนี้เกิดความสงสัย บางพวกไม่เชื่อ บางพวกเกิดความสงสัย
พระอินทร์เสด็จลงมาในรูปของลูกหนูแล้วไต่เข้าบ้านของนาง และกัดเชือกที่นางผูกผ้าและไม้ที่
ทอมเพื่อหลอกว่านางมีครรภ์ พอเชือกขาดและไม้หลุดลงมา ทอมแบนลง พุทธบริษัทเห็นเช่นนั้น
จึงหายสงสัย

นอกจากนี้พระอินทร์ยังช่วยเหลือผู้มีบุญหรือผู้ทำความดีที่ตกทุกข์ได้ยาก พระอินทร์
จะทรงทราบได้จากเทวทัตของพระองค์ที่ปกติดจะอ่อนน้อมแต่เมื่อใดคนที่ทำความดีได้รับความยาก
ลำบาก เบื้องนั้นเทวทัตจะแข็งกระด้างและพระองค์จะเสด็จลงมาช่วยผู้นั้น ดังปรากฏในพระไตรปิฎก
นอก เรื่องสังข์ทอง ความว่า

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสหัสขันธ์ไตรทรี
ทิพอาสน์เคยอนแอนมา	กระมังคังคิลาประหลาดใจ
จะมีเหตุอันแนบในแดนดิน	อมรินทร์เร่งคิดสงสัย
จึงสอดส่องทิพเนตรดูเหตุภัย	ก็แจ้งใจในนางรจนา
แนบมิไปช่วยจะม้วยมอด	ควยสังข์ทองไม่ถอยรูปเงาะป่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และในเรื่องสุวรรณหงส์ เมื่อนางเกศสุริยทองอยู่ในป่า เทวทัตแข็งกระด้างขึ้นพระอินทร์จึง
ต้องส่องทิพเนตรลงมา

¹ ป. วิกสิตกุล "ท้าวสักกะในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา" วัฒนธรรมไทย 8 : 42

แท่นแก้วอันอ่อนศรีสาลี
เกิดเหตกเพกณารก้วยกันไค

บัคมีมาแข่งครีทชนโม
ทาวไทยจึงสองพระเนกมา

สุวรรณหงส์

ทางพุทธศาสนาเชื่อว่าพระอินทร์มีชายา* 1 องค์ คือ สุนันทา สุกิจรา สุขรรมา และสุชาภา มีธิดา 4 องค์ คือ นางอาส่า นางสรัทธา นางสิริ และนางหิริ ธิดาทั้ง 4 นี้มีกำเนิดเป็นอุปปาทิกะมีเชื้อธิดาที่เกิดจากครรภ์ของชายาองค์ใดองค์หนึ่ง แต่เป็นเทพธิดาที่เกิดใน "ณัฏพ" ในปราสาทของพระอินทร์ จึงถือว่าเป็นธิดาของพระองค์**

เทพธิดาของพระอินทร์มีหลายองค์คือ วัชระ ศรีชื่อว่าศักรัญญะ พระขรรค์ชื่อ ปรณัฐระ ขอ และนางแหสำหรับคตมศักร มีรถทองเทียมด้วยม้าสี่แควเป็นพาหนะ มีน้ำทรง สีขาวชื่ออุจโจสรพ ข้างทรงเรียกว่าโอราพต หรือเฮราวณ ซึ่งในบทพากย์รามเกียรติ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงบรรยายลักษณะของช้างเฮราวณไว้อย่างละเอียดละออ ไพเราะสง่างามคงปรากฏในคำประพันธ์ความว่า

ช้างนิมิตฤทธิแรงแซงชัน	เผือกมองผิวพรรณ
สีสังข์สะฉากโศฬาร	
สามสิบสามเศียรโสภ	เศียรหนึ่งเจ้าคง
คั่งเพชรรัตนูจี	
งาหนึ่งเจ้าโคกขรณ	สระหนึ่งยอมมี
เจ้ากอกอณุลบันกาล	

* ในไตรเพทกล่าวว่า พระอินทร์มีเมียเพียงองค์เดียว ก็นางอินทราณี มีโอรสชื่อ ไชยันต์

** พระยาสิทธิ ทรงอธิบายไว้ในไตรภูมิพระร่วง หน้า 645 ว่าถ้าเทพธิดาองค์ใดเกิดใน "ณัฏพ" ในปราสาทหรือวิมานของเทวดาองค์ใดก็ถือว่าเป็นลูกเทวดาองค์นั้น ถ้าเกิดเหนือพื้นดินเป็นชายาของเทวดาเจ้าของวิมาน ก็เกิดแท่นพื้นท่านเป็นสาวใช้

กอดหนึ่ง เจ้ากอดกวงมาลัย	ดอกหนึ่งแม่บ้าน
มีกลีบได้เจ้ากลีบผกา	
กลีบหนึ่งมีเพชฌิโก	เจ้าองค์โสภ
แฉ่งน้อยลำเพกนางา	
นางหนึ่งยอมเป็นวิวาร	อีกเจ้าเขาวมาย
ล้วนรูปนิรมิตมายา	
จิบระบาร่ำรายสาบหา	ชำเลื่องเพก
ท่ากึ่งเพอปลสร	
วิมานแก้งามบวร	ทุกเทศกฤษ
พลเวไชยันต์อมรินทร์	
เกรืองประคัมภ์แก้วโกมิน	ช่องทางกระวิน
สร้อยสายชนกักทอง	
ตาข่ายเพชรรัตนอยกร	น้ำทิพย์กระพอง
หอยมุกทุกขสาร	

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระอินทร์สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในมหาปราสาทเวชยันต์หรือไพชยนต์ แทนที่
 ประทับช่อบัณฑุกัมพล ซึ่งมีสีเหมือนนกกัมพล ยาว 60 โยชน์ กว้าง 40 โยชน์ หนา
 15 โยชน์ แทนที่มีคุณสมบัติพิเศษ คือปกปิดจะอดนม หากเมื่อใดมีมนุษย์ได้รับอันตรายเมื่อนั้น
 แทนจะแจ้งกระด้างกัศิลา เพื่อเป็นสัญญาณให้พระอินทร์ทราบว่ามิใช่เด็กธรรณ สมบัติ ปลายน้อย
 เลวว่าแทนบัณฑุกัมพลอันเนื่องมาจากสาเหตุ 4 ประการ คือ

1. พระอินทร์จะสิ้นอายุ
2. พระอินทร์จะสิ้นบุญ
3. เพราะสัตว์ชั้นมีอำนาจมากดำรงอยู่ในสถานพื้น

4. เพราะเหตุแห่งศีลของสมณพราหมณ์ประกอบด้วยธรรม¹

1.2 พระพรหมในเรื่องราวเกียรติ

พระพรหมเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งในพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามองค์ของพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก มนุษย์ สัตว์ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลก พระพรหมในยุคแรกเป็นพรหม ไม่มีรูปและมีเพศเป็นกลาง คือไม่เป็นทั้งชายและหญิง สร้างโลกโดยวิธีแบ่งภาคออกมาพราหมณ์กำหนดให้พระพรหมมีรูปเป็นเพศชาย เรียกว่าพระพรหมามีเพศได้ พราหมณ์เชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้ประสิทธิ์กัมกับร์โคตร เพชฌัญเป็นที่รวมของความรู้ทาง ๓ และถือว่าเป็นกัมกับร์ศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อเรื่องพระพรหมมีกล่าวถึงทั้งในคัมภีร์พราหมณ์และคัมภีร์เทวศาสนา ทางคัมภีร์พราหมณ์กล่าวถึงกำเนิดของพระพรหมไว้เป็น 2 พวก คือ พวกแรกเชื่อว่าพระพรหมเป็นพระสวามิภักดิ์ ก่อกำเนิดขึ้นมาเอง โดยสร้างตนเองก่อน แล้วสร้างผู้อื่น ในมานาวธรรมศาสตร์² ว่าเมื่อโลกยังว่างเปล่าอยู่ พระสวามิภักดิ์ประสงค์จะสร้างสิ่งทั้งปวงขึ้น จึงสร้างน้ำ แล้วทรงหวานพิชลงให้น้ำ บังเกิดเป็นไข่ทอง เรียกว่าหิรัญยครก เมื่อไข่แตกซี่กหนึ่งลอยขึ้นสูงกลายเป็นท้องฟ้า อีกซี่กหนึ่งตกลงต่ำกลายเป็นแผ่นดินและพระพรหมก็สร้างรูปจากไข่นั้นด้วย

กัมกับร์พรหมปุราณะ³ กล่าวว่า พระพรหมสร้างโลกโดยแบ่งภาคเป็นสองภาค คือเป็นชายภาคหนึ่ง หญิงภาคหนึ่งแล้วช่วยกันสร้างพระวิษณุ พระวิษณุสร้างบุรุษคนที่หนึ่งขึ้นชื่อวิราช วิราชสร้างพระมนุสวามิภักดิ์ขึ้นเป็นองค์แรก พระมนุเป็นผู้สร้างมนุษย์ขึ้น

แต่ในมัธยมปุราณะว่าพระพรหมไม่ได้แบ่งภาค แก่ "สร้างนางขึ้นองค์ 1 มีนามว่า ศตรูปา หรือสรสวัตี เพื่อให้ช่วยสร้างสัตว์ มนุษย์ เทวดา อสูร และสรรพพืชพรรณ

¹ สมบัติ พลายน้อย เทวนิยาย หน้า 229

² นาค ใจอารีย์ อันเนื่องมาแห่งวรรณคดี หน้า 4 - 5

³ อ.

โค ๆ ในโลกต่อไป¹

พวกที่สองเชื่อว่าพระพรหมมีผู้ให้กำเนิด ความเชื่อในกลุ่มนี้ยังกล่าวไว้ต่างกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว² ทรงอธิบายว่า พวกไศวนิกายนับถือพระศิวะ เป็นพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ พวกนี้เชื่อว่า เมื่อโลกยังว่างเปล่าเป็นอวกาศธาตุอยู่พระเวทมาประชุม รวมกันเป็นพระเป็นเจ้าขึ้นองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระปรเมศวร พระองค์ทรงใช้พระหัตถ์ ดูปพระอุระสะบักออกไปเบื้องหน้าพระพักตร์ เกิดเป็นพระอุมาภคินี ซึ่งเป็นมเหสีในกาลต่อมา พระปรเมศวรทรงปรึกษาวางจะสร้างสวรรค์และเขาพระสุเมรุก่อน พระอุมาทรงขอให้ พระปรเมศวรสร้างพระเป็นเจ้าขึ้นใหม่เพื่อให้สร้างโลกต่อไป พระปรเมศวรทรงเห็นด้วยจึง ใช้พระหัตถ์ซ้ายดูปพระหัตถ์ขวาเกิดเป็นพระนารายณ์ แล้วเอาพระหัตถ์ขวาดูปพระหัตถ์ซ้ายเกิด พระพรหมภคานัน พวกนี้เชื่อว่าพระพรหมกำเนิดจากพระอิศวร

ส่วนพวกไวษณวนิกายที่นับถือพระวิष्ณู กล่าวว่า พระพรหมชาติกำเนิดใน กอแก้วที่ผุดขึ้นจากพระนาภีของพระวิष्ณูในขณะที่บรรทมหลับอยู่เหนือหลังพญานาคอนันตนาคราชใน เภยปรสมุท

พระพรหม เป็นเทพเจ้าที่มีน้ำพระทัยดี ประกอบด้วยเมตตาจึงมีผู้นับถือมาก แต่ไม่ใคร่เกรงกลัวเหมือนพระอิศวรและพระนารายณ์ซึ่งมักจะแผ่พระเดช ในพิธีต่าง ๆ กล่าวนามพระพรหมบ่อย ๆ แต่ในมัถิมประเทศมีเทวสถานบูชาพระพรหมโดยเฉพาะเพียง แห่งเดียวที่ตำบลปุณณะในแขวงฉะบับ เพราะพวกพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างไค้ทำ ภารกิจเสร็จแล้วจึงไปต้องมีเทวสถานให้สถิต และว่าพราหมณ์มีบูชาพระพรหมโดยลำพังเลย มักบูชาพระอมกัษะอิศวรหรือพระนารายณ์ ด้วยเหตุที่พระพรหมเป็นเทพผู้ให้มน้ำพระทัยเย็น ใจจึงไม่กลัวและแย่งอภินิหารไปให้พระอิศวรและพระนารายณ์เสีย แม้กระทั่งพระนามก็ถูกแย่ง

¹ พระยาศัจจาริรมย์ เทวกำเนิด หน้า 52 - 34

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 399

เช่น พระนารายณ์ ก็เป็นพระนามของพระพรหม พรหมนั้นนำไปเป็นชื่อพระนารายณ์
ในปุราณะต่าง ๆ ไม่ค่อยยกย่องพระพรหม บางครั้งยังดูแคลนพระพรหมว่าเกียติ์ความเคารพ
พระอิศวรผู้เป็นบุตรเขย ซึ่ง เกื้อพันธุ์ นรินทรพร¹ เล่าว่า ครั้งหนึ่งพระพรหมจะทำโทษ
นางสนธยา ธิดาของพระองค์ ที่เป็นชายาพระอิศวร นางแปลงเป็นเนื้อหินขึ้นไปในอากาศ
พระพรหมแปลงเป็นกวางตามไป พระอิศวรทอดพระเนตรเข้าแฉ่งกรไปถูกเสี้ยวกวางขาด
กวางลายร่างเป็นพระพรหม เข้าไปทำความเคารพพระอิศวร

พรหมเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เมื่อสร้างแล้วพระองค์บรรทมหลับอยู่
เพื่อพักเหนื่อย พระพรหมบรรทมครั้งละกัลป์* ระหว่างที่บรรทมนั้นโลกถูกทำลาย ดังนั้น
พระพรหมตื่นบรรทมจึงต้องสร้างใหม่อีก พระองค์ทรงสร้างโลกแล้วถูกทำลายวนเวียนอยู่เช่น
นี้ชั่วอายุของพระองค์คือ 100 ปี ฉะนั้นโลกมีอายุเท่ากับ 1 วันพระพรหม

พระพรหมสถิตอยู่ที่พรหมพณฑา มีวาสนะเป็นรูปบัวบาน ทรงหงส์เป็นพาหนะ
มีมเหสีชื่อ พระสรัสวดี ถือว่าเป็นเจ้าแม่ผู้อุปถัมภ์การศึกษา พรหมนับถือเป็นเจ้าของปัญญา
และวิชาทั้งหลาย ถือเป็นการเคารพพระเวท

ทางพุทธศาสนากล่าวว่า พระพรหมมีหลายองค์ อยู่ที่พรหมโลก ในชมพูโลก
แบ่งเป็นชั้นหลายชั้นแต่ละชั้นจะมีพระพรหมอยู่ พรหมใดจะอยู่ชั้นใดขึ้นอยู่กับกุศลที่ได้ ทำ เช่น
ปฏิบัติได้ประมณณภูมิ อยู่ชั้นพรหมปาริสัชชาภูมิ ถ้าปฏิบัติได้กุศลสูงก็อยู่ชั้นสูงขึ้น

พรหมในทางพุทธศาสนาแบ่งเป็นสองพวก คือรูปพรหม กับพรหมที่ไม่มีรูปกาย
แบ่งเป็นสิบหกชั้น และอรูปพรหม พรหมไม่มีรูปมีแต่จิตแบ่งเป็นสี่ชั้น พรหมมีแต่เพศชายและ
ไม่ต้องกินอาหาร

¹ เกื้อพันธุ์ นรินทรพร พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย หน้า 39

* กัลป์หนึ่งเท่ากับ 12,000,000 ปีสวรรค์ หนึ่งปีสวรรค์เท่ากับ 360 ปีมนุษย์
พระยาสิทธิ อธิบายเรื่องกัลป์ไว้ว่า กัลป์หนึ่งประมาณว่า มีภูเขาสูงหนึ่งสูง 1 โยชน์
กว้าง 3 โยชน์ ในระยะ 100 ปี มีเทวดาเอาผ้าทิพย์ของตนมาห่มภูเขาครั้งหนึ่ง เมื่อ
โคจรเข้านั้นราบเสมอเพียงดิน นั่นแหละเป็นเครื่องหมายแสดงว่ากัลป์หนึ่ง

ในพุทธประวัติกล่าวถึงพระพรหมไว้หลายครั้งซึ่ง สมบัติ¹ ให้นัยว่า
ในเทวนิยายว่า

1. เมื่อพระโพธิสัตว์ออกภิเษกกรม พระพรหมได้กายเกรือง
อัฐบริหาร
2. เมื่อตรัสรู้แล้ว พระพุทธองค์จะไม่ประกาศความตรัสรู้นั้น พระพรหม-
สัทม์ก็เสด็จมาทูลอาราธนาให้เทศน์โปรดเวไนยสัตว์ จึงปรากฏในกถาอาราธนาธรรมตอนหนึ่งว่า
"พรหมา จ โลกาธิบดี สหุภติ" เป็นต้น พระพรหมสัทม์ก็ เป็นใหญ่ในพรหมโลก ครอง
บังสุกขาवास สถิตในชั้นอุกนิภฏา
3. เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธานุภพบนสวรรค์
ชั้นดาวดึงส์แล้วเสด็จกลับลงมา พระพรหมตามลงมาส่งเสด็จ โดยเป็นผู้เชิญรถอยู่เบื้องซ้าย
พระพุทธองค์คู่กับพระอินทร์ ซึ่งอยู่เบื้องขวา
4. เมื่อไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลกแล้ว พระพรหมเป็นผู้พยากรณ์พุทธกัลป์
และรักษาอัฐบริหารไว้ ณ พรหมสถานชั้นอุกนิภฏา ทั้งนี้เพราะพรหมชั้นนี้ ไผ น้ำ ลม
ขึ้นไปไม่ถึงจึงปลอดภัย

พระพรหมในละครเรื่องรามเกียรติ์ เป็นพรหมตามคติพราหมณ์ที่ว่าพระพรหมมี
น้ำพระทัยดี ไกรขออะไรไว้เคยชด ทำให้อยู่กำเริบเพราะได้พรพระพรหมและในรามเกียรติ์
ยังกล่าวว่า พรหมเป็นต้นวงศ์ของทกทัษฏ์อีกด้วย

1.3 พระอิศวรในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอุณรุท

พระอิศวรพราหมณ์นิยมเรียกว่าศิวะ เป็นเทพที่ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งในเทพทั้งสาม
ของพราหมณ์ พระองค์เป็นผู้อ้าง ผู้ทำลาย พราหมณ์ถือว่าการทำลายเป็นสิ่งที่ดี เพราะการ
ทำลายสิ่งที่ไม่ดี เป็นการทำให้สะอาดปราศจากมลทินแล้วจึงให้กำเนิดใหม่ พระอิศวรจึงมี
เครื่องหมายเป็นทิวาลังศซึ่ง เป็นเครื่องหมายแห่งการเกิด

¹ สมบัติ ให้นัยว่า เทวนิยาย หน้า 206 - 207

พระพักตร์ประณามว่า พระอิศวรประพฤติกไม่มี ชอบสมกนกับปีศาจ นางสตีเสียใจที่สามีถูก
หูกุเียนรึงถึงโคกเข้ากองไฟเผาตัวตาย พระอิศวรทรงรักพิโรธจึงเสด็จไปในที่ชุมนุมวิธิใช้
รัตนธูยงถูกพระพักตร์เฝ้ารชาก และเทวาคอื่น ๆ มากเจ็บเป็นอันมาก ภายหลังประณามพร
ให้เทวาคเหล่านั้นหายบาดเจ็บ แล้วเอาหัวพระมาต่อเป็นเฝ้ารพระพักตร์ ภัยความอาลัย
นางสตีพระอิศวรจึงไปบำเพ็ญตบะอยู่ ณ เขาจักรวาล เป็นเหตุให้ทวยเทพเคืองแค้นต้องขอ
ร้องถามเทพให้ช่วยแฉ่งบงบปรกให้พระอิศวรรักพระธูมา จึงเป็นพระสตีกลีบชาติมา เกิดเป็นบุตร
พระนิมิต

พระอิศวรเป็นเทพที่มีอำนาจมาก ปกติดำว่าเป็นเทพที่มีหน้าที่ในการทำลายแต่
พระองค์ทรงมีพระคุณต่อชาวโลก โดยช่วยให้พ้นจากอันตรายหลายครั้ง เช่น

เมื่อท้าวภักธ ผู้สืบเชื้อสายมาจากท้าวสักราช ทำพิธีอันเชิญพระงกกลางจาก
สวรรค์เพื่อใช้ชำระอธิและอั้งการของโอรสท้าวสักราช พระคงคาพิโรธที่เห็นความอหังการบงก
จึงคิดจะไหลมาท่วมโลก พระอิศวรทรงทราบจึงใช้พระเกศาเป็นทวนบั้นกระแสน้ำไว้ มิให้ไหล
ลงมาเต็มที่ แล้วปล่อยให้ไหลไปทางสระวินทุ พระคงคาแยกเป็นเจ็ดสาขา "สายกลางเรียกว่า
ลำพระคงคาหนาทึบ ไหลตามรอยรึกท้าวภักธ ... เมื่อไหลผ่านบริเวณที่มนุษย์หนาแน่นเพื่องบะอยู่
ณวิโกรจึงถ่มถั่งกาไว้และเมื่อถูกธร้องจึงยอมปล่อยให้วกวนทางหนุ ... เมื่อถั่งกาไหลผ่าน
อั้งการของกุมารทั้งหกพี่น้องก็ กุมารทั้งหกพี่น้องก็ได้อิสู่สวรรค์"¹

ครั้งที่ท้าวอมฤตเกิดน้ำพิบขึ้นมาก พระอิศวรทรงค้ำน้ำพิบนั้นเพื่อรักษาโลกให้
ปลอดภัย ทำให้พระตอโหม้คำ

ในตำรา "นาฏศาสตร์" ที่พระภคณีแต่ง อ้างว่า "พระอิศวรเป็นเจ้า
เป็นภูเคิมของการพัฒนา"² ซึ่งในโกปิลปุราณะ³ กล่าวถึงเรื่องพระอิศวรทรงพัฒนาไว้ว่า

¹ ใ้ษณัฐ นรินทรพร พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย หน้า 11

² ประจักษ์ ประภาพิตยาร "ตำนานการละครไทย" ภาษาไทยนี้จริงและ
หน้า 263

³ ก. หน้า 263 - 264

สมัยหนึ่ง มีฤๅษีพวกหนึ่งและภรรยาอยู่ที่ป่าศรณะประพาศิณอาจารย์ฟ้าฝนเทวบัณฑิต พระอิศวร
จึงชวนพระนารายณ์ลงมาทรมานฤๅษีพวกนี้ พระอิศวรทรงแปลงพระองค์เป็นโยคีหนุ่ม ส่วน
พระนารายณ์ทรงแปลงเป็นภรรยาสาว แล้วเสด็จไปป่าศรณะ พวกฤๅษีหลงใหลในพระนารายณ์
แปลง ฝ่ายภรรยาของพวกฤๅษีก็หลงใหลโยคีอิศวรก็พยายามเกี้ยวพาราสีกันไม่สมปรารถนาจึง
สาปพระเป็นเจ้าทั้งสองแต่ไม่ไฉด พวกฤๅษีพยายามเนรมิตสัตว์ร้ายให้ไปทำร้ายพระอิศวร แต่
สัตว์เหล่านั้นถูกพระอิศวรสังหารตายหมด พระอิศวรทรงเห็นพวกฤๅษีสันดานทรนักรบ ฟ้อนรำทำ
ปาฏิหาริย์ ขณะนั้นมียักษ์คนหนึ่งชื่อมยุระละกะเข้าช่วยพวกฤๅษี พระอิศวรใช้พระบาทข้างหนึ่ง
เหยียบยักษ์ก่อนนั้นไว้ แล้วทรงฟ้อนรำจนหมดกระบวน พวกฤๅษียอมรับผิดโทษขอมาต่อพระเป็นเจ้า
ทั้งสอง ในครั้งนั้นพญานันตนาคราช ได้โดยเสด็จไปปราบพวกฤๅษีด้วย ได้เห็นพระอิศวรฟ้อนรำ
งดงามก็คิดใจ กรันตามพระนารายณ์กลับไปถึงเกษียรสมุทร จึงทูลชวนพระนารายณ์ให้ไปทูลเชิญ
พระอิศวรให้ฟ้อนรำให้ดู พระนารายณ์แนะนำให้ไปบำเพ็ญตบะบูชาที่เขาลาไกรลาส เมื่อพระอิศวร
ประทานพรก็ให้ทูลขอพรให้พระองค์รำให้ดู พญานันตนาคราชปฏิบัติตาม พระอิศวรจึงเสด็จลง
มารำในเมืองมนุษย์ที่ตำบลจิตัมพรัมและถือเป็นปฐมเหตุแห่งการรำรำ

ตามปกติพระอิศวรสถิตอยู่บนเขาลาไกรลาส ถ้าเสด็จมายังโลกมนุษย์สถิตที่เมือง
เทรณาสี พวกพราหมณ์เชื่อว่าพระอิศวรเสด็จมาเยี่ยมโลกมนุษย์ปีละครั้ง ครั้งหนึ่งมีกำหนด
10 วัน โดยถือว่า "วันเดือนอ้ายขึ้น 7 ค่ำ เป็นวันเสด็จลง แรมค่ำ 1 เป็นวันเสด็จกลับ"¹
พราหมณ์จะทำพิธีตรียัมพวายเป็นการต้อนรับ

พาหนะของพระอิศวร คือโกดะศุภราช หวังนันทิราช พวกอินทรีนับถือและสร้างรูป
ไว้ตามเทวาลัย บางแห่งวานันติราชเกิดจากพระกัศยปและสุรภี มีตำนานเล่าว่า "พระอิศวร
เห็นวสุรภีกียมากได้ แต่ไม่ชอบใจที่เป็นวัวตัวเมีย ฤๅษีกัศยปจึงได้สมพันธูกับแม่วสุรภีกีย
ตนเอง ได้ลูกโกดะศุภราชตัวหนึ่งให้ชื่อว่า นนทิ แล้วมอบให้เป็นผู้ติดตามพระอิศวร"²

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีสิบสองเดือน หน้า 85

² สมบัติ พลายน้อย เทวนิยาย หน้า 32

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า¹ ทรงอธิบายว่า เนติเป็นเจ้าแห่งสัจจวิทยาทั้งหลาย มิได้มีรูปเป็นโกศลตลอดเวลา ก่อถ้าอยู่ที่วิมานไภยลาสะจะมีรูปร่างเหมือนมนุษย์ ทำหน้าที่เป็นมนเทียรบาล และหัวหน้าบริวารพระอิศวร มิได้ให้สำหรับกำหนด เมื่อพระอิศวรทรงระบำศกศพ พระเนติมีหน้าที่คีตะโพน แต่พระอิศวรจะเสด็จไปแห่งใด พระเนติจึงแปลงเป็นโกเป็นพาหนะ

พระอิศวรทรงอาวุธหลายชนิด และทรงกางกั้นตามปาง เช่น ปางปราบพระทัตตะทรงอาวุธกระบองและหอกอย่างคะพัน กับมีจักร สังข์ ธนู ขวาน และโล่ นอกจากนี้ยังมีตรีศูล ตรีปินาก ธนูช่ออัชภัก บันฑะวัก ทนายออกหัวกะโหลกธนู ขรรค์ กบฏ และสังข์

พระอุมาทรงเป็นมเหสีพระอิศวร ซึ่งเรียกว่าพระบรรพตีสว่าง พระมหาเทวีบ้าง หรือพระเทวีเป็นมเหสีท้าวหิวัค เป็นโกลีของพระอิศวร พระเทวีมีสองภาค ภาคหนึ่งใจดี มีรูปร่าง อ่อนภาคหนึ่งกร้าย มีฤทธิ์มาก ภาคนี้มีมนุษย์ชามาก เพราะกลัวฤทธิ์

พระอิศวรและพระอุมาไวโรธ 2 องค์ คือ พระคเณศ และพระขันที कुमार

สำหรับอภินิหารความศักดิ์สิทธิ์ของพระอิศวรนั้นขึ้นอยู่กับผู้มีชื่อ ผู้ใดมีชื่อเทพองค์ใด ก็ยกย่องเทพองค์นั้น เช่น พวกไทพจนิกายยกย่องพระนารายณ์กว่าพระนารายณ์มีฤทธิ์มาก "พระอิศวร เกยแพ้ฤทธิ์พระนารายณ์" "จบบางกรัณท์ก็มิให้พระอิศวรแสดงความเคารพ และพระนารายณ์ต้องมาช่วยปราบกัทรของพระอิศวร"²

ส่วนพวกไถวนิกายยกย่องพระอิศวรเป็นพระผู้เป็นเจ้าสูงสุด ถือว่าเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก มีฤทธิ์เหนือพระพรหมและพระนารายณ์ ซึ่งพวกนี้ถือว่าเมื่อพระพรหมและพระนารายณ์ทรงเที่ยงกับในเรื่องความเป็นใหญ่อยู่ ก็มีเปลวเพลิงใหญ่ขึ้นมาเบียดพระพักตร์ของพระเป็นเจ้าทั้งสอง พระเพลิงคือพระอิศวร เมื่อพระพรหมและพระนารายณ์เห็นร่างพระอิศวรทางก็ยอมให้พระอิศวรเป็นใหญ่

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "อภินิหารสังเขป" ฤกษ์ฤกษ์
มณฑลพายัพ บ่อเกิดรามเกียรติ์ ท้าวแสนปม หน้า 186

²พระยาสังฆาภิรมย์ เทวกาเบติ หน้า 12 - 13

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ได้ประทานคำอธิบายเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องนี้ว่า พวกไสวนิกายถือว่าพระอิศวรเป็นพระคุณ ถือเป็นผู้ที่ส่งเคราะห์เทวดา มนุษย์ ยักษ์ มารทั่วไป ไม่ลงโทษผู้ใด แต่เมื่อมีความจำเป็นต้องลงโทษก็ทรงลงโทษบ้าง เมื่อลงโทษแล้วยังทรงพระเมตตากำหนดเวลาที่จะพ้นโทษให้

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระอิศวรเป็นพระเป็นเจ้าที่ส่งพระเดชและพระคุณ ชาวอินทรีจึงเคารพนับถือและทำพิธีบูชากันแพร่หลาย

2. วิญญาณบรรพบุรุษ

2.1 องค์ปะทะระกาหลา

องค์ปะทะระกาหลา เป็นอมนุษย์ที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องอิเหนา* ซึ่งได้แก่มารจากนิทานพื้นปฐพีของชาว พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร² ทรงกล่าวว่า นิทานพื้นปฐพีฉบับ ปันหยี่ กุกา สมิรัง มีตัวละครชื่อ ภัฏฏารกาละ ไทยเรียกว่าปะทะระกาหลา ภัฏฏารกาละมีลักษณะคล้ายเทพ อยู่บนสวรรค์คอยดูแลทุกข์สุขให้แก่พระราชวงศ์ ในขณะที่เดียวกัน หากกษัตริย์ในราชวงศ์กระทำความผิด พระองค์ก็ทรงลงโทษ

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีสิบสองเดือน หน้า 83

*อิเหนา มีเค้าเรื่องมาจากนิทานพื้นปฐพี โดยหญิงขามะลาญ ซึ่งเป็นข้าหลวงของ เจ้าฟ้ากุณฑลและเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้เล่านิทานเรื่องอิเหนาถวายเจ้าฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์ และทั้งสองพระองค์นิพนธ์เป็นบทละครขึ้นองค์ละเรื่อง ก่อเจ้าฟ้ากุณฑลทรงเรื่องคาคหลึง เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเรื่องอิเหนา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ โดยรักษาความเดิมไว้ทั้งหมด เพียงแต่ทรงพระราชนิพนธ์ให้สำนวนกลอนกระทัดรัดขึ้น

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร วิจารณ์นิทานพื้นปฐพี เรื่องอิเหนา
เรื่องพระราม หน้า 14 - 15

องค์ปะการะกาหลา ตามเนื้อเรื่องในบทละครเรื่องอิเหนา เป็นวิญญาณ
บรรพบุรุษของวงศ์สญัแหวที่คอยช่วยเหลือลูกหลานภัยความเป็นห่วง ลักษณะเช่นนี้ตรงกับ
ความเชื่อในเรื่องผีของไทยที่ว่าผีพวกหนึ่ง "เดิมเป็นคน กรันกายไปก็ไปไหนยังสิงอยู่ใน
บ้านในเรือน ตามปกติเป็นผีญาติผู้ใหญ่ของครอบครัว จึงเรียกว่าผีบรรพบุรุษ หรือผีปู่ย่าตายาย"¹
ที่คอยดูแลทุกข์สุขของบุตรหลาน แด่องค์ปะการะกาหลาเป็นผีศรัทธาของวงศ์สญัแหวมากจน
จึงเข้าลักษณะของ "ผีบรรพบุรุษของท้าวพระยามหาศรัทธา ซึ่งเรียกว่าเทวดา"² และเป็นที่
น่าสังเกตว่า เรื่องอิเหนาบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ
กล่าวถึงองค์ปะการะกาหลา บางครั้งก็จะอ้างถึงลักษณะบางอย่างที่คล้ายกับพระอินทร์ เช่น

มาจะกล่าวบทไป
ทิพอาสน์เกยอนนถกอนมา

ถึงองค์ปะการะกาหลา
กระต้างคังศิลาประหลาดใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

จะเห็นว่าองค์ปะการะกาหลามีทิพอาสน์เช่นเดียวกับพระอินทร์ แต่ลักษณะ
ความเชื่อส่วนใหญ่เป็นไปตามความเชื่อของไทยในเรื่องการนับถือผีบรรพบุรุษที่เชื่อว่า ปู่ย่า
ตายายตายแล้ววิญญาณยังวนเวียนอยู่ใกล้ ๆ ลูกหลานภัยความเป็นห่วง เหมือนกับที่องค์ปะการะกาหลา
เคยเสด็จลงมาช่วยพระราชนักดาหลายครั้ง เช่น เมื่อขุนบาจะออกตามหาอิเหนาองค์ปะการะกาหลา
เสด็จมาบอกทางให้ว่า

แม่นยงออกเคินธรรฐา

ไปทิศบูรพาจะพบพาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

¹ เสรีบุรโกเศศ เมืองสวรรค์ ผีसांग เทวดา หน้า 282

² ฦๅ หน้า 284

และเมื่อสี่พระยา (ยาหรณ์) ออกถามหาบหมบา อีโหนะ และวียะศะ องค์ปะตาระกาหลาทรง
ช่วยให้พบกันโดยการแปลง เป็นนกยูงมาลอยยาหรณ์ไปเมืองกาหลง

2.2 ท้าวบาลีวราช ในเรื่องรามเกียรติ์

รามายณะกล่าวว่า ท้าวบาลีวราชเป็นโอรสท้าวสุเกศกันนางเทพดี
บำเพ็ญพระพรหมโพธิญาณพรหมให้มียศและอยู่ยงคงกระพัน

รามเกียรติ์อ้างว่า ท้าวบาลีวราชเป็นพี่ท้าวจตุรพักตร์ เจริญชื่อ
มาลิวักพรหม เป็นใหญ่ในหมู่เทพและคนธรรพ์ เมื่อเห็นพระอิศวรประทานเทพรา
อสุรพรหมและให้พรว่าไม่แพ้ฤทธิ์ใครก็ตกใจ เพราะอสุรพรหมเป็นอันตรายจะทำลายโลก
จึงทูลความเห็นแก่พระอิศวรให้พระอิศวรทรงมณเฑียรพระขรรค์และพรให้แก้ท้าวอัชบาล พระนั้นถือ
ให้พระขรรค์ขณะเทพรา ท้าวมาลิวักพรหมเป็นผู้ตั้งอยู่ในความยุติธรรม จึงได้รับพรจาก
พระอิศวรให้มีวาจาสิทธิ์และไถ่ถามใหม่ว่ามาลิวราช

3. สัก

3.1 จิง

ในเรื่องรามเกียรติ์จิงมีบทบาทสำคัญมาก เพราะเป็นกำลังรบที่สำคัญ
ในกองทัพพระราม ทั่วละครประเภทลงในรามเกียรติ์มีที่มาจากเรื่องรามายณะของอินเดีย
แต่ผู้แต่งสร้างบุคลิกลักษณะนิสัยเป็นแบบไทย

จิงเป็นสัตว์ที่มีขนนับถือมาแต่สมัยโบราณ ชาตินิเบตเชื่อว่าชาติของตน
สืบมาจากลิง ประเทศอินเดียเคยนับถือลิงมาแต่สมัยดึกดำบรรพ์ "เมื่อเกิดเรื่องรามายณะ
ผู้แต่งได้เอาเรื่องราวของลิงเข้าไปผสมกัย มีหนุมานเป็นทหารเอกของพระราม ความนิยม
นับถือลิงจึงยิ่งแน่นแฟ้นขึ้น กล่าวคือ มีการสร้างศาลเพื่อบูชาหนุมานกันมากมาย"¹

ถ้าพิจารณาทางด้านประวัติศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่า จิงเป็นคนเผ่าหนึ่ง
ของอินเดียนั่นเอง เสรีโยโกเศศ ให้คำอธิบายเกี่ยวกับลิงไว้ว่า

¹ สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาฬมิกิและรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หน้า 258

วานรก็ดี ก็ล้วนเป็นมนุษย์ แต่ทำไมไซ้ชาวอริยกะ จึงถูกชาวอริยกะเหยียบคลง
ไปให้คำ เรียกว่าอยู่ประหนึ่งว่าไม่ใช่คน ทาแวริงพากเหล่านี้งเป็นชาติ
ทรวาทภัยกันทั้งนั้น และมีความเจริญสูงปกครองกันเป็นชนบทบ้านเมืองอยู่แล้ว
ไม่ใช่เป็นมนุษย์ป่าเถื่อนเลย ในกัมภีร์รามายณะเองก็กล่าวอยู่ว่า พญาพาลี¹
สุครีพ และพวกหัวหน้าวานรทั้งหลาย เป็นเชื้อสายเทพมีฤทธิ์เดชไปเพิ่มมนุษย์

คนเหล่านี้จะมีความชำนาญในการ เคนป่า และรู้จักภูมิประเทศดี ดังนั้นเมื่อ
พระรามได้คนเหล่านี้มาเป็นไพร่พลในกองทัพจึงทำให้กองทัพพระรามเข้มแข็งจนสามารถเอาชนะ
กัศยได้

ถึงในเรื่องรามเกียรติ์มีดังนี้ คือ

3.1.1 หนุมาน

รามายณะในอุตรกัณฑ์กล่าวถึงกำเนิดของหนุมานไว้ว่า หนุมาน
เป็นบุตรนางอัญญา มเหสีท้าวเกริกปราช ผู้ครองสำนักอยู่ที่เขาพระสุเมรุ แก่พอที่แท้จริง
ก็อพยพ นางอัญญาไปคลอดทั้งไว้ในป่า ทารกหิวจัดเห็นพระอาทิตย์สำคัญว่าเป็นผลไม้
เพาะขึ้นไปจะหยิบกิน พระพายจึงช่วยส่งและช่วยหั้นบายไว้ไว้ให้รับ ขณะนั้นพระราหูกำลัง
จะจับพระอาทิตย์เห็นหนุมานเพาะขึ้นไปถึงรพพระอาทิตย์ พระราหูจึงปล่อยพระอาทิตย์แล้วหนี
ไปหลบพ้องพระอินทร์ พระอินทร์ทรงอ้างเอาราวนออกมาย่อมกัษยราหูเพื่อจะทอดพระเนตร
เหตุการณ์ ฝ่ายหนุมานเห็นพระราหูก็คิดว่าพระอาทิตย์ทรงไปจะจับพระราหู พระราหูหนีไป
แอบหลังพระอินทร์ หนุมานเห็นร่างเอาราวนจึงตรงเข้าจะจับกินก็ยกมาเป็นผลไม้ พระอินทร์
ใช้วัชรที่หนุมานตกลงมายังพื้นทางหัก จึงไถ่ถามว่าหนุมาน

ในรามเกียรติ์กล่าวว่า พระอิศวรแบ่งกำลังของพระองค์แล้วให้
พระพายนำกำลังของพระองค์และเทพอาวุธคือ ตรี กทา จักร ไปชักเข้าปากนางสวาหะ
ซึ่งถูกมารคาสาปให้ยืนต้นเกี่ยว เห็นยาวินลมอยู่ยัง เขาจักรวาล และให้พระพายเป็นบิดาหนุมาน

¹ เสฐียรโกเศศ เมืองสวรรค์ ยี่สิบสอง เทวคา หน้า 167

คอยป้องกันอันตรายไม่ให้เกิดแก่นางสวาทะและบุตรในครรภ์ กับบทกวีความว่า

คิดแล้วจึงแบ่งกำลัง	สั่งองค์พระพายแก้วกล้า
จงเอาเทพอาวุธอันศักดิ์	ทั้งกำลังกายาของเรา
ไปซัดเข้าปากสวาทะ	จะเกิดบุตรเป็นกระบี่ศรี
อันศาเพร เวียงฤทธิ์	มีอานุภาพเกรียงไกร
ให้เป็นสนหลั่งตลอดทาง	จึงจะเดินทางอากาศได้
อันตรีเพชรสุกานต์ชาชูชัย	ให้เป็นกายกรบาทา
จักรแก้วอันเรืองฤทธิ์อัน	เป็นเสียวรณรแก้วกล้า
อาวุธทั้งสามศักดิ์	มโนมายะกอบเป็นอินทรีย์
มาตรแนบจะล้างศัตรู	ทั้งหม่อสรุศักดิ์ชัย
ให้ซัดเอาตรีเพชรฤทธิ์	ที่อกกระบี่ออกราวจรณ
แล้วคอยป้องกันอันตราย	อย่าให้ใครกล้ากราบคงสมร
ทั่วนั้นเป็นบิทร	วานรในครรภ์นางเหวี ฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ด้วยเหตุนี้นางสวาทะจึงตั้งครรภ์และตั้งครรภ์อยู่นานถึงสามสิบเดือนจึงคลอด
หนุมานออกมาทางปาก

ครั้นได้ฤกษ์ฤกษ์ยามดี	พระวิหคเมฆแสงฉาน
ปีชาลเดือนสามวันอังคาร	เยาวมาลย์ก็ประสูติโอรส
เป็นวานรผู้เด่นออกทางโอรุ	เผือกผ่องไฟโรจน์ทั้งกายทนต์
ใหญ่เท่าช้างงาโกโสธร	อลงกตทั้งทองกสิธร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ต่อมาหนุมานได้รับพรจากพระอิศวรให้มีอายุยืนชั่วดิลป ไกรฆ่าตายก็กลับฟื้น
ขึ้นมาได้อีก

เมื่อหนุมานเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระรามแล้วได้ช่วยทำสงครามที่เสี่ยงต่ออันตรายหลายครั้ง โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ เลย หลังจากชนะศึกลงกาแล้วหนุมานยังมาช่วยทำหน้าที่สำคัญอีกครั้ง จนกระทั่งพระรามเสด็จเข้าครองอยุธยาแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้ทหารทั้งหลายกลับไปปกครองบ้านเมืองตามเดิม

3.1.2 สุกรีพิ

ในรามายณะกัณฑ์อุคตชกัณฑ์กล่าวว่า สุกรีพิเป็นลูกท้าวฤๅษราช และมีเรื่องเล่าว่า ท้าวฤๅษราชไปเที่ยวป่าริมหนองพยุสสะแห่งหนึ่ง ถึงไปกินน้ำแฉเห็นเงาตนเองในน้ำ ก็คิดว่า เป็นลิง อีกตัวหนึ่ง จึงกระโดดลงไปจะจับมันขึ้นจากน้ำ เลยกลายเป็นหญิงรูปงาม พระอาทิตย์มาพบเข้าก็เกิดความรักและไถ่ นางเป็นชายาจนเกิดบุตรคือสุกรีพิ วันรุ่งขึ้นนางกลายเป็นชายตามเดิมแล้วพาบุตรไปเฝ้าพระพรหม พระพรหมจึงให้พระวิศวกรรมสร้างนกร กิษกินรีให้ ท้าวฤๅษราชครอง ดังนั้นท้าวฤๅษราชเป็นทั้งพ่อและแม่ของสุกรีพิ

ในรามายณะ พระรามทรงมีความสัมพันธ์กับสุกรีพิในฐานะเป็นพันธมิตรเท่าเทียมกัน และพระรามจะทรงเกรงใจสุกรีพิมากกว่า เพราะต้องอาศัยกำลังทัพวานรของสุกรีพิไปช่วยรบพทกัณฑ์หลายครั้ง

ในเรื่องรามเกียรติ์อ้างว่า สุกรีพิเป็นลูกนางกาลอัจนาชายาพระฤๅษโคดม แต่นางกาลอัจนาเป็นธิดาพระอาทิตย์จนเป็นลูกคือสุกรีพิ เดิมสุกรีพิเป็นนกก่อนมาพระฤๅษโคดมจับโยนน้ำเพื่อเสี่ยงทายว่าจะใช่ลูกตนหรือไม่ ถ้าใช่ให้วางกลับมาได้ ถ้าไม่ใช่ให้กลายเป็นลิงไป สุกรีพิจึงกลายเป็นลิง

สุกรีพิเมื่อถวายตัวแก่พระรามแล้ว ได้ช่วยพระรามทำศึกโดยมีหน้าที่จัดทัพสำหรับออกรบและเกยออกรบกับกุมภกรรณ เมื่อเสร็จศึกลงกา ได้สมญาศักดิ์เป็นพญาไวยวงศา มหาสุรเดช ครองชีวินกับนางการวดี

3.1.3 องกต

องกตเป็นพญาวานรลูกพาลี เกิดกับนางมณฑิ แต่พระอังกตฤๅษีแหะกรรภ มณฑิเอากุมารใส่ท้องแพะไว้จนกรบสับเคঁสน จึงแหะท้องนางแพะออกมาเป็นองกต เมื่อพาลี

ทวยสุกรีนำถวายตัวแก่พระราม และองค์ได้ช่วยพระรามทำศึกหลายครั้ง เสร็จก็ลงมาก
ได้เป็นอุปราชขึ้น

3.2 ม้า

ม้าเป็นสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์มาแต่สมัยโบราณ กำนานทาง
โบราณคดี¹ กล่าวว่า พระพายสร้างม้าขึ้นมา 4 ตระกูล คือ วลาหก อาชาไนย สิ้นธ-
มโนมัย และอัศกร ในตอนแรกม้าทั้ง 4 ตระกูลนี้เหาะได้ ครั้งหนึ่งเหาะไปกินหญ้าและพืช
ในส่วนของพระอิศวร อสูรนนทกลซึ่งเป็นผู้เฝ้าสวนมาพบจึงพาไปเฝ้าพระอิศวร พระอิศวร
ให้อสูรนนทกลตัดเอ็นเหาะที่เท้าม้าทั้ง 4 ออก ทำให้เหาะไม่ได้ และให้เอาเครื่องประจาน
ติดกมกม้า แล้วพาประจานรณสวนสามรพบเพื่อไม่ให้สัตว์อื่นเอาอย่าง หลังจากนั้นจึงนำ
มาปล่อยยัง โลกมนุษย์ตั้งแต่นั้นม้าม้าก็เป็นพาหนะของมนุษย์

ในบทละคร ม้าเข้ามามีบทบาทอยู่เสมอ คือบางครั้งเป็นพาหนะธรรมดา
และบางครั้งก็กล่าวถึงในฐานะเป็นม้าศึก ม้าในบทละครที่จะกล่าวถึงได้แก่ ม้าที่เป็นพี่เลี้ยง
ของพระสุวรรณหงส์ ในเรื่องสุวรรณหงส์ เป็นตัวละครที่เกี่ยวข้องกับพระในฐานที่เป็นผู้รับใช้
ใกล้ชิดคอยป้องกันอันตรายและช่วยเหลือเวลาที่ได้รับความเดือดร้อน ตกเดือนเวลาที่ตัวละคร
สำคัญหลงผิด อาจนับได้ว่าม้าอยู่ในฐานะเทียบเท่าพี่เลี้ยงหรือบริวารที่ดีและบางกราก็เป็น
พาหนะให้ตัวละคร ม้าจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับตัวเอก พากษาคม้าตัวเอกจะได้รับความเดือดร้อน
ในเวลาเกินทาง เช่น เมื่อวิรุณเมธมาพบพระสุวรรณหงส์ และนางเกศสุริยง วิรุณเมธคิดจะ
แย่งนางเกศสุริยง ม้าเข้าขัดขวางและต่อสู้ติดพันกันไปถึงเมืองมัตถิ เป็นเหตุให้พระสุวรรณหงส์
และนางเกศสุริยงต้องระแคะระเหินกันไปในป่าค้ำยความลำบาก

สำหรับการเป็นมาของม้าตัวนี้ ผู้แต่งไม่ได้กล่าวไว้ว่าตัวละครได้มาจากไหน เมื่อตัวละครแสดงบทบาทม้าก็ออกมามีบทบาทพร้อมกัน

¹ กุณหญิง เลื่อนฤทธิ์ นารายณ์สิบปาง หน้า 84 - 85

3.3 จระเข้

จระเข้เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 อธิบายว่า จระเข้เป็น "สัตว์จำพวกเลื้อยกลาน กอสั้น หัวยาว มีปุ่มเหนือปลายปากบน หน้าที่หจขจรระเป็นเลื้อยยาวตามตัว เป็นสัตว์ขนาดใหญ่ อาศัยอยู่ในน้ำ"¹

ในประเทศไทยมีที่ชุมนุมจระเข้อยู่แห่งหนึ่งคือ ที่ตำบลจระเข้สามพัน จังหวัดสุพรรณบุรี จระเข้ในทางเชื่อของคนไทยนั้นส่วนมากเกี่ยวข้องกับทางศาสนาและจารีตประเพณี เช่น ประเพณีการทอดกฐิน จะใช้ธงที่มีรูปจระเข้ปักไว้หน้าวัดเพื่อแสดงว่าวัดนั้นมีผู้ทอดกฐินแล้วจะได้ไม่ทอดซ้ำ และผู้ที่ผ่านไปมาจะได้อนุโมทนาด้วย แปลก สนธิรักษ์ เล่าความเชื่อในเรื่องนี้ไว้ในลัทธิประเพณีและพิธีกรรมคอนหนึ่งว่า

การใช้ธงรูปจระเข้ ยังไม่พบหลักฐาน เป็นแต่ได้รับก๊อปกเล่าจากผู้หลักผู้ใหญ่เล่าให้ฟังเป็นสองอย่าง อย่างที่หนึ่งว่า เนื่องจากถือกันว่าดาวจรเข้เป็นดาวสำคัญ การเคลื่อนขบวนหัตถ์บิโรรวมต้องรอเวลาดาวจรเข้ขึ้น ซึ่งเป็นเวลาจวนสว่างแล้ว การทอดกฐินเป็นพิธีทำบุญที่ถือกันว่ามีอันสงฆ์ไพศาล เพราะทำในเวลาจำกัด ปีที่สำคัญเท่ากับการเคลื่อนขบวนหัตถ์ ในชั้นเดิมผู้จะไปทอดกฐินต้องเตรียมเครื่องบริวาร และผ้าผืนกฐินไว้อย่างพร้อมเพรียงแล้วแต่ไปวัดในเวลาดาวจรเข้ขึ้นไปแสงแดดทั่วทิศ นาน ๆ มากก็เลยถือกันว่าดาวจรเข้เป็นดาวบอกเวลาเคลื่อนองค์กฐิน ต่อมาเห็นจะมีผู้คิดทราบดีไว้เนื่องในงานกฐินโดยเฉพาะ แต่ปีธงหลายชนิด เมื่อคิดไว้แล้วไม่รู้ว่ามันงานอะไรจึงคิดทราบดีจรเข้ขึ้นโดยที่ถือกันว่าดาวจรเข้เป็นดาวบอกเวลาเคลื่อนกฐิน อย่างที่สองมีเรื่องเล่าว่า มีอุบาสกคนหนึ่งนำองค์กฐินแห่ไปทางเรือ มีจรเข้ตัวหนึ่งอยากได้บุญในการทอดกฐิน จึงว่ายตามเรือของอุบาสกนั้นไปท้าย แต่ไปใกล้พืคหนึ่งก็หมดกำลังใจจึงบอกแก่อุบาสกนั้นว่า ตนตามไปท้ายไม่ใกล้แล้วเพราะเห็นว่ายอ่อน

¹ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 หน้า 273 -

เต็มที่ ขอให้อุปาสก์จ้างช่างเขียนภาพของคนที่ทรงแล้วยกขึ้นไว้ในวัดที่ไปทอดกฐิน
 ภัย อุปาสก์ก็รับคำของจรเข้แล้วทำตามทีจรเข้สั่ง ตั้งแต่นั้นมารูปจรเข้
 จึงปรากฏตามวัดต่าง ๆ ในเวลาที่มีการทอดกฐิน¹

ในนารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์² มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับจรเข้ไว้ว่า
 พระอิศวรกับพระอุมาจะเสด็จทางชลมารก พระอุมาบันดาลจรเข้ขึ้นมาและให้ปีรหันต์ปลั่ง
 ตรงหว่างคอ จึงให้นามว่ากุมภีร์ กอมาจรเข้ กำเวบิกิวกาตนเคยเป็นพาคณะของพระยูเป็น
 เจ้า จึงเหี้ยมเบียดเบียนคนและสัตว์ หนีไปเฝ้าพระอิศวรและพระอุมา พระอุมาจึงบันดาล
 หนกเหล็กให้ตรึงจรเข้ไว้ไม่ให้ขยับเขยื้อนได้ แล้วให้ภูสีลาไปผูกตรึงไว้ จจรเข้อด
 อาหารอยู่ 7 วัน อดอยากจึงอำพาทินสัตว์ที่เข้ามาใกล้ และจรเข้ตัดพ้อว่าพระอุมาคิดสิน
 ไม่ยุติธรรมเพราะว่ามนุษย์และสัตว์บกกินสัตว์น้ำได้ ทำไมไม่เอามาผูกตรึงเช่นตนบ้าง
 หนีไปฟ้องพระอุมา พระอุมาจึงเอาขี้เถ้ามาทำเป็นจักร เพชรให้ไปตัดสินจรเข้ขาดและให้เรียกว่า
 นกคะนุค ตั้งแต่นั้นมาจรเข้ไม่มีสิน กวักหนกและขมิ้น

ในวรรณคดีก็ไม่ค่อยได้กล่าวถึงจรเข้บ่อยนัก เท่าที่พบในบทละครนอกมีอยู่สองเรื่อง
 คือเรื่องไชยเชษฐและไกรทอง

เรื่องไชยเชษฐ์ นางจำปาทองไปเล่นน้ำเก็บไข่จรเข้มาฟักและเลี้ยงไว้ในวัง เมื่อ
 จจรเข้โตขึ้นได้ก็ผูก รามฎึงจึงร้องทุกข์ต่อท้าวอภัยนุราชและให้ขับนางออกจากเมือง
 ท้าวอภัยนุราชจำต้องขับไล่นางจำปาทองออกจากเมืองเพื่อความสุของรามฎึง จจรเข้ในเรื่อง
 นี้เป็นจรเข้ที่เป็นสัตว์จริง ๆ ไม่มีฤทธิ์อำนาจพิเศาใด ๆ

¹ แปลก สนิธิรักษ์ ลัทธิประเพณีและพิธีกรรม หน้า 382 - 383

² คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ นารายณ์สิบปาง หน้า 41 - 47

เรื่องไกรทองเป็นเรื่องที่แสดงถึงการต่อสู้ระหว่างมนุษย์กับจระเข้ คือชาละวัน
 เรื่องของ "ชาละวัน" ก็อาจจะได้ความคิดมาจากเค้าเรื่องจริงที่มีจระเข้
 ที่คุ้ย่ายมาทำร้ายคน ประทับกับประเทศไทยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพ
 เกษกรรม แม่น้ำลำคลองเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต เติมน้ำดื่ม ใช้น้ำขังเลี้ยงสัตว์
 ใช้น้ำเป็นทางคมนาคม และใช้ในการเพาะปลูก เมื่อชีวิตของคนส่วนมากมีความเกี่ยวข้องกับแม่น้ำ
 ลำคลองจึงมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่น้ำ ตลอดจนสัตว์น้ำเข้ามาเกี่ยวข้องกับคนอยู่เสมอและใน
 สมัยหนึ่งอาจมีจระเข้ขึ้นมาอาละวาดอยู่แถวเมืองพิศตร* ผู้คนหวาดกลัวกันมาก ผู้ใดประสบ
 เหตุการณ์จึงเล่าเรื่องนี้ให้คนรุ่นหลังฟัง และเล่าต่อกันมาจนเป็นที่รู้จักแพร่หลาย ก็จึงให้
 จระเข้มีบทบาทในเรื่อง แต่ก็เป็นจระเข้ธรรมดาเรื่องก็ไม่สนุกสนาน ก็จึงวาดภาพให้
 ชาละวันเป็นจระเข้ที่วิเศษ มีอำนาจสามารถแปลงกายได้ซึ่งลักษณะนี้ตรงกับความเชื่อของไทย
 ที่เชื่อว่า "จระเข้นั้นเมื่อแก่เข้าก็กลายเป็นคนได้ ... และนับถือเป็นอย่างเทวดาหรือเจ้า"¹
 เมื่อจะจับต้องทำพิธีใดจะมีมนต์คาถา เวลาม่าแล้วต้องทำศาลเอาหัวตั้งไว้บูชา ฉะนั้นชาละวัน
 จึงมีลักษณะพิเศษ คือเมื่ออยู่ในน้ำจะมีรูปร่างเป็นมนุษย์ ครั้นออกจากน้ำจึงกลายเป็นจระเข้
 ดังปรากฏในคำกลอนความว่า

เมื่อนั้น
 ยืนท่าซุ่มโดยซนล่หาร
 ไทยากนุคนันสุดยาก
 จึงสำแดงเพลงอัคคีไกร

ชาละวันชุมภาถ้ำหาร
 วันนั้นเคียดคดหยาชไวย
 จึงออกจากท่าทองผองไสย
 เป็นตะเคเรโนวาริ

* ไกรทองเป็นนิทานพื้นบ้านของเมืองพิศตรสถานที่ต่าง ๆ ในเรื่องจึงกล่าวว่าอยู่ใน
 เมืองพิศตร

¹ ขุนวิจิตรมาตรา สิ่งที่เกิดขึ้นในเรื่องลาวี หน้า 370

ชาลวันนั้นนำไป

เคาในท่าแก้วแพร้วพราย

ชาลวันก็กลายเป็นรูปคน*

ไกรทอง

ในทละครเรื่องไกรทอง ตอนไกรทองลงไปปราบชาลวัน ไกรทองกล่าวถึงกำเนิดของจระเข้ไว้ว่า เฒ่าพันธุของชาลวันมีกำเนิดอยู่ที่ใต้พระบาทพระอิศวร พระอิศวรให้จระเข้พกน้ำรักษาแม่น้ำและเผ้าคอกงกลนี้ แต่จระเข้พกน้ำกลับมำทำร้ายคนและสัตว์อื่น พระอิศวรทราบเข้าจึง "... เกอิ่งคักนั้กหนา จั้บจั้บจั้บลงมำทุ่ดินกุ่มภักถิภาสไป"¹ แล้วสาปให้จระเข้ลงมำอยู่ในน้ำเกิดเป็นท้าวอำไพ ท้าวโคจร ท้าวพิฆัง และท้าวพันตาขึ้น ส่วนชาลวันกล่าวว่า เป็นหลานท้าวอำไพอยู่ในถ้ำใต้น้ำ

3.4 แม่

แม่เป็นสั้กเลี้ยงที่มีความใกล้ชิดกับคนมาก เพราะเป็นสั้กที่เลี้ยง ช่างประจบและรักเจ้าของ เราเชื่อว่าแม่เป็นสั้กที่รูกอยู่ ในประเพณีไทยโบราณเมื่อกำขวัญเด็กเพื่อขั้บชื่อและโกนผมไฟเด็กจะมีการนำเอาของสามสิ่งวางในแปล เด็กและหนึ่งในสามของสามสิ่งนั้นคือแม่ วางเพื่อให้เด็กรูกอยู่เหมือนแม่ นอกจากนี้ยังมีประเพณีแห่นางแม่เพื่อขอฝนเพราะเชื่อว่าถ้าแห่แล้วฝนจะตก

แม่ในวรรณคดีมักจะบิ่บทบาทเกี่ยวกับกั้เอกลฝ่ายหญิง ซึ่งในบทละครเรื่องไชยเชษฐ์ กล่าวถึงนางแม่หรืออิศารว่าทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงคอยติดตามร่วมเป็นร่วมตายกับนางสุวิฐา

*เขียนตามต้นฉบับเดิม

¹ บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 หน้าปลาย หน้า 11

4. พวกกริ่งคนกริ่งสัท

4.1 กิณรี

ประพจน์ ตรีณรงค์ และ สงวน อึ้งทอง ให้ความหมายคำว่ากิณรีไว้ว่า "หมายถึงคนอะไร เพราะรูปร่างผิดคนธรรมดา ไม่ใช่คนแท้"¹

สมบัติ พลายน้อย อธิบายว่า "กิมบุรหรือกิณรี มาจากมูลอันเดียวกันคือ "กั" แปลว่าอะไร เพราะฉะนั้นคำว่ากิมบุรก็แปลว่า ชายอะไร และกิณรี แปลว่าคนอะไร ถ้าเป็นอีกทีก็ถึงเรียกว่า กิณรี"²

ในอิตรารชกัณห์³ ก็กล่าวถึงกำเนิดของกิณรีไว้ว่า

ท้าวอิตรารชไปล่าสัตว์ พัดเข้าไปในเขตลับของพระอิศวร ขณะนั้นพระอิศวรทรงแปลงพระองค์เป็นหญิงเพื่อล่อพระอุมา ทำให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายในบริเวณนั้นกลายเป็นสตรีหมด ท้าวอิตรารชและบริวารจึงกลายเป็นสตรีด้วย ท้าวอิตรารชหรือนางอิลาทูลขอให้พระอิศวรประทานพรให้ตนกลับเป็นชายตามเดิม พระอิศวรไม่โปรด พระอุมาส่งสารจึงประทานพรให้ว่า ท้าวอิตรารชเป็นสตรีหนึ่งเดือนและเป็นบุรุษหนึ่งเดือนสลับกันไป ท้าวอิตรารชขณะเป็นนางอิลาเดินทางไปพบพระพุท พระพุทพวจินนางอิลาจึงชวนไปอยู่ที่อาศรมและครีเล่นบริวารของนางอิลาวาไ้ นางทั้งหลายเป็นกิณรี และไปอยู่ตามทิวเขา

ด้วยเหตุนี้จึงมีกิณรีเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก แดงวทัน เกาสัย กล่าวว่ากิณรีเกิด "ออกมาจากนิ้วเท้าของพระพรหมหรือกับพวกยักษ์"⁴ เป็นเหตุที่เจนกณศรีถวายเทวทาน

¹ ประพจน์ ตรีณรงค์ และ สงวน อึ้งทอง สารานุกรมวรรณคดี หน้า 61

² สมบัติ พลายน้อย วัฒนธรรมนิยาย หน้า 271

³ พระยาตรีสุนทรโวหาร (เดิม สาลักษณ) อิตรารชกัณห์ หน้า 12 - 18

⁴ สมบัติ พลายน้อย ล.ก. หน้า 274

เขาไกรลาส

สมบัติ พลายน้อย¹ อธิบายประเภทของกินรีว่า กินรีมี 7 ประเภทกล่าวคือ

1. เทวกินนรา
2. จันทกินนรา
3. ทมุกินนรา
4. หัตถมาณกินนรา
5. โคนดกินนรา
6. สกุนกินนรา
7. กัณธปาวารณกินนรา

แต่ถ้าพิจารณากินรีตามรูปลักษณะจะพบว่ากินรีในวรรณคดีมี 2 ลักษณะ คือ

1. มีลักษณะครึ่งคนครึ่งนก เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ กล่าวกันว่าร้องเพลงไพเราะมาก อยู่บนสวรรค์

2. มีลักษณะเหมือนมนุษย์ธรรมดา เมื่อใส่ปีกใส่หางจึงสามารถบินได้ อาศัยอยู่ในโลกมนุษย์โดยอยู่ตามถ้ำ

วรรณคดีต่าง ๆ มักกล่าวว่า กินรีอยู่ที่เขาไกรลาสอยู่รวมกันเป็นประเทศ มีกษัตริย์ปกครอง ในไตรภูมิพระร่วงบรรยายไว้ว่า "ในเหมเขาไกรลานั้นแลว่ามีเมืองอันหนึ่งเพี้ยรยอเงินเลทองและมีฝูงกินรีอยู่แห่งนั้น บ้านเมืองแห่งนั้นสนุกนักหนาถึงเมืองไตรดิงษา-สวรรค์ และเมืองนั้นพระปรเมศวร อยู่นั้นแล"²

กินรีของไทยเราได้ค้นเค้ามาจากกินรีในวรรณคดีอินเดีย วรรณคดีไทยที่กล่าวถึงกินรีโดยมากเป็นวรรณคดีชาตกและเรื่องจักร ๆ วงศ์ เพราะวรรณคดีเหล่านี้ไทยรับมาจากอินเดีย กินรีในวรรณคดีไทยมีทั้งที่มีลักษณะเป็นเทพกินรี เช่นในสมุทรโฆษกำนันท์

¹สมบัติ พลายน้อย อมนุษย์นิยาย หน้า 277 - 278

²พระยาสิทธิ ไตรภูมิพระร่วง หน้า 721 - 722

กล่าวถึง เมืองสุวรรณนคร อันเป็นเมืองของเทพกนิรว่าเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มนุษย์ธรรมดา
ไม่สามารถไปถึง ตอนพระสมุทรโฆษาพานางพินทุคิพาะไปเที่ยวป่าหิมพานต์และผ่านเมืองนี้
ก็พรรณนามาความงามของเมืองว่า

ยลยอคคีรีจรัส	วิโรจน์รัฐภูพราย
ไถลาสถุฎหมาย	กำหนดนามกรมี
เมืองทองระรองเรือง	บรรเทืองทิพยมนทีร์
กุทองกนกนี-	รชรตนาไมย
สถิตบนหิรัญบรร-	พตอันพิเษไถล
เทริคณทวารไชย	ประกิตแก้วประการกาญจน์
หอด้างและนางจรัส	สุพรรณล้วนทุกถิ่นสถาน
แดเล็กอุสารปาน	สุทัศน์เทพธานี

สมุทรโฆษาคำนันท์

และพวกที่มีลักษณะเป็นกริ่งกนกกริ่งนกก เช่นในไตรภูมิพระร่วง¹ กล่าวถึงมนุษย์ที่เกิดใน
อัสสชโยนิว่าพราหมณ์หนึ่งอยู่ในเมืองปาตลีบุตรมณฑลนครออกจากเมืองเที่ยวสัญจรไปในป่า
และได้สังวาสกับนางกนิรี จนนางมีครรภ์เกิดเป็นโอรสสองพระองค์ นางกนิรีฟักไข่ออกมาเป็น
มนุษย์สองคน

ในเรื่องลักษณะวงศ์ เมื่อพระลักษณะวงศ์คามพานางเกสรจนไถ่นางเกสรและนางกนิรี
ทั้งห้าเป็นชายาแล้ว พระลักษณะวงศ์จะเสด็จกลับเมืองจึงชวนนางกนิรีกลับค่าย แต่นางไม่ยอม
ตามเสด็จเข้าเมืองโดยอ้างว่านางทั้งห้าเป็นสัตว์ กังปรากฎีในคำกลอนว่า

อันข้าน้อยสุภักดิ์พระทรงฤทธิ	เป็นสฤตคิตที่จะตามเสด็จได้
กายเป็นสัตว์เชื้อวงศ์อยู่ไพร	ฉิกขิสัยที่จะอยู่กับผู้จน

สมุทรภู

¹ พระยาสิทธิ ไตรภูมิพระร่วง หน้า 634 - 635

กิริยาปรากฏในบทละครมีดังนี้

4.1.1 กิริย้านางในเรื่องอุรุท นางกิริพกนีอยู่ในถ้ำที่เขาไกรลาสและ
กล่าวว่าเป็นชาวสวรรค์ เมื่อพระอุรุทเสด็จไปลอมช้างในป่าจึงได้กิริหังห้านางเป็นชายา

4.1.2 มโนहरา

มโนहरาในเรื่องมโนहरา เป็นธิดาองค์ที่ 7 ของท้าวทุมพรและนางเกษณี
มโนहरาถูกพรานบุญจับไปถวายพระสุชน

ท้าวมโนहरา ก็คงได้ตนเคามาจากสุชนชาคกเพราะในสุชนชาคก
กล่าวถึงกิริ มีนางมโนहरาเป็นธิดาองค์ที่ 7 ของท้าวประทุมกับนางจันทกิริและนางมโนहरา
ถูกพรานบุญจับไปถวายพระสุชนเช่นเดียวกัน

4.2 เจือก

เจือกเป็นสัตว์ในนิยาย ซึ่งเป็นความเชื่อเก่าแก่ที่มีมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์
ความเชื่อไม่ได้มีเฉพาะไทยเท่านั้น นิยายของหลายประเทศกล่าวถึงเจือก เช่น มอญ เขมร
ลาว ญวน ไทยใหญ่ มาเลเซีย และทางตะวันตกก็มีเจือก แต่เรียกว่า Mermaid

"เจือกอาจแบ่งออกได้เป็นสองอย่างคือ เจือกในจินตนาการกับเจือกแท้"¹

เจือกในจินตนาการ คือเจือกในนิยายที่เล่ากันว่า เจือกเป็นหญิงสาวผมยาว
เวลาเคลื่อนไหวจะขึ้นมาสร้างเมฆด้วยหัวทองคำที่ริมน้ำบางที่ไซกระจกของสองหน้า ถ้ามีใครเข้าไปใกล้เจือกจะค้ำน้ำหนีไปทั้งหัวและกระจกไว้ ใครจะเก็บของเหล่านี้ไว้ไม่ได้ เพราะเจือก
จะมาเข้าฝั่งทางคืนต้องโยนลงน้ำไปไม่เช่นนั้น เจือกอาจจะมาปลิดทองวิญญานหรือเอาตัวไป

ส่วนเจือกแท้นั้น สมบัติ ปลายน้อย² เล่าว่า เป็นสัตว์น้ำชนิดหนึ่งที่เรียกว่า
Sea Cow ไทยเราเรียกหลายอย่าง เช่น หมูน้ำ หมูทะเล พญาน และวัวทะเล

นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่าหมูน้ำนั้นเดิมเป็นสัตว์บกมาจน แตะขอบหาหินในน้ำเลย
กลายสภาพไปมีลักษณะคล้ายปลาโลมาต้องหายใจบนผิวน้ำทุก ๆ 5 - 8 นาที หัวโล้น คอใหญ่

¹ สมบัติ ปลายน้อย สัตว์นิยาย หน้า 198

² ก. หน้า 198 - 200

แบบหนู มีหนวดหรือหนามแหลม ตามตัวมีขน ตัวโตขนาดลูกวัว บางชนิดยาว 9 เมตร หนูนํ้า เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เมื่อจะให้มันลูกต้องยกตัวให้มันนํ้า ดังนั้นเวลาอุ้มลูก ๆ จึงกลาย หนิงอุ้มลูก ลักษณะเช่นนี้มันจึงเข้าใจผิดว่าเป็นเงือก ที่เป็นสัตว์ครึ่งคนครึ่งปลา แต่ เสรีบริโกเศศ¹ กล่าวว่า เงือกที่เป็นสัตว์แท้ ๆ นั้น กือปลากระเบนชนิดหนึ่ง ที่อาจปล่อย กระแสไฟฟ้าทำอันตรายต่อสัตว์อื่นมนุษย์ได้ ปลาชนิดนี้มีหางเป็นหางปลา ไม่ยาวเรียวเหมือนหาง ปลากระเบนทั่วไปอยู่ตามทะเลตะวันตกของแหลมมลายู ชาวทะเลแถบนี้เกรงกลัวมากและเรียก ปลาชนิดนี้ว่าปลาเงือกหรือเงือกเฉย ๆ

ถ้าจะพิจารณากว่า "เงือก" แล้วสรุปไ้ไ้ว่า เงือกเป็นคำไทย เพราะ ภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ มีคำว่าเงือกอยู่ เช่น "ภาษาอาหม เงือกแปลว่าสัตว์น้ำในนิยาย นากน้ำ ในภาษาไทยใหญ่ เงือกแปลว่า จระเข้ ในภาษาไทยขาว เงือกแปลว่างู ตาม นิยายอุยกูมทักย"² เมื่อประมวลความหมายของคำเหล่านี้แล้วกล่าวได้ว่า ภาษาไทย เงือก หมายถึง งู นาก และจระเข้ ไม่มีคำว่าเงือกครึ่งคนครึ่งปลา น่าจะเข้าใจว่าเงือก กับนาคเป็นพวกเดียวกัน ต่อมาไทยรับคติทางอินเดีย ซึ่งมีนาคที่มีลักษณะคล้ายกับเงือกของไทย เราจึงโอนคำว่าเงือกไปเป็นนาค ส่วนคำว่าเงือกย้ายความหมายไปใช้กับสัตว์ที่เป็นครึ่งคน ครึ่งปลา

เงือกของไทยและเขมร มีลักษณะครึ่งคนครึ่งปลาเหมือนกัน มีนิยายเล่าถึง กำเนิดของเงือกว่า ยายกับท้าวหลานสาวแค้นงานกันงูเพราะฝันว่าถ้าหลานสาวมีสามีเป็นงู จะร่ำรวยเป็นเศรษฐี ตอนส่งตัวหลานสาวให้แก่งู หลานสาวร้องเรียกให้ช่วยวางรัก ทากับ ยายก็เฉยเสีย โดยสำคัญว่าเป็นมารยาทหญิง รุ่งเช้าหลานสาวไม่ออกมาเห็นผิดสังเกตเข้าไป ในห้องพวงมณฑลศพของนาคท้าว ยายกับท้าวจึงรู้ว่างูกับหลานสาวจึงช่วยกันฆ่างูเอาตัวหลาน ออกมาหลานยังไม่ตาย แต่กลืนงูติดตัวอยู่ลางเท่าไรไม่หาย จึงพาไปล้างที่ทะเล เอาบาตร กรอบ หลานสาวกลายเป็นเงือก คำนํ้าหายไป

¹ เสรีบริโกเศศ เมืองสวรรค์ นีสาอง เทวศก หน้า 209

² ก. หนา 210

เสฐียรโกเศศ¹ กล่าวว่า ไทยน่าจะไ้ความเชื่อเกี่ยวกับเงือกมาจากทมิฬ เพราะทมิฬมีสัตว์ครึ่งคนครึ่งปลา ซึ่งทมิฬเรียกว่าอัปสร ตามรูปศัพท์ว่าเกิดแต่น้ำ ประกมภ์ย คติต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย เขมร ชาว และมลายู รับมาจากทมิฬเป็นส่วนมาก แต่ ไทยคงรับมาเฉพาะลักษณะเท่านั้น ส่วนชื่อคงมาตัวเอง

ในบทละคร เรื่องที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ เงือกในเรื่องสุวรรณหงส์ที่มาช่วย นางเกศสุริยงคราวที่พระสุวรรณหงส์พานางเกศสุริยงไปถึงแม่น้ำ นางผีเสื้อน้ำแปลงกายเป็น หญิงชราพาเรือมารับพระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยง เมื่อเรือมาถึงกลางแม่น้ำนางผีเสื้อน้ำ ปลัดนางเกศสุริยงตกน้ำ นางเงือกช่วยชีวิตนางเกศสุริยงไว้และพาไปอยู่ที่ถ้ำของนาง

4.3 นาค

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความหมายคำว่า "นาค" ไว้ว่า "นาค 1. น. งูใหญ่ในนิยาย

นาค 2. น. (แบบ) ช้าง ไม่กาะทิ้ง

นาค 3. (แบบ) น. ผู้ประเสริฐ ผู้ไม่ทำบาป เรียกคนกำลังจะบวชว่านาค"²

คัมภีร์อภิธานปิฎก ให้คำแปลคำว่า นาคไว้ดังนี้ "งู ช้าง ไม่กาะทิ้ง ผู้ไม่ทำบาป พระเจ้าแผ่นดิน พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ ชื่อของคนผู้จะบวช"³

นาคตามคติโบราณมีหลายชนิด ท่านผู้รู้แบ่งประเภทของนาคไว้ต่างกันดังนี้

คือ

¹ เสฐียรโกเศศ เมืองสุวรรณคิ นีสาร เทวกา หน้า 218

² ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า 499

³ เฉลิม สุขเกษม "นาคในนิยาย" วิทยาสาร 1 : 42 เมษายน 2508

เฉลิม สุขเกษม¹ เล่าว่า พรหมณ์แบ่งประเภทนอกออกเป็น 4 พวกใหญ่ ๆ คือ

พวกแรกได้แก่นาคสวรรค์ พวกนี้มีหน้าที่เฝ้าและรักษาวิมานของเทวดา
พวกที่สองได้แก่นาคกลางหาบ มีหน้าที่คอยให้ลมให้ฝนแก่มนุษย์
พวกที่สามได้แก่นาครักษาสมุทรพญานาคพวกนี้จะเป็นพวกเดียวกับ
พระยาจิตรขมภูนากราช คือเป็นพวกที่อยู่ในนิยายโดยตรง พวกนี้มักจะแปลงฤทธิ์กันเพราะ
หลงสมบัติ หรือไม่ก็หลงลูกสาว

พวกที่สี่ได้แก่นาคโลกบาล มีหน้าที่ดูแลรักษาแม่น้ำลำธาร
คัมภีร์ทางพุทธศาสนาแยกประเภทของนาคอย่างละเอียดถึง 1,024 ชนิด
สมบัติ พลายน้อย² รวบรวมประเภทของนาคทั้ง 1,024 ชนิด ดังนี้

พญานาคมี 4 ประเภท คือ

1. กุรุमुख ถ้ากัดผู้ใดแล้วร่างกายผู้นั้นจะแข็งหมดทั้งตัว
2. ปุณฺธุช ถ้ากัดผู้ใดแล้วรอยแผลที่ถูกกัดนั้นจะเน่าและมียาไหล

ออกมา

3. อคฺคิมุช ถ้ากัดผู้ใดแล้วก็เกิดความร้อนไปทั่วทั้งกาย รอยแผลที่ถูก
กัดเป็นรอยคล้ายถูกไฟไหม้

4. สตุณฺมุช ถ้ากัดผู้ใดแล้ว ผู้นั้นเหมือนกับถูกฟ้าผ่า

นาคทั้ง 4 ประเภทนี้ ประเภทหนึ่ง ๆ มีวิธีทำอันตรายได้ 4 วิธี คือ

1. ทัญญูวิสาพญานาค กัดแล้วเกิดพิษชานไปทั่วทั้งตัว
2. ทิกฺขุวิสาพญานาค ไข่มองคแล้วพิษพินาศ
3. เญญุวิสาพญานาค มีพิษที่รูปร่าง ใช้ร่างกายกระทบเกิดเป็น

พิษชานออกมาได้

¹เฉลิม สุขเกษม "นาคในนิยาย" วารสาร : 72 - 73 พฤษภาคม 2517

²สมบัติ พลายน้อย อนมฺยนิยาย หน้า 384 - 387

4. วาตวิษณุนาก พ้นพิษทางลมหายใจ พิษสามารถแผ่ซ่านไปได้
 พญานาคประเภทหนึ่ง มีวิธีทำอันตรายได้อีก 4 ชนิด รวมพญานาค 4 ประเภท
 มีวิธีทำอันตรายเป็น 16 ชนิด วิธีทำอันตรายทั้ง 16 ชนิด ๆ หนึ่ง ๆ มีวิธีทำอันตรายได้
 4 วิธี คือ

1. อากคิธ น โฆรวิธ มีพิษแผ่ซ่านไปอย่างรวดเร็วแต่ไม่รุนแรง
2. โฆรวิธ น อากคิธ มีพิษแรงมาก แต่พิษนั้นแผ่ออกไปอย่างช้า ๆ

3. อากคิธ โฆรวิธ มีพิษแผ่ซ่านไปอย่างรวดเร็วและแรงมาก
 4. น อากคิธ น โฆรวิธ มีพิษแผ่ออกไปช้าและไม่แรง
- รวมเป็นวิธีที่จะทำอันตรายได้เป็น 64 ชนิด และใน 64 ชนิดนี้ชนิดหนึ่ง ๆ
 แผ่ออกเป็น 4 ชนิด คือ

1. อัณฑพญานาค พญานาคที่เกิดในไข่
2. ชลาพุชพญานาค พญานาคที่เกิดในครรภ์
3. สัมภเวสีพญานาค พญานาคที่เกิดจากเหงื่อไคล
4. โอปาสกพญานาค พญานาคที่เกิดใหญ่โตทีเดียว

รวมเป็นพญานาค 256 ชนิด บรรดาพญานาค 256 ชนิดนี้ ชนิดหนึ่ง ๆ ยัง
 แผ่ออกเป็น 2 ชนิด

1. ชลาพพญานาค พญานาคที่เกิดในน้ำ นาคพวกนี้เนรมิตตนได้แต่
 ในน้ำ บนบกเนรมิตตนไม่ได้

2. ถลพพญานาค พญานาคที่เกิดบนบก นาคพวกนี้เนรมิตตนได้
 เฉพาะบนบกเท่านั้น

เมื่อรวมแล้วจะเป็นพญานาค 512 ชนิด ในบรรดาพญานาค 512 ชนิด
 ชนิดหนึ่ง ๆ แผ่ออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. กามรูปพญานาค พญานาคที่เสวยกามคุณ
2. อกามรูปพญานาค พญานาคที่ไม่เสวยกามคุณ

รวมเป็นพญานาค 1024 ชนิด

พญานาคที่มีฤทธิ์มากนั้นสามารถเนรมิตกายให้เป็นคนได้ เมื่อเนรมิตกายเป็นคนแล้ว ลักษณะอาการ 5 อย่างที่มีประจำตัวนาค จะคงอยู่เสมอคือ

1. ในขณะปฏิบัติ ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค
2. ในขณะกำลังลอคคราบอยู่ รูปร่างสัณฐานคงปรากฏเป็นพญานาคอยู่

ตามเดิม

3. ในขณะเสพเมตตอยู่กับพญานาคด้วยกัน ก็คงเป็นพญานาค
4. ในขณะนอนหลับปราศจากสติ ร่างกลับเป็นพญานาค
5. ในขณะตายต้องปรากฏเป็นพญานาค¹

ความเชื่อในเรื่องนาคมีมานานแล้วตั้งแต่ต้นยุคสมัยโบราณ พุทธาวีเถียนหรือ พุทธาวีก "นับถือสัตว์มีพิษจำพวกงูที่อาศัยอยู่ในรูดินและโพรงไม้ และตั้งชื่อให้ว่า นาค หมายความว่า ประเสริฐ ยกย่องว่าเป็นสัตว์ที่ทรงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก เพราะเป็น สัตว์ที่สามารถจะประหารชีวิตมนุษย์ได้โดยพิษ"² สมัยต่อมาในอินเดียมีการบูชาซึ่งเห็นได้ จากการที่พวกฮินดูมีพิธีบูชานาคหรือ งู ที่เรียกว่า นาคปूज्मी สมักร บรูรวาส เล่าถึงพิธี บูชานาคปूज्मीไว้ในปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาลว่า

พิธีบูชานาคปूज्मीนี้ ผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี โดยราวเดือนกรกฎาคม ถึงสิงหาคม คนในแคว้นพิหารใช้ชีวิตกินน้ำเป็นรูปงูแล้วบูชาพระวิฆณุด้วยน้ำนมและน้ำข้าว คนทางแคว้นอัครประเทศ หัวหน้าครอบครัวจะล้างอาบน้าแต่เช้า แล้วเขียนรูปงูไว้ที่ห้องนอน 2 รูป และถวายของแด่พราหมณ์ พวกผู้หญิงนำของเล่นไปโยนแม่น้ำเป็นพิธีกรรมแก่ ส่วนหญิงตามชนบทนำนมและข้าวตากไปใส่รูงูใหญ่กินจริง ๆ

¹ สมบัติ พลายน้อย อมนุษย์นิยาย หน้า 388

² พระพรหมณี สากศาสนา หน้า 73

³ สมักร บรูรวาส ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 107

นอกจากนี้ชาวอินเดียยังเชื่อว่า

"งูเป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา ถ้าหญิงคนใดบูชางูจะไ้ลูกที่เฉลียวฉลาด สามารถคำนวณศาสตร์ตระกูลให้เจริญรุ่งเรืองได้ ... หญิงคนใดไม่มีบุตร ทำพิธี 'นาคประสิทธิ์' กล่าวคือ เอาธูปไปตั้งไว้บนต้นโพธิ์แล้วหญิงผู้นั้นนำเครื่องบูชาไปถวาย และสวดมนต์วิงวอนขอความกรุณาจากงู ... เมื่อเป็นสัปดาห์ที่สี่หรือห้า ใครไปหาให้ดูกาย จะเป็นโดยเจตนาหรือไม่ก็ตามก็จะไ้รับผลกรรมคือไม่มีลูก เป็นโรคเรื้อนหรือโรคตา ต้องรีบไปล้างบาปยังโบสถ์"¹

ชาวอินเดียนับถืองูเป็นเทพเจ้า และสังเกตเห็นว่างูอาศัยอยู่ในรูตามพื้นดินจึงจินตนาการว่ามาจากเมืองบาดาล ความคิดนี้ค่อย ๆ วิวัฒนาการมาเป็นนาคอย่างในปัจจุบัน ความเชื่อในเรื่องนาคมีปรากฏทั้งคติมัทธาพนธ์ กติพุทธ และในตำนานมากมาย เช่น

คติพราหมณ์ถือว่า นาคเป็นเทวดา เช่น "พญานาคนั้นตนภรรยาที่พระอิศวรเขาสร้างไว้สร้างขึ้น ... ท้าววิรูปักษ์เป็นโลกบาลประจำทิศประจิม และเป็นใหญ่ในพญานาคทั้งหลายก็เป็นเทวดา นาคพญานาคไม่ปรากฏว่าอยู่ในน้ำ"² ในตำนานชื้ออุปปาติกะกล่าวว่า "พญานาคเป็นโอรสพระกัศยปเทพบุตรและนางท้าว สติติเมืองบาดาล"³ เมืองบาดาลนี้ไม่ใ้หน้า แต่เป็นเมืองที่อยู่ใต้โลกมนุษย์

นาคในทางพุทธศาสนา "ไม่เชิงเป็นเทวดาอย่างลัทธิพราหมณ์ และโดยมากมักจะอยู่ในโลกมนุษย์เรานี้ คืออยู่ในโพรงในถ้ำบนบกบ้าง อยู่ในน้ำบ้าง"⁴ ในไตรภูมิพระร่วง⁵

¹ สัมคร บรพวาศ ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 108

² สมบัติ พลายน้อย อภินิหาร หน้า 409

³ เฉลิม สุขเกษม "นาคในนิยาย" วิทยาสาร 16 : 42 - 45 เมษายน 2508

⁴ สมบัติ พลายน้อย ล.ก. หน้า 410

⁵ พระยาสิทธิ ไตรภูมิพระร่วง หน้า 497

กล่าวว่า นาคทั้งเมียเมื่อตั้งท้อง จะค้ำน้ำออกจากแม่น้ำทั้ง 5 คือ แม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู และมทิล ไปสู่มหาสมุทรแล้วค้ำน้ำขึ้นไปถึงป่าหิมพานต์ เพื่อไปแช่คลอตุก ในถ้ำ เพราะกลัวภรรยาจะกิน เมื่อลูกโตจึงพาออกสู่มหาสมุทร

นาคมาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหลายครั้ง เช่น ในภุทธิศาสตร์กล่าวว่า พระพุทธเจ้าครั้งที่แปดพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นภุทธิศาสตร์นาค

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ 7 วัน เสด็จประทับเสวยวิมุกตกุสุมิตถ์ไม้มุจลินทร์ ก็ไม่จิก มีพญานาคซึ่งมุจลินทร์มาขดตัวเป็นแท่นแล้วเลิกลิ้นพันกันแตกกันเป็นทวย และยังมีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งมีพญานาคเลื้อยมาใกล้พระพุทธศาสนาแปลงตัวมาขอโดยไม่มีไกรทราบความจริง วันหนึ่งขณะจำวัดหลับไป ร่างกลายเป็นพญานาคไปตามชาติกำเนิดเดิม พระอุปนิสัยมาพบจึงให้สีก เพราะถือว่าเป็นสัตว์เคี้ยวจวนห้ามอุปสมบท พญานาคฮาลัยมาก เมื่อคล่องสีกจึงขอฝากนามไว้ว่าหากมีผู้ใดมาขอขอให้เรียกผู้นั้นว่า "นาค" ตามนามของตน

ตำนานของชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน มีเรื่องนาคเข้ามาเกี่ยวข้องกับอยู่เสมอ เกอพันธุ นรินทราพร¹ เล่าไว้ว่า

พระร่วงกษัตริย์ไทยในพงศาวดารเหนือมีแม่เป็นนาค พงศาวดารเขมรกล่าวว่า พระอโณปจันตมาทางสุวรรณภูมิได้นางนาคเป็นชายา และกลายเป็นต้นวงศ์กษัตริย์เขมร ตำนานชาติไทยก็กล่าวถึงนาค สมบัติ พลายน้อย² เล่าไว้ในฉันทนิยายว่า สมัยหนึ่งมีพญานาคสองตัวอาศัยอยู่ที่หนองแส คือในแก่งนูนาน พญานาคทั้งสองอยู่ด้วยกันมานานภายหลังเกิดวิวาทกันจนอยู่รวมอาณาจักรเดียวกันไม่ได้ พญานาคตัวหนึ่งจึงออกจากหนองแส และได้เฝ้าออกไถเป็นทางลงมาจากตะวันตกเฉียงใต้ ออกพญานาคตัวนี้ไถดินเป็นร่องลึกจนเกิดเป็นแม่น้ำโขงขึ้น

¹ เกอพันธุ นรินทราพร พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย หน้า 189

² สมบัติ พลายน้อย ฉันทนิยาย หน้า 398

ขุนวิจิตรมาตรา¹ กล่าวว่า ภูวนาคของไทยมีสองพวก คือพวกหนึ่งรับมาจากอินเดีย เป็นเรื่องที่อยู่ในลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนา ส่วนอีกพวกหนึ่งรับมาจากนิทานนิยายพื้นเมืองของไทย ภูวนาคพวกหลังนี้เชื่อกันว่าอยู่ในน้ำที่อยู่คืออากาศซึ่งอยู่บนน้ำจะเป็นแม่น้ำหรือทะเล มหาสมุทรก็เรียกว่าอากาศ

นาคที่ปรากฏในบทละครมีดังนี้

4.3.1 วิรุณาค

วิรุณาคในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ วิรุณาคเป็นจอมนาครของกรุงบาดาล เมื่อนางสีดาแทรกทัพปัดพิงไปขออาศัยอยู่ด้วยวิรุณาคก็ถวายการรับรองดังนี้

เมื่อนั้น	ท้าววิรุณาคราชเรืองศรี
ทั้งนางรัตนาเทวี	อัญชลีแล้วทูลไปทันใด
ซึ่งพระองค์คำรัสตรัสมา	จะอยู่ยังพาราตำได้
ขอสนองรอนบาทหอไท	สิ่งใดมิให้ณาทร
ว่าแล้วพระยานาคา	เชิญองค์สีดาคงสมร
พร้อมเหล่าสาวสร้างคณิกร	บทจร เข้ายังวังใน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

4.3.2 ท้าวกำพลนาค

ท้าวกำพลนาคในเรื่องอุรุทูท กรองความเป็นใหญ่ในเมืองบาดาล เป็นสหายท้าวกรุงพาน ดังนั้นเมื่อท้าวกรุงพานจะจับพระอุรุทูทท้าวกำพลนาคมาช่วยและเป็นผู้จับพระอุรุทูทมัดไว้ที่ยอดปราสาท

4.3.3 ท้าวภุชงค์

ท้าวภุชงค์ในเรื่องสังข์ทองกรองเมืองบาดาล เมื่อพระสังข์ถูกถ่วงน้ำ ท้าวภุชงค์ขึ้นมาช่วยชีวิตพระสังข์ไว้ สำหรับท้าวภุชงค์ก็จะได้ขึ้นแท่นเป็นใหญ่

¹ ขุนวิจิตรมาตรา สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องควา หน้า 188 - 189

ในนาคพิภพ ในเรื่องสุวรรณสังฆชาดก เพราะในสุวรรณสังฆชาดกกล่าวว่า เมื่อพระสุวรรณ-
สังฆเสวยทุกข์อยู่ในมหาสมุทร พญานาคเนรมิตเรือทองคำหนึ่งให้พระสุวรรณสังฆประทับไปหา
นางยักษี แต่ในเรื่องสังข์ทอง ท้าวฤๅษณ์เนรมิตสำเภาทองแล้วเขียนสารให้พระสังข์ถือไป
หานางพันธุรัต

4.4 กรุฑ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้คำอธิบายว่า กรุฑเป็น¹
"น. พญานกชนิดที่เป็นพาหนะของพระนารายณ์, ชื่อคาวฤกษ์อุตราสาข"

ลัทธิพราหมณ์เชื่อว่าพญาครุฑ เป็นโอรสพระกัศยปกับนางวินตว แต่บางตำราว่า
นางวินตวคลอดโอรสออกมาเป็นฟองไข่ ลอยมาได้ 500 ปี ฟองไข่แตกออกมีครุฑเกิดออกมา
เมื่อแรกเกิดร่างกายครุฑขยายออกใหญ่โตจนจกฟ้าและเมื่อกระพริบตาเหมือนฟ้าแลบ เวลาขยับ
ปีกบรรดาขุนเขาดกใจหนี ร่วงมีรัศมีพุ่งออกมาทั้งสี่ทิศ เทพคิดว่า เป็นพระอัครนี้ต่างพากันมาบูชา
เพื่อขอความคุ้มครอง

นารายณ์สิบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ กล่าวว่า พระนารายณ์เป็นผู้สร้างครุฑ
โดยพระวิศรรมีเทวโองการว่า

ท่านทั้งปวงและเทวดาองค์ใด ๆ ตามแต่จะปรารถนาจะให้บังเกิด
เป็นพาหนะขึ้นก็ตามปรารถนาเถิด ฝ่ายพระนารายณ์ผู้เป็นเจ้า ก็รับ
เทวโองการแล้วอุทิศขึ้นให้เกิดเป็นครุฑมหิมา ทรงสังวาลอาภรณ์
มงกุฎกุณฑลเป็นพาหนะ จึงมีนามปรากฏว่า พระหริวัณ" ²

ครุฑเป็นสัตว์กับนาค เนื่องจากว่า นางวินตววิวาทกับนางกัทรุมารจนนาค
ทั้งสองวิวาทกันด้วยเรื่องหาย "สีม" ที่เทียมรถพระอาทิตย์ นางกัทรุมนะช่วยกลอุบาย

¹ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า 230

² คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ นารายณ์สิบปาง หน้า 6

นางวินทาจึงยอมเป็นทาสของนางภัทร นาคูเป็นลูกนางภัทรเรียกเอาน้ำอมฤตเป็นค่าตัวนางวินท ภัทรต้อง การช่วยมารดาให้พ้นจากการเป็นทาสของนาค จึงขโมยน้ำอมฤตมาโต้ตัวมารดา เรื่อง คุรุทฆโมยน้ำอมฤตนี้มีเรื่องเล่าต่าง กันดังนี้

บางท่านกล่าวว่า คุรุทฆขึ้นไปที่บนสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ลักน้ำอมฤต มาขณะกลับจากสวรรค์น้ำอมฤตหกหยดบนพญาคาสสองสามหยด พวกภูเห็นน้ำอมฤตหยดอยู่บน พญาคาสจึงแย่งกันเอาดื่มเสียภัยความรีบร้อนไม่ทันระวัง ล้วนถูกคมพญาคาสบาดกลายเป็นทางยาว ล้วนจึงแยกเป็นสองล้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า¹ ทรงเล่าเรื่องคุรุทฆโมยน้ำอมฤตไว้ใน เทพเจ้าและสิ่งน่ารักความว่า

นาคีให้คุรุทไปเอาน้ำอมฤตที่อยู่กับพระจันทร์มาโต้ตัวนางวินท คุรุทจึงไป ขอลาอาหารจากมารดา มารดาแนะนำให้ไปหาอาหารที่ชายฝั่งทะเล แต่ห้ามกินพราหมณ์ และยัง สอนว่า คราวใดรู้สึกว่าการะเพาะปวดแสบปวดร้อน คล้ายถูกไฟไหม้ ให้รู้ว่ากินพราหมณ์เข้าไป เมื่อมารดาแนะนำแล้วคุรุทออกเดินทาง ขณะผ่านหมู่บ้านชาวประมง คุรุทหิวจึงถูกคน สัก บ้านเรือน และตนไม่เข้าไป สิ่งที่คุรุทกินนั้นมีพราหมณ์อยู่คนหนึ่ง คุรุทปวดแสบปวดร้อนที่ท้อง จึงขอร้องให้พราหมณ์ออกจากท้องของตน พราหมณ์ชวนภรรยาออกมาช่วย คุรุทยอมอนุญาต หลังจากนั้นเดินทางไปหาพระกัศยป พระกัศยปให้ทางให้ไปหาอาหารที่ทะเลสาบแห่งหนึ่ง คุรุทพบ เค้าส้มข้าง เค้าขัวยาว 80 โยชน์ ข้างยาว 160 โยชน์ คุรุทใช้เท้าคีบเค้าและข้างไปจับ บนต้นไม้สูง 800 โยชน์ ต้นไม้ทนน้ำหนักไม่ไหวถึงลั่นจะหัก ที่คาบคไม้มีพราหมณ์ คนรู ประชุม อยู่ จึงคาบกิ่งไม้ที่พราหมณ์ประชุมอยู่ ใช้เท้าคีบเค้าและข้างบินไปถึงเขาแห่งหนึ่ง วาง กิ่งไม้ลงแล้วกินเค้าและข้าง ต่อจากนั้นคุรุทต่อสู้กับอันตรายหลายอย่าง จนในที่สุดไปเอา พระจันทร์ซ่อนไว้ได้ปีกแล้วบินกลับ พระอินทร์ทราบว่าคุรุทฆโมยน้ำอมฤตจึงมาดักอยู่และเกิด การต่อสู้กัน คุรุททำลายวัชรของพระอินทร์ พระวิฆณุเสด็จมาช่วยแต่ไม่สามารถ เอาชนะคุรุท ได้ คุรุทก็ไม่สามารถหนีพระวิฆณุเช่นกัน ทั้งสองจึงตกลงเป็นมิตรกันโดยพระนารายณ์ประทานพร

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เทพเจ้าและสิ่งน่ารัก หน้า 82 - 84

ให้ครุฑไม่ตาย และทรงยอมให้ครุฑนั่งสูงกว่าพระองค์ ส่วนครุฑยอมเป็นพาหนะทรงของ พระนารายณ์

ลัดดา ศิริเจริญ¹ เล่าเรื่องครุฑจับนาคไว้ในวิทยาสารความว่า ครุฑไปหาน้ำอมฤตจากเกษียรสมุทรช่วยการเสกนฤทธีต่าง ๆ จนพระวิष्ณูโปรดประทานน้ำอมฤตให้ และ ครัสติอนุชาติให้ขอพระไค้ ครุฑจึงขอพรว่าขอ นาคเป็นอาหาร ครุฑเมื่อได้น้ำอมฤตและพรแล้วจึง บินกลับ พระอินทร์ทราบว่ครุฑได้น้ำอมฤตไปจึงเสด็จตามมาเพื่อนำน้ำอมฤตคืน ครั้นพระอินทร์ ทราบว่ครุฑนำน้ำอมฤตมาเพื่อไล่ตัวมารคา พระอินทร์ส่งสารจึงยอมให้ครุฑนำน้ำอมฤตมาไล่ ตัวมารคาจากพทนาค แต่เมื่อนาคจะเข้าไปกินน้ำอมฤตพระอินทร์เสด็จมาฉวยเอาน้ำอมฤตกลับ คืนไปเสีย

นับตั้งแต่บัดนั้นมาครุฑจับนาคกินเป็นอาหารตลอดมา ในตอนแรกครุฑจับนาคทางหัว นาค อมก้นพินไว้คั้งนั้นเมื่อครุฑจับนาค ครุฑทานน้ำหนักไม่ไหวจึงจมน้ำตายเป็นจำนวนมาก ต่อมา ครุฑรู้บุญของนาคจึงจับนาคทางหาง เวลาครุฑหัวนาคขึ้นมาก้นพินลวง ออกหมดครุฑจึงจับนาค กินเป็นอาหารได้

ครุฑเป็นพญานกที่บินได้เร็วมากกระพือปีกครั้งหนึ่งไปได้ไกลหนึ่งโยชน์ อาศัยอยู่ใน วิมานฉิมพลีโดยอยู่บนต้นจ้าวไกลฝั่งมหาสมุทรทางทิศทักษิณของมัจฉิมประเทศ ครุฑมีภรรยาชื่อ อุนนติหรือวินายก มีบุตรชื่อสัมปาทิและชฎายุ สัตริย์อื่นอ้างว่ครุฑมีตัวเดียวเป็นครุฑหน้าขาว (สีตานน) ปีกแฉก (รักคัพภะ) หัวทอง (สุวรรณกาย) แต่ในไตรภูมิพระร่วงกล่าววามี เป็นฝูง

ไทยเรารับความเชื่อเกี่ยวกับครุฑมาจากอินเดีย ซึ่งถือว่าครุฑเป็นสัญลักษณ์ของ พระนารายณ์ ด้วยเหตุนี้นเรารับรูปลครุฑมาใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระ มหากษัตริย์เพราะ เราเชื่อว่ากษัตริย์เป็นผู้ทรงฤทธิ์เหมือนพระรามที่เป็นกษัตริย์ที่คึกและเป็นพระนารายณ์อวตารลงมา และยังนำรูปลครุฑมาเป็นตราแผ่นดินเช่น "พระราชลัญจกร ... เติมเป็นพระราชลัญจกรประจำ ชาติและประจำครั้ง สำหรับเนกพระราชสาส์นและหนังสือสัญญานานาชาติ"²

¹ลัดดา ศิริเจริญ "ครุฑจับนาค" วิทยาสาร 13 : 6 – 8 กันยายน 2505

²สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า 2650

กินสัตว์ โดยมากมีฤทธิ์เหาะได้ จำแลงตัวได้ บางทีใช้ปะปนกันกว่าอสูรและรากษสก็มี ผู้ที่ควรได้รับบูชาหรือเซ่นสังเวย"¹

ปะทานุกรมฉบับของกรมตำรา กระทรวงธรรมการ อธิบายความหมายของคำว่า "ยักษ์" ไว้ดังนี้คือ "พวกครุฑพวกหนึ่งไม่โตมนุษย์ บางแห่งว่าไค้แก่ปีศาจ บางแห่งว่า อยู่ในพวกอสูร"² เฉลิม สุขเกษม อธิบายเพิ่มเติมว่า ยักษ์ "ใจคึกมี ใจร้ายก็มี ผู้ที่มี กนเขนสรวงหมายเอาอุณูเทพ หรือวนเทพ หรือบุคคลควรบูชา"³

วิสิฐรุ พุทธิบัณฑิต ให้ความหมายคำว่า "ยักษ์" ไว้ในหนังสือวรรณคดีจนาภิธาน ว่า

ยักษ์ คืออสูรจำพวกหนึ่ง โดยมากมีใจอคุร้าย แต่ที่มีใจดีก็มีบ้าง ว่ากันว่า เป็นพรหมยักษ์ก็มี ... เทวกายักษ์ก็มี เชนยักษ์พิราพที่ถูกพระราม ฆ่าตายในขณะลักพานางสีดาและปรนิมิตตสวรรค์ินมาร ที่เมถุนพระพุทธรเจ้า มนุษย์ยักษ์ก็มี เชน นางพันธุรัต มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศได้ แปลง กายได้ ในภาษาไทยมักเรียกปนกันไปกับ กุมภัณฑ์ รากษส⁴

ในภาษาไทยมีคำที่ใช้หมายถึง ยักษ์อยู่หลายคำคือ กุมภัณฑ์ แพทย์ ผีเสื้อน้ำ ผีเสื้อยักษ์ มาร มาฬ มาห์ ยักษ์ ยักษ์ รากษส หรือรากโซส ราพน รากษาสูร อสุรี อสูร

¹ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า 737 - 738

² ปะทานุกรมฉบับของกรมตำรา หน้า 591

³ เฉลิม สุขเกษม "ยักษ์ ในวรรณคดี" วิทยาสาร 16 : 26 - 27 มีนาคม 2508

⁴ วิสิฐรุ พุทธิบัณฑิต วรรณคดีจนาภิธาน หน้า 417 - 418

หนังสือปรมาตม 'โชติกะ' กล่าวว่า ยักษ์มีอยู่ ๒ จำพวก คือ "จำพวกหนึ่งมีรูปร่างสวยงามและรศมี เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่คน พวกนี้เป็นยักษ์เทวดา ส่วนอีกพวกหนึ่งมีรูปร่างน่าเกลียดไม่มีรศมี พวกนี้เป็นกิริจมาณยักษ์"¹

ความเชื่อเกี่ยวกับยักษ์ในระยะแรก เราเชื่อว่า ยักษ์เป็นผู้ที่มีศักดิ์มีฐานะเท่ากับเทพ และเป็นพี่เขยของพระอินทร์ในสมัยนั้น ซึ่งคัมภีร์ปุราณะ² เล่ากำเนิดของยักษ์ว่า เมื่อพระพรหมสร้างน้ำให้ขึ้นในโลกแล้ว สร้างผู้รักษาน้ำ ผู้รักษาน้ำคนหนึ่งร้องว่า "ข้าจะทำพิธีบูชา" พระพรหมทรงเรียกชื่อพวกนี้ว่ายักษ์ ซึ่งหมายถึง หมู่เทวดาที่มนุษย์ควรเซ่นสรวงบูชา

ในระยะหลังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า คนในสมัยโบราณเคารพบูชายักษ์ คือหลักฐานทางพุทธศาสนา ในศาสนาพุทธกล่าวถึงยักษ์อยู่หลายตน อารยันตคุปต์ อธิบายถึงยักษ์ต่าง ๆ ในพุทธวงศ์ ไว้ในหนังสืออมนุษย์โลกว่า

นารทยักษ์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าที่บังกร พระพุทธเจ้าที่บังกร เป็นลำดับที่ 1 แห่งพุทธวงศ์ (25 พระองค์) มีมหายักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า นารทยักษ์ อาศัยอยู่ที่เงื้อมผาใหญ่ นารทยักษ์มีอำนาจและครุร้ายมาก ประชาชนต้องพากันนำเนื้อสัตว์ ๓ ไปบูชาเป็นอมนุษย์พลี (Unhuman Sacrifice) ทุก ๆ ปี มิฉะนั้นนารทยักษ์จะแสดงเสียง และรูปต่าง ๆ อย่างน่าสะพรึงกลัว มีการเบียดเบียนให้ใคร่บั่นทอนตายอยู่เสมอเท่ากับเป็นพระเจ้าองค์หนึ่งของประชาชน³

สมันต บรารวาท กล่าวว่า "ในคัมภีร์พราหมณะ อสุรา*" ก็ยังถูกเชิดชูว่าสูงกว่าเทวะในด้านความเจริญรุ่งเรือง"⁴ และในคัมภีร์พระเวทของชาวอินเดียนับคัมภีร์ เทนอะเวสตะ

¹ สมบัติ พลายน้อย "ความรู้ทางวรรณคดี: อมนุษย์" วิทยาสาร 28:28-29 กุมภาพันธ์ 2520

² เสฐียรโกเศศ เมืองสวรรค์ ผีศาจ เทวดา หน้า 173

³ อารยันตคุปต์ อมนุษย์โลก หน้า 346

* ในวรรณคดีไทย ถือว่าอสูรและยักษ์ก็อพวกเดียวกัน

⁴ สมันต บรารวาท ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 49

ของชาวอิหร่านกล่าวไว้คล้ายกันว่า "เทพและอสูรเป็นพี่น้องร่วมชนกเดียวกัน คือเป็นเหล่ากอพระกษัตริย์ประชาชาติ แต่ต่างมารดา พวกเทพเกิดจากนางฮิติ... ส่วนพวกอสูรเกิดจากนางทิตีและนางทอน"¹ และยังถือว่า "อสูรเป็นเชษฐาของเทพทั้งหลาย"²

* ถ้าพิจารณาอักษรหรืออสูรทางคันทรวิศาสตร์แล้วกล่าวได้ว่า อักษรหรืออสูรคือชนเผ่าหนึ่งในอินเดีย มีตำนานฐานันฐานไว้สองประการ คือ

ประการแรกเชื่อว่า "อักษร" หมายถึง "ชนพื้นเมืองเดิมที่อยู่มาาก่อน ซึ่งพวกอารยยะมาพบเมื่อตอนอพยพเข้ามาในอินเดีย"³ ชาวอารยยะที่บุกรุกเข้าไปในอินเดียปราบชนพื้นเมืองไคแล้ว จักฐานะให้ชนพื้นเมืองเป็นชนชั้นต่ำสุด

ประการที่สอง ฐานันฐานว่า "ชาวอารยยะที่อพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนาในอินเดีย พวกนี้เป็นสาขากับบรรพบุรุษของชาวอิหร่าน"⁴ แต่ภายหลังแตกแยกกันไป เสรีโยโกเศศ⁵ กล่าวว่า อสูรเป็นบรรพบุรุษของชาวอิหร่านและเทพเป็นบรรพบุรุษของชาวอารยยะเกิดเป็นศัตรูกัน และทำสงครามที่เรียกว่าเทवासระสงครามอันมีสาเหตุมาจาก สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นที่พักของเทพนั้นเดิมเป็นพิภพของอสูร เทพมีพระอินทร์เป็นหัวหน้าเห็นว่า สถานทีนั้นควรเป็นที่อยู่ของเทพ จึงแย่งโดยคึกคึกขยายมมเหล่าพวกอสูรมาขึ้นเมา แล้วช่วยกันจับเท้าอสูรพุงลงมหาสมุทร ให้ศีรษะดำลงไปก้นบึ้ง ไปตกอยู่ในบาคลใต้เขาพระสุเมรุ ต่อมาเกิดเป็นอสูรพิภพซึ่งมีความสนุกปานเมืองสวรรค์ เมื่อพวกอสูรสร้างเมาและกิดถึงสวรรค์ เกิดความแค้นใจจึงยกพวกขึ้นไปรบกับเทพอยู่เสมอจนเป็นเหตุให้มีการก่นน้ำวมฤตชน และเทพแย่งคิมน้ำวมฤตพมก ทำให้เทพมีฤทธิ์และใจกล้า

¹ เสรีโยโกเศศ เมืองสวรรค์ ปีสาง เทวคา หน้า 148 - 149

² สัมภัต บรูวาต ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 49

³ เกอพันธุ นรินทรภาพ พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย หน้า 348

⁴ หลวงสารานุกรมประพันธ์ ชุมนุมสังคีตคติ หน้า 34

⁵ เสรีโยโกเศศ อสูรและอักษรทางกันอย่างไร หน้า 9 - 11

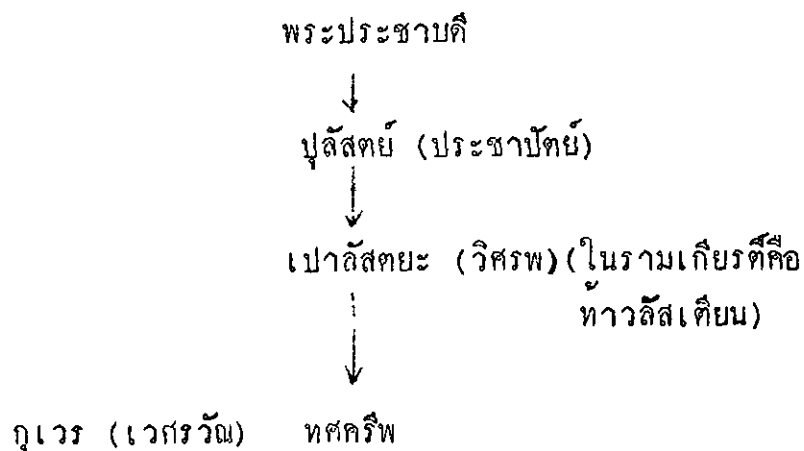
นับตั้งแต่เทพได้ดื่มน้ำอมฤตแล้ว เทพรบชนะอสูรเสมอ อสูรซึ่งเป็นฝ่ายแพ้ จึงถูกกดให้ต่ำลง และถูกมองในค่านที่เป็นอันธพาล หรือมีใจบาปหยาบซ่าไป ต่อมา อินเดียเรียกอสูรและยักษ์ปนกันคงเป็นเพราะอสูรและยักษ์ต่างก็เป็นศัตรูของชาวอริยกะ ในวรรณคดีอินเดียรุ่นหลัง "เรียกปนกันไว้แทนกันได้ซ้ำว่าคภาพให้มีรูปร่างหน้าตา ดูร้าย แสบปาก เขี้ยวอกเหมือนกันหมด คตินี้จึงติดมาถึงเรา จนไม่ทราบว่า อสูร ยักษ์แปลกกันอย่างไร"¹ วรรณคดีไทยซึ่งรับแนวคิดนี้จากอินเดีย ก็จึงมักกล่าวว่าอสูร และยักษ์เป็นพวกเดียวกันและเมื่อกล่าวถึงยักษ์มักจะมองในแง่ที่ว่ายักษ์เป็นพวกที่ดูร้าย เป็นอันธพาล

ยักษ์ที่ปรากฏในละครในและละครนอกมีดังนี้

5.1 ทศกัณฐ์

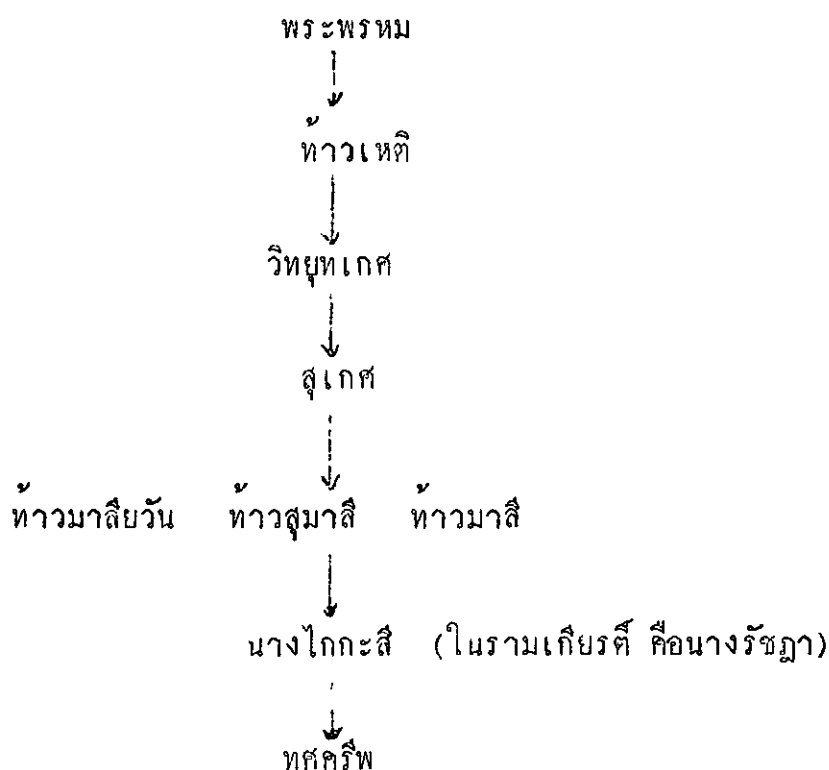
ในรามายณะเรียกว่าทศกริพ ซึ่งในอุตตรกัณฑ์แสดงกำเนิดของ ทศกริพว่า ทศกริพลีบเชื้อสายมาจากพรหม สมพร สิงหิต แสดงลำดับสกุลวงศ์ของ ทศกริพไว้ว่า

ลำดับสกุลวงศ์ฝ่ายบิดาของทศกริพ มีดังนี้

¹สมพร สิงหิต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของ वाल्मीกี และ รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หน้า 171 - 172

ลำดับสกุลวงศ์ฝ่ายมารดาของทศกริพ มี

ทศกริพเป็นโอรสท้าวเปาส์สตะกับนางไกกะสี และทั้งสององค์สืบเชื้อสายมาจากพรหม ในรามายณะไม่ได้แสดงอดีตชาติของทศกริพ แต่มีเรื่องเล่าว่า

"ท้าวสุมาลีขึ้นมาจากบาดาล เห็นท้าวฤเวระซึ่งบุษยกไปหาพระเปาส์สตะอยู่เป็นบิดารูสึกคิยอยากจะได้ใคร่ได้มีความเป็นใหญ่ เช่นนั้นบ้างและอยากให้พวกญาติและบริวารได้เป็นฝั่งเป็นฝาอย่างเดิมจึงยุนางไกกะสีผู้เป็นธิดาให้ไปเป็นชายาพระวิศะรพ นางก็ทำตามบิดาสั่งจึงเกิดทศกัณฐ์และน้องอีกสามตน"¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 945

ทศศรีพและอนุชาทั้งสองคือ กุมภกรรณ และพิเภก ทั้งความเพียรบำเพ็ญตบะ อยู่หลายพันปีจนพระพรหมเสด็จมาประทานพร ทศศรีพขอพรว่าขอให้ตนเป็นอมตะ พระพรหมไม่โปรดประทานให้ทศศรีพจึงขอพรว่าย่ำให้ตายเพราะอ่านาจนก นาค ยักษ์ เทพธิดา ทานพ หรือเทวดา ส่วนมนุษย์นั้นไม่กลัว พระพรหมจึงประทานพรตามที่ขอและ ยังประทานพรให้แปลงกายได้ตามใจ

ต่อมาได้ชื่อว่าราพณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า¹ ประทานอธิบายถึง เหตุที่ทศศรีพได้นามว่าราพณ์ไว้ว่า เมื่อโคบุตรยกทัพไปเที่ยวเขาไกรลาส บุชบกเกิด หยุดตรงหน้าพระนทีศวร ซึ่งเป็นภาคหนึ่งของพระอิศวร พระนทีศวรห้ามทศกัณฐ์ เข้าไปในบริเวณที่พระสังกรมหาเทพทรงพระสำราญอยู่ ทศกัณฐ์โกรธเข้าต่อสู้กับ พระนทีศวร ครั้นเข้าไปใกล้เห็นรูปร่างหน้าตาคล้ายวานรก็หัวเราะเยาะ พระนทีศวร จึงทนายว่าต่อไปวานรจะเป็นผู้นำความหายนะมาสู่ทศกัณฐ์และพวกพ้อง ทศกัณฐ์ระงมตน จึงเข้าถอนเขาไกรลาส พระอิศวรจึงเอนิ้วพระบาทเพียงนิ้วเดียวกดเขาไว้ มือ และแขนทศกัณฐ์ถูกทับอยู่ใต้เขาได้รับความเจ็บปวดมากจึงทูลขอโทษพระอิศวร โดย สวคมนตรีและสรรเสริญพระอิศวรอยู่หลายพันปี พระอิศวรทรงพระเมตตาปล่อยให้หลุด จากเขาและให้นามว่าราพณ์

ในรามเกียรติ์กล่าวถึงอดีตชาติของทศกัณฐ์ว่า ทศกัณฐ์คือนนทมาเกิด นนทก เป็นอสูรเทพบุตรมีหน้าที่ตักน้ำล้างเท้าเทวดาผู้เข้าเฝ้าพระอิศวร เทวดาเหล่านั้นแกล้ง นนทกด้วยการตบหัวและถอนผม จนนนทกหัวล้าน นนทกรับใช้พระอิศวรมาเป็นเวลา โกฎปี โดยไม่ได้รับความดีความชอบเลย นนทกแค้นใจเทวดาจึงเข้าไปทูลขอพรจาก พระอิศวรให้มีนิ้วเพชรซึ่งถูกใครผู้หนึ่งต้องตาย เมื่อพระอิศวรประทานพรให้ตามที่ขอ นนทกจึงแค้นเทวดาโดยการใช้นิ้วเพชรชี้เทวดาล้มตายลงเป็นอันมาก พระอิศวรจึง ตรัสให้พระนารายณ์ทรงแปลงเป็นนางพามาล่อให้นนทกว่าตามในท่าต่าง ๆ ในที่สุดได้ ว่าท่านาคาม้วนหาง นนทกต้องเอนิ้วชี้ทรงขาของตน ซาหัก นางอัปสรกลับริ่งเป็น

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 948

พระนารายณ์ทรงเหยียบบนทกไว้ นนทกเห็นพระนารายณ์จึงตัดพ้อว่า

เหตุไฉนทำซึ่งหน้า	มารยาเป็นหญิงไม่บัคสี
ถามว่ากลัวนิ้วเพชรนี้	จะชี้พระองค์ให้บรรลัย
ตัวขามีมือแต่สองมือ	ถามจะสู้ทั้งสี่กรได้
แน่นสี่มือเหมือนพระองค์ทรงชัย	ที่ไหนจะทำได้ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระนารายณ์ตรัสว่า

ใช้ว่าจะกลัวฤทธา	ศักดิ์คานิ้วเพชรนั้นเมื่อไร
ชาตินี้มีแต่สองหัตถ์	จงไปปฏิบัติเอาชาติใหม่
ให้สืบสืบสืบทอดเกรียงไกร	เหาะเหินเดินได้ในอัมพร
มีมือสี่สิบชายขวา	ถือคทาอาวุธนุศร
ดูจะเป็นมนุษย์แต่สองกร	ตามไปราญรอนชีวี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในที่สุดพระนารายณ์ทรงตัดศีรษะนนทกได้ นนทกจึงไปเกิดเป็นโอรสท้าวลัสเตียนกับนางรัชฎา

เมื่อนั้น	ฝ่ายนางรัชคามเหลี่
องค์ท้าวลัสเตียนธิบถ์	เทวีมีราชบุตรา
คือว่านนทกมากว่าเน็ค	เกิดเป็นพระโอรสา
ชื่อทศกัณฐ์กุมารา	สืบสืบหน้ายี่สิบกร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ทศกัณฐ์เมื่อเป็นเด็กได้ศึกษาวิชาศิลปศาสตร์จากสำนักพระฤๅษีโคบุตร จนมีฤทธิสามารถเรียกเทวดามาใช้ได้ แต่ทศกัณฐ์ได้รับความอภัยถึงสามครั้ง คือแพ้อรชุน ต่อมาแพ้อาลีอีกสองครั้ง จึงไปบำเพ็ญตบะเพื่อถอดจิต ใครหาไม่ตาย

เมื่อตกจิตได้แล้วจึงนำไปฝากพระฤๅษีโคบุตรไว้ หลังจากนี้ทศกัณฐ์เริ่มประพฤติดุร้าย
ด้วยความหุนหันและได้ลักพานางสีดาไปยังกรุงลงกา การลักนางสีดามาไว้ในลงกาเป็น
เหตุให้เกิดการรบกับพระรามทำให้ญาติวงศ์และตัวทศกัณฐ์เองถึงแก่ชีวิต

5.2 กุมภกรรณ

กุมภกรรณในเรื่องรามเกียรติ์เป็นโอรสท้าวลัสเตียนกัณนางรัชฎา
เป็นน้องถัดจากทศกัณฐ์แต่เป็นพี่พี่เอก

รามายณะว่ากุมภกรรณเป็นรากษสที่กักขะ รุร้าย โหดเหี้ยม
มาก เมื่อเกิดมาก็ร้องหิวและกลืนกินสิ่งมีชีวิตเป็นจำนวนพันแม้กระทั่งพระอาทิตย์ก็กิน
จึงเป็นที่เกรงกลัวของเทวดา กุมภกรรณได้ตั้งความเพียรบำเพ็ญตบะพร้อมกับทศกัณฐ์
จนพระพรหมจะประทานพรให้เทวดาทั้งหลายพากันไปขอพรพระพรหมไม่ให้ประทานพร
แก่กุมภกรรณเพราะเกรงกลัวความดุร้ายของกุมภกรรณ พระพรหมจึงต้องแก้ปัญหาโดย
ทรงขอให้พระสรัสวดีเข้าปากกุมภกรรณเพื่อบั่นกาลให้กุมภกรรณขอพรว่า ขอให้นอนหลับ
ตลอดกาล

แต่ในรามเกียรติ์กล่าวเพียงว่าเป็นน้องทศกัณฐ์ เป็นอุปราช
กรุงลงกา ชายาชื่อจันทวดี สนมเอกชื่อคันธมาลี มีหอกโมกขศักดิ์เป็นอาวุธวิเศษ
เป็นผู้ที่มีความยุติธรรม ถือการจงรักภักดีต่อพี่เป็นสิ่งที่สำคัญยอมสละชีวิตเพื่อทศกัณฐ์
เป็นการแสดงความจงรักภักดีและกตัญญู กุมภกรรณมีโคลงประจำภาพว่า

รูปราพณ์คนนี้ชื่อ	ปรากฏ นามเอย
กุมภกรรณนุชาทศ	พักตร์ท้าว
เป็นอุปราชเรื่องยศ	ฉิวพิศ เขียวแสด
ทรงหอกโมกขศักดิ์ท้าว	มहिทธิ์เหี้ยมหาญณรงค์ ¹

5.3 พิเภก

ในรามายณะกล่าวว่า พิเภกเป็นรากษสผู้มีใจบริสุทธิ์มั่นคงในความ
 ยุติธรรม ครั้นบำเพ็ญตบะจนพระพรหมเสด็จมาประทานพรให้ พิเภกขอพรว่า ขอให้
 ใจยึดมั่นอยู่ในความยุติธรรม แม้ในเวลาที่ตกอยู่ในภาวะที่เลวร้ายก็ขอให้ใจยังยึดมั่น
 ในความชอบธรรม และความคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นขอให้อยู่ในความรู้สำนึกและมั่นคง
 ในคุณธรรมเสมอ ไม่ว่าจะในสถานใด หรือในกรณีใด และขอให้ประสบความสำเร็จ
 ในหน้าที่¹

พระพรหมทรงเห็นว่า พิเภกมีใจบริสุทธิ์จึงประทานพรให้ตามที่ขอ และ
 ประทานความเป็นอมตะให้ด้วย

ในรามเกียรติ์ พิเภกมีเชื้อชาติเป็นเวสสุณยานเทพบุตร พระอิศวรบัญชา
 ให้มาเกิดเป็นน้องร่วมครุฑทศกัณฐ์ เพื่อจะได้เป็นไส้ศึกให้แก่พระนารายณ์ที่จะอวตาร
 มาปราบยักษ์

พิเภกเป็นผู้ที่ยึดมั่นในความยุติธรรม ถือความยุติธรรมเป็นใหญ่กว่าความ
 รักระหว่างพี่น้อง เมื่อทศกัณฐ์ทำผิดก็กล่าวห้ามปราม ครั้นทศกัณฐ์ไม่เชื่อจึงสละลูกเมีย
 และตัดขาดจากพี่ไปเข้ากับฝ่ายศัตรูซึ่งตนเห็นว่าเป็นฝ่ายถูก และเมื่อมาอยู่กับพระราม
 พิเภกใช้ความรู้ทางวิชาโหราให้เป็นประโยชน์แก่พระราม โดยการทำนายเหตุการณ์
 กุฎกฤษ์ หาวีชีแก่ไขและบอกความลับของฝ่ายทศกัณฐ์ให้แก่พระรามจนพระรามปราบ
 ทศกัณฐ์ได้แล้วจึงไต่ครองกรุงลงกา

5.4 อินทรชิต

อินทรชิตเป็นลูกทศกัณฐ์กับนางมณโฑ เกิมชื่ออรณพัตร์ ดังใน
 รามเกียรติ์กล่าวว่า

ฝ่ายนางมณโฑนงลักษณ์

มีโอรสรักพิสมัย

ยิ่งกว่าสุริยวงศ์ในเวียงชัย

ให้ชื่ออรณพัตร์กุมาร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

¹ Valmiki The Ramayan of Valmiki p. 403.

มีภรรยาชื่อสุวรรณกันยมา มีลูก 2 คน คือ ยามลิวันและกันยเวก เรียนศิลปศาสตร์ กับพระฤๅษีโคบุตร ต่อมาได้ภวนาบุชาพระเป็นเจ้าทั้งสามนานถึง 7 ปี พระเป็นเจ้าทั้งสามเสด็จมาปรากฏตรงหน้า รณพัทตร์ทูลขอสร พระอิศวรจึงประทานศรพรหมศาสตร์ และทรงบอกเวทที่ใช้แปลงตัวเป็นพระอินทร์ให้ พระพรหมประทานศรนาคบาทและทรงให้พรว่าเมื่อจะตายให้ตายบนอากาศ ถ้าหัวขาดจากตัวตกถูกพื้นดินให้กลายเป็นไฟ-
บรรลัยกลับไปเมื่อหน้าเอาพานทิพย์ของพระพรหมมารองรับจึงไม่เกิดไฟไหม้ พระนารายณ์
ประทานศรวิฆณุปาณ

ต่อมา รณพัทตร์รับชนะพระอินทร์จึงได้ชื่อว่าอินทรชิต และเมื่อลงกา
เกิดศึกกับพระราม อินทรชิตเป็นจอมทัพออกทำสงครามหลายครั้งจนต้องศรพระลักษณ
ตายที่เนินเขาจักรวาล อินทรชิตมีโคลงประจำภาพว่า

อินทรชิต เกิมชื่ออ่าง	รณพัทตร์
เทพประสาทศร ศักดิ์	สิทธิ์ให้
ทรงมฤกษานุชย์ลักษณะ	สีเทห์ เขียวนอ
เขี้ยววงอกลิบบุตรไท	แทดยั่วท้าวทศกันธุ์ ¹

5.5 ท้าวกรุงพาณ

ท้าวกรุงพาณ ในบทละครเรื่องอุณรุท เป็นพญายักษ์ครองกรุงรัตนา
มีฤทธิ์มากจึงเป็นที่เกรงขามของมนุษย์และเทพ ชอบประพฤติดุคโดยลอบสมสู่กับนางฟ้า
และปลอมเป็นพระอินทร์ไปสมสู่นางสุจิตราชายาพระอินทร์ นางสุจิตราทราบความจริง
เข้าจึงจุติมาเป็นนางอุษาเพื่อล้างผลาญท้าวกรุงพาณ กรุงพาณนำนางอุษาไปเลี้ยงเป็น
บุตรบุญธรรม พระอุณรุทลอบมาครองรักกับนางอุษา กรุงพาณทราบเข้าเกิดการรบกัน
และในที่สุดกรุงพาณถูกพระอุณรุทสังหารตาย

¹ นาคะประทีป สมณวิธานรามเกียรติ์ หน้า 153

5.6 ศุภลักษณ์

ศุภลักษณ์ เป็นพี่เลี้ยงของนางอุษาในเรื่องอุณรุท เป็นผู้คอยดูแลช่วยเหลือนางอุษาและช่วยให้พระอุณรุทได้ครองรักกับนางอุษา

5.7 นางพันธุรัต

นางพันธุรัต ในเรื่องสังข์ทอง เป็นยักษ์หม้ายที่ท้าวฤๅษณ์ส่งพระสังข์ไปอยู่ควย นางรับพระสังข์เป็นบุตรบุญธรรมและเลี้ยงดูพระสังข์อย่างดี เมื่อพระสังข์เสด็จหนีนางตามมาอ่อนนวยพรพระสังข์ให้กลับไปอยู่กับนางอีก แม้พระสังข์ไม่ยอมกลับ นางก็ยังเขียนมนตร์มหาจินคาไรให้และคร่ำครวญถึงพระสังข์ด้วยความรักจนอกแตกตาย

กวีได้ค้นคว้าเรื่องนางพันธุรัตมาจากนางยักษ์เทวีในสุวรรณสังฆชาดก ซึ่งกล่าวว่า นางยักษ์เทวีเลี้ยงพระสังข์เป็นบุตรบุญธรรม ครั้งที่พระสังข์หนี นางก็ตามมาอ่อนนวยพรให้กลับไปเมื่อพระสังข์ไม่ยอมกลับนางก็บอมนตร์ให้แล้วชาคิใจตาย จะเห็นว่า กวีสร้างนางพันธุรัตให้มีลักษณะเหมือนยักษ์เทวีมาก

5.8 ท้าวพุกตาน

ท้าวพุกตานเป็นลูกท้าวทานตะวันและนางนมสวรรค์แห่งเมืองหิมวันต์ ท้าวพุกตานทราบข่าวนางสายหยกก็อยากได้นางมาเป็นภรรยาจึงเขียนสารไปขออนางจากท้าวมนธา ท้าวมนธาปฏิเสธว่านางมีคู่แล้ว ท้าวพุกตานไม่ยอมจึงยกทัพไปตีเมืองของท้าวมนธา และถูกพระการเอกฆาตตาย

5.9 ท้าวกรงสีพิมล

ท้าวกรงสีพิมล ในเรื่องการเกกเป็นบิดาของนางมะลิทอง เมื่อพระการเอกกลับมาครองรักกับนางมะลิทอง ท้าวกรงสีพิมลทราบเข้าจึงสั่งให้ผูกหอกยนต์ไว้ที่หน้าคางห้องนางมะลิทองทำให้พระการเอกถูกหอกยนต์สิ้นพระชนม์

5.10 กุมภณัฏ

กุมภณัฏ ในเรื่องสุวรรณหงส์เป็นยักษ์มีศาลาอยู่กลางป่า นางเกศสุริยง เมื่อครั้งที่เสด็จออกติดตามพระสุวรรณหงส์ นางหลงเข้าไปพักในศาลาของยักษ์กุมภณัฏ

เมื่อกุมภภตม์มาพบเข้าจึงสู้รบกัน ยักษ์กุมภภตม์แพ้จึงยอมถวายตัวเป็นทาสคอยติดตาม และช่วยเหลือนางเกศสุริยงด้วยความซื่อสัตย์ กุมภภตม์เป็นผู้ช่วยให้นางเกศสุริยงได้ครองรักกับพระสุวรนหงส์

5.11 วิรุณเมฆ

วิรุณเมฆ ในเรื่องสุวรนหงส์เป็นยักษ์เจ้าของศาลาที่พระสุวรนหงส์ และนางเกศสุริยงไปพัก วิรุณเมฆพอใจความงามของนางเกศสุริยงจึงจะลักนาง มาตนของพระสุวรนหงส์ขัดขวางจึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น และต่อสู้ติดพันกันไปถึง เมืองมัททัง ยักษ์กุมภภตม์จำมาได้จึงฆ่าวิรุณเมฆตาย

5.12 ท้าวสิงหล

ท้าวสิงหลในเรื่องไชยเชษฐ์ ท้าวสิงหลเป็นยักษ์ครองเมืองสิงหล ไม่มีรัชทายาทจึงไปขอนางจำปาทองจากฤๅษีมาเลี้ยงเป็นบุตร บุญธรรมและตั้งชื่อให้ใหม่ ว่า สุวิธูชา

5.13 รณพัทตร์

รณพัทตร์ ในเรื่องไชยเชษฐ์ เป็นยักษ์ครองเมืองจักรพรรดิ ส่งสาร มาขอนางสุวิธูชาต่อท้าวสิงหล ท้าวสิงหลปฏิเสธรณพัทตร์จึงยกทัพมารบและถูก พระไชยเชษฐ์ฆ่าตาย

5.14 ผีเสื้อน้ำ

ผีเสื้อน้ำ ในเรื่องสุวรนหงส์ เป็นยักษ์ที่ถูกสาปให้มารักษาแม่น้ำสินธุมาศ นางผีเสื้อน้ำปลอมเป็นหญิงชราขายเรือมารับพระสุวรนหงส์และนาง— เกศสุริยงข้ามแม่น้ำขณะอยู่กลางแม่น้ำ นางยักษ์ลักนางเกศสุริยงตกน้ำแล้วปลอม เป็นนางเกศสุริยงตามเสด็จพระสุวรนหงส์เข้าเมืองไอยร์ทน์ ภายหลังถูกกุมภภตม์ฆ่าตาย

6. ฌี

6.1 พระเลื้อเมือง

เมืองทุกเมืองมีพระภูมิประจำเมือง เคิมเรียกว่า หอเจ้าที่—เมือง ไค่แก๋ห่อฉีหรือศาลหลักเมือง พระภูมิเมืองหลวงถ้ำเรียกอย่างยกย่องก็เป็น "พระทรงเมืองคู่กับพระเลื้อเมือง ซึ่งเป็นผีหรือเทวดาอีกพวกหนึ่ง"¹ พระเลื้อเมือง พระทรงเมือง สถิตอยู่ในศาลหลักเมืองและเป็นประธานของเมืองมีหน้าที่พิทักษ์รักษาเมืองให้มีความสงบร่มเย็นและกำจัดผีร้าย ดังนั้นเมื่อสร้างบ้านเมืองแล้วจะตั้งศาลประจำเมืองขึ้น "เพื่อให้ผีหรือเทวดาซึ่งถือว่าท่านเป็นเจ้าของที่นั่นเป็นที่อยู่ และทำพิธีบูชาเช่นสรวงตามกาลเวลา ท่านก็จะให้ความคุ้มครองแก่เราให้ได้รับความสุขความสบาย"²

พระบรมราชโองการประกาศเทพารักษ์ให้กำจัดผีปีศาจครั้งกรุงธนบุรี³ กล่าวถึงพระเลื้อเมือง พระทรงเมือง ดังนี้

ด้วยนารายณ์แบ่งภาคจากกระเศียรสมุทร มีภูขงค์เป็นอาศน์มี
สามารถเป็นอาทิ มีจิตอุปารศีลเป็นองค์ ทรงธาตุทั้งสี่เป็นอาวุธมีศีลห้า
เป็นปริโยसार คือองค์พระอิศวรประสิทธิ์ประสาทการแผ่นดิน เทพยเจ้า
ประชุมเชิญลงมาอุบัติอุบัพทวาราสัจจาธรรมบัดนี้แจ้งลงมาว่า ฌีโป่งฌีป่า
ปีศาจราชทูต ทำร้ายแก่ไพร่ฟ้าประชากรชาลุลลของพระบาท ฐไปมา
กิจราชการถึงแก่ชีวิตเป็นอันมาก ฝ่ายพระเลื้อเมือง พระทรงเมือง
ภูมิเทวดาอารักษ์เทวดา พฤกษเทวดา อากาศเทวดา ก็ละเมินเสีย
ไม่กำจัดปีศาจราชทูตสัจจาธรรม ออกไปนอกขอบขันธเสมา ครั้นจะให้

¹ เสฐียรโกเศศ เมืองสวรรค์ ฌีสาง เทวดา หน้า 346

² ฐ. หน้า 340

³ ฐ. หน้า 346 - 348

ลงโทษ ยังมีใ้มีกฎหมายขึ้นไป ไ้ยกไว้ แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำให้
 พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ภูมิเทวคา อารักษ์เทวคา พฤกษเทวคา
 อากาศเทวคามิเป็นใจช่วยการแผ่นดิน คบผีพาลทำร้ายแก่ข้าทูลลอองฯ
 สมณพราหมณาไพร่ฟ้าประชากรไ้ ก็จะทำให้ลงโทษขับเสียดจากราชนิเวศน์
 ออกไปอยู่นอกขอบขันธเสมา ประการหนึ่งจะฆ่าเสียด้วยพระเวทย์
 พระมนต์ของพระสยามภูมณาให้ถึงแก่ชีวิตตามโองการพระอิศวรเป็นเจ้า
 และให้พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระภูมิ เทวคา อารักษ์เทวคา
 พฤกษเทวคา อากาศเทวคา จเป็นใจอภิบาลรักษาข้าทูลลอองฯ ผู้รั้ง
 กรมการสมณพราหมณะนาประชาราษฎร จึงจะได้อยู่ราชฐานบ้านเมือง
 เป็นสุขตามรับสั่ง

พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง เป็นความเชื่อถือที่มีมาแต่สมัยโบราณ
 วรรณคดีได้รับเอาความเชื่อนี้เข้าไว้ด้วย เช่นเรื่องรามเกียรติ์ กล่าวถึงพระเสื้อเมือง
 กรุงลงกา ที่คอยรักษากรุงไม่ให้ศัตรูบุกรุกเข้าเมืองแต่ถูกหนุมานสังหารตาย และใน
 ละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์พระเสื้อเมืองมาปรากฏกาย เพื่อเตือนพระสุวรรณหงส์
 ว่าพระองค์จะไ้รับอันตราย

6.2 พระไทร

ต้นไทรเป็นต้นไม้ใหญ่ในป่า ถือกันว่าเป็นที่อยู่ของผีสาางเทวคา ที่
 เรียกกันว่ารุกขเทวคาหรือนางไม้ เสฐียรโกเศศ¹ กล่าวว่า รุกขเทวคาท่านสร้าง
 วิมานหรือที่อยู่ซึ่งเราไม่สามารถมองเห็นอยู่นั้น ถ้าใครไปตัดโค่นต้นไม้ท่านโกรธ
 อาจจะลงโทษผู้ตัดไ้ ถ้าจำเป็นต้องตัดไม้ใหญ่ในป่าต้องทำบัตรพาส์สังเวชขออนุญาต
 ก่อน

¹ เสฐียรโกเศศ เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย หน้า 378

ต้นไทรมีกิ่งก้านสาขามากว้าง เป็นต้นไม้เก่าแก่ที่คนโบราณเคารพ นับถือมาก จัดเป็นไม้มงคลสิริมงคลมีเทวบาลสิงสถิตอยู่ เมืองไทยเรานับถือกันมาก และชาติอื่น ๆ ก็นับถือต้นไทรเช่นกัน เช่นอินเดีย ชวา นอกจากนี้ทางประเทศอินโดนีเซีย มีนิทานเกี่ยวกับต้นไทร ว่าต้นไทรเป็นต้นไม้ที่มีผีสิง และปลุกไว้เป็นเครื่องหมายสำหรับสังเกตเกี่ยวกับการตายของเจ้านาย อินเดียนิยมปลุกต้นไทรมากเพราะถือว่าเป็นไม้มงคลสิริมงคลของเทพกาละ ซึ่งเป็นเทพองค์เดียวกับที่เราเรียกว่าพระยม

วรรณคดีและเรื่องชาดก มักกล่าวถึงต้นไทรเสมอ โดยกล่าวถึงความร่มรื่นของต้นไทรบ้าง กล่าวถึงรุกขเทวดาประจำต้นไทรบ้าง

บทละครเรื่องอุณรุท กล่าวถึงรุกขเทวดาประจำต้นไทร ว่ามาช่วยพาพระอุณรุทไปสมกับนางอุษา เพราะพอใจพระอุณรุทที่แสดงความเคารพและจัดเครื่องสังเวยพระไทร เมื่อจะประทับค้างคืนที่นั่นคราวประพาสป่า

7. วิทยาธร

วิทยาธร หมายถึงผู้ทรงวิชา บางครั้งใช้ว่าพิทยาธรและเพทยาธร สมบัติ พลายน้อย¹ อธิบายคำว่าวิทยาธรไว้ว่า

นรเทพเจ้าพวกพิเศษเจ้าพวกหนึ่ง อากาศปราณหรืออากาศเทวดา ... ถ้าเป็นเพศหญิงเรียกว่าวิทยาธรี หรือพิทยาธรี เป็นบริวารของพระอินทร์ ... มีหัวหน้าหรือราชาปกครองของตนเอง และโดยเหตุที่เหาะเหินเดินอากาศได้จึงมีชื่อเรียกกันว่า เชจรและนภาจร ซึ่งแปลว่าเคลื่อนไปในอากาศ กล่าวกันว่าพวกพิทยาธรเป็นพวกปากหวานเจรจาไพเราะจึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าปริยัมวาท

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความหมายของวิทยาธรว่า "พิทยาธร น. ผู้มีวิชาสายสิทธิ์ เทพบุตรพวกหนึ่งมีฐานะต่ำกว่าเทวดา มีหน้าที่

¹สมบัติ พลายน้อย "ความรู้ทางวรรณคดี : อมุนุชย์" วิทยาสาร

เล่นคนตรีบนสวรรค์"¹

วิทยากรเป็นพวกที่มีความรู้มาก ซึ่งพระอรรถกถาจารย์² กล่าวว่า
ในอุทธี 10 ประการว่า

วิชชามยอุทธี คืออุทธีที่สำเร็จได้ด้วยวิชานั้น ได้แก่ผู้ทรงวิชา
ทั้งหลายคือวิชาหรือวิทยากร ผู้ประมวลวิชาของตนและยังตนให้
เลื่อนลอยไปในอากาศ ... อย่างนี้เรียกว่าสำเร็จได้ด้วยวิชา ซึ่ง
จะได้แก่พวกภูณโกสิย หรือสมบัติ 8 ประการ คล้าย ๆ กับฤๅษีใน
สมัยคึกคักบรรพสมกับคำกล่าวในวรรณคดีที่ว่า ฤๅษี นักสิทธิ์
วิทยากร

ประพจน์ ตรีณรงค์ กล่าวว่า นักวรรณคดีโบราณแยกวิทยากรออกเป็น
2 พวก คือ

พวกหนึ่งได้แก่ผู้ทรงวิชาทางใจ อีกพวกหนึ่งได้แก่ผู้ทรงวิชาทาง
ธาตุเช่น เล่นแร่แปรธาตุ เล่นปรอท และทองแดง เป็นต้น โดยหา
วิธีมาปรอท มาทองแดง ถือกันว่าธาตุเหล่านี้ตายแล้วก็จะกลายเป็น
ธาตุกายสิทธิ์ ซึ่งเป็นธาตุที่สำเร็จด้วยตนเองสามารถจะพาเจ้าของ
เหาะเหินเดินอากาศได้ บ้างก็ใช้แก้วกายสิทธิ์หรือไม่ก็ใช้พระขรรค์
หรือดาบวิเศษกวัดแกว่งสาแดงเดช แล้วเหาะเหินไปได้โดยไม่ต้อง
ใช้เวทย์มนต์เช่นพวกที่หนึ่ง³

¹ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า 659

²ประพจน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง สารานุกรมวรรณคดี หน้า 454

³ดู หน้า 455

กล่าวกันว่าวิทยากรมีฤทธิ์ เพราะมีมนตร์และพระขรรค์ที่ทำจากเหล็ก
 กายสิทธิ์ ถ้าวิทยากรแฉ่งพระขรรค์ จะทำให้ผู้แฉ่งเหาะไปยังที่ต่าง ๆ ได้ตามประสงค์
 โดยไม่ต้องใช้เวทมนตร์ ดังนั้นวิทยากรจึงเป็นอมมุขยครั่งคนครึ่งเทวดา ที่เข้าได้ทั้งเทวดา
 และมนุษย์ สถิตอยู่ในวิมานอากาศบนยอดเขาวิเศษ ที่อยู่ทางทิศใต้ของประเทศอินเดีย
 พวกนี้มีบ้านเมืองสวยงามมาก

วรรณคดีมักจะกล่าวถึงวิทยากรในคำที่ว่า วิทยากรมีนิสัยชอบสตรี และ
 มักคิดล่อลวงกาเมอยู่เสมอ มีนิทานเล่าว่า "วิทยากรนั้นชอบไปสมัครสังวาสกับภรรยารุ่น
 ทุก ๆ คนในเวลาที่น่างหลับ ทั้งนี้เพื่อให้รู้จักมีความรักสำหรับมนุษย์โลกต่อไป"¹ ใน
 พระอรรคธกัษตรมบทคัมภีร์พุทธศาสนา² เล่าถึงวิทยากรไว้ว่า เศรษฐีโชฎีก มีธิดารูปงาม
 อายุได้ 16 ปี บิดาให้อยู่บนปราสาทเจ็ดชั้น ถูกวิทยากรเหาะไปสังวาสกับนางจนตั้งครรภ์
 คลอดบุตรชาย นางนึกอายจึงให้สาวใช้นำบุตรชายใส่ภาชนะลอยแม่คงคาไป เด็กไม่ตาย
 เพราะมีคนเก็บไปเลี้ยง ต่อมาเด็กนั้นกลายเป็นผู้ใหญ่มีบุญมาก

นิทานเวตาลของ น.ม.ส.³ เล่าเรื่องนางวิทยากรว่า พระราชาแห่ง
 อังคราษฎร์ ทราบว่ากลางทะเลมีหญิงงามขึ้นมาร้องเพลงบนกิ่งไม้วิเศษที่ผุดขึ้นมาจากทะเล
 พระราชาปลอมเป็นโยคีเดินทางไปกลางทะเล ทอดพระเนตรเห็นนางงามนั่งร้องเพลงและ
 พอร้องจบนางจมหายไปใต้น้ำทะเล พระราชาเสด็จตามไป พบเทพนครอยู่ที่ทะเล พระราชา
 จึงเสด็จเข้าไปในพระราชวัง พบหญิงงามผู้นั้นภายหลังทราบว่านางเป็นธิดาของพระราชา
 แห่งนครนั้น นางถูกพระราชบิดาสืบให้อยู่ในนครนั้นตามลำพัง ต่อมาพระราชาได้นาง
 เป็นชายา ครั้นถึงวันขึ้น 14 ค่ำ นางพันกำสาปจะกลับไปเฝ้าพระบิดา พระราชาขอให้

¹ ส่วนวน งามสุข เกล็ดจากวรรณคดี หน้า 52

² สมชาย พุ่มสอาด "วิทยากร" มิตรครู 17 : 27 พฤษภาคม 2520

³ หริศ เรื่องฤทธิ์ วรรณคดีไทย เล่ม 1 หน้า 11

นางอยู่กับพระองค์อีก 7 วัน ครั้นถึงวันที่ 7 พระราชชนนีนางไปยังห้องที่มีอ่างแก้ว แล้วทอดนางโจนลงอ่างแก้วมาผูกที่พระราชอุทยานของพระราชฯ พระราชพานางวิทยากร เสด็จเข้าวัง

วิทยากรขอไปเฝ้าต้นมักกะลีผลหรือনারীผล เพื่อปลิดลูกที่เจริญเต็มที่มา ร่วมสมสู่ และบางครั้งยังแย่งภรรยาของพวกเดียวกัน

การที่วิทยากรชอบผิวดำช้ำชอกาเม ชาวบ้านจึงกลัววิทยากรมาก เมื่อมี พิธีแต่งงาน "ต้องว่ามนตร์โองการขับไล่วิทยากรให้ออกไป มนต์ที่ใช้เป็นแบบมนตร์คาถา ของชาวบ้านคือ 'โอม เพทยาธร ชีมา ผอนมาชอกวอกชอกวอก ไม้คอน กูจะตอกหัว เพทยาธร' ว่ามนตร์นี้สามหน วิทยากรจะหนีอยู่ไม่ได้ต้องไป ชาวบ้านเรียกวิทยากร พวกนี้ว่าเพทยาธรทิตเพ็ค"¹

วิทยากรนี้แม้ว่าจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มักมากทางกามคุณ แต่ก็ได้รับเกียรติ จากเทวดา คือ มีสิทธิชวนน้ำในสระอินคาคเพราะสระนี้มีตำนานสำหรับวิทยากรลงอาบ กล้วยหนึ่งท่า คือท่าที่สามเป็นท่าสำหรับวิทยากร กิณนร กิณรี ครุฑ และขมิณ

ทางประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า วิทยากร เป็นชนพื้นเมืองเผ่าหนึ่งของ อินเดียน เสฐียรโกเศศ² สันนิษฐานว่า เมื่อชาวอริยะตั้งถิ่นฐาน ท่าการเพาะปลูกใน มัชฌิมประเทศ ชาวอริยะคงใช้เจ้าของถิ่นทำงานหนักเป็นทาส และเหยียดหยามว่าเป็น พวกเลวทรามไม่ควรคบ ต่อมาอริยะขยายอาณาเขตออกไปอีกพบชนชาติอื่นมากขึ้น ชนชาติ ที่พบใหม่มีลักษณะแปลกไปจากที่เคยพบเห็น จึงเรียกชื่อต่าง ๆ กัน เช่นเรียกว่า วิทยากรบ้าง อัปสรบ้าง

นักประวัติศาสตร์บางกลุ่มสันนิษฐานว่า วิทยากร เป็นชนที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ บนเขาวิณธัย อันเป็นเขาที่อยู่ทางทิศใต้ของประเทศอินเดียมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์

¹ สมบัติ พลายน้อย "ความรู้ทางวรรณคดี : อมนุษย์" วิทยาสาร 28 :

26 - 29 พฤษภาคม 2520

² เสฐียรโกเศศ เมืองสวรรค์ ผีศาจ เทวดา หน้า 156 - 157

เมื่อมีพลเมืองมากขึ้นจึงกลายเป็นชนชาติหนึ่งเรียกว่า "ชาติวิทยาธร" ที่เรียกเช่นนี้ เพราะเป็นชาติที่มีความรู้ และมีศิลปวิทยาการเจริญรุ่งเรืองมานาน "ชนชาตินี้ น่าจะ สูญมาเป็นเวลาช้านานแล้ว แต่ทว่าชื่อเสียงยังคงปรากฏอยู่ในนิทานปรัมปราหรือใน ชาดกต่าง ๆ นั้นเอง ที่ทำให้เรารู้จักเขาได้เป็นอย่างดี แต่ถึงกระนั้นชนบางพวกที่ อาศัยอยู่ตามไหล่เขาวันรับทุกวันนี้ น่าจะสืบเชื้อสายมาจากชนชาติวิทยาธรนั่นเอง"¹

บทละครมักกล่าวถึงวิทยาธรในทางที่ว่าเป็นผู้ที่เจ้าชู้ชอบแย่งภรรยา ผู้อื่น บทละครที่นำมาศึกษามีเรื่องอุณรุทเพียงเรื่องเดียวที่กล่าวถึงวิทยาธร โดยกล่าว ถึง วิรุณเมศว่าเป็นวิทยาธรอยู่เขาคันธมาทน์ซึ่ง เป็นผู้ที่มีฤทธิ์มากแต่ถูกพระอุณรุทฆ่าตาย

ลักษณะของตัวละครอมนุษย์

1. เทพ เทพในบทละครมีดังนี้คือ

1.1 พระอินทร์

เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา² กล่าวถึงรูปร่างของพระอินทร์ในสมัย พระเวทว่า

พระอินทร์มีรูปร่างอ้วน แข็งแรง สวมหิมาแผ่นหลังสีน้ำตาล ร่วงและพระพหามีพลังมาก พระอุทรใหญ่สามารถบรรจุน้ำโสมที่ดื่มเข้าไปได้หลายสระ โอบอุ้มกว้าง มีเคราสีทอง เกศาสีน้ำตาลหรือสีทอง ร่วงทั้งร่วงเป็นสีทอง พระกร ขยายให้ยาวและใหญ่ได้ กล่าวได้ว่า พระอินทร์เป็นผู้มีร่างกายที่ลึกลับและรุ่งโรจน์ราว กับดวงอาทิตย์ และยังสามารถแปลงร่างได้ต่าง ๆ ตามพระทัยด้วยอำนาจของพระองค์

วรรณคดีไทยโดยเฉพาะบทละครไม่มีเรื่องใดกล่าวถึงลักษณะ รูปร่างของพระอินทร์อย่างละเอียด ส่วนมากกล่าวเพียงว่ามีกายสีเขียว พระอินทร์คง จะมีรูปร่างคล้ายเทพองค์อื่น ๆ กล่าวคือ มีรูปร่างลักษณะเป็นชายหนุ่มรูปร่างงามมีรัศมี

¹สมชาย พุ่มสอาด "วิทยาธร" มิตรสาร 17 : 29 พฤษภาคม 2520

²เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย
หน้า 74 - 75

รุ่งเรือง ตามร่างกายไม่มีเหงื่อและฝุ่นละอองเกาะเลย

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ อุนรุท การเกิด สังข์ทอง และ สุวรรณหงส์ กวีมิได้กล่าวถึงรูปร่างของพระอินทร์

1.2 พระพรหม

ในบทละครกวีมิได้กล่าวถึงรูปร่างของพระพรหมไว้ แต่พอจะสรุปรูปร่างของพระพรหมจากตำราต่าง ๆ ได้ว่า

ในยุคแรกพระพรหมทรงเป็นปรพรหม¹ ซึ่งถือว่าเป็นพรหมไม่มีรูป ต่อมาพราหมณ์กำหนดให้มีรูปเป็นเพศชายมี 5 ศีรษะ ซึ่งคัมภีร์มัทสยาปุราณะ¹ กล่าวถึงสาเหตุที่พระพรหมมีห้าเศียรว่า เมื่อพระพรหมให้กำเนิดศตรูปขึ้นมาแล้วพระองค์ชื่นชมความงามของนางมากและเมื่อ นางศตรูปเคลื่อนไหวไปทางใด พระองค์ก็ปรารถนาจะมองตาม ฉะนั้นจึงเกิดพระพักตร์ขึ้นทั้งทางคานซ้าย คานขวา คานหลัง และคานบน ต่อมาพระพรหมสปรมาทพระอิศวร พระอิศวรกริ้วจึงใช้เนตรดวงที่ 3 บันดาลให้เกิดเพลิงไหม้เศียรของพระพรหมหายไปหนึ่งเศียร แต่ในคัมภีร์บทมปุราณะ² เล่าว่า พระพรหมมี 5 ศีรษะเพราะพระองค์ทรงใช้เศียรทั้ง 4 แสดงพระเวท ส่วนเศียรที่ห้า นั้นเป็นเศียรที่ใช้จำพระเวททั้งหมดไว้ ด้วยเหตุนี้เศียรที่ห้าจึงมีรัศมีรุ่งโรจน์จนพวกอสูรและอสูรทั้งหลายทนไม่ไหวพากันไปทูลพระอิศวรขอให้ช่วยบันเทาความเดือดร้อน พระอิศวรจึงทรงตัดเศียรที่ห้าของพระพรหมด้วยพระนขาแห่งพระองค์สุลี ฉะนั้นพระพรหมในปัจจุบันจึงมี 4 ศีรษะ 4 พักตร์ 8 หู 4 กร เท่านั้น และมีกายสีแดง

1.3 พระอิศวร

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์กวีมิได้กล่าวถึงรูปร่างของพระอิศวรไว้ แต่พอจะสรุปรูปลักษณะของพระองค์จากที่ท่านผู้รู้เล่าไว้ได้ดังนี้คือ พระอิศวรมีรูป

¹สมมติ พลายน้อย เทวนิยาย หน้า 196 (อ้างอิงมาจากคัมภีร์มัทสยาปุราณะ)

²ค. (อ้างอิงมาจากคัมภีร์บทมปุราณะ)

เป็นมนุษย์ผิวขาว แต่บางท่านว่ามีกายสีแดง มีเนตร 3 ดวง เนตรดวงที่ 3 อยู่ที่
กลางนลาฏและตั้งขึ้นตรง ๆ เหมือนทรงข้าวบิณฑ์ มีพระจันทร์เสี้ยวติดเหนือนลาฏ
เนตรดวงที่ 3 นี้มีฤทธิ์มาก หากพระองค์ล้มขึ้นเมื่อใดจะเกิดไฟลุกขึ้นเมื่อนั้น ในหนังสือ
Hymns of the Tamil Salvite Saints อธิบายเรื่องเนตรทั้งสามของพระอิศวร
ไว้ว่า "ตาข้างขวาเป็นดวงอาทิตย์ ตาข้างซ้ายเป็นดวงจันทร์และที่หน้าผากเป็นไฟ"¹
แต่ในหนังสือ India Gods and Kings อธิบายว่า การที่พระอิศวรมีเนตรสามดวง
นั้นก็ "เพื่อจะได้มองดูอดีต ปัจจุบัน และอนาคต"²

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์เมื่อพระอิศวรปราบตรีบูรหม กวีก็กล่าวว่า
พระองค์สังหารตรีบูรหมด้วยตาไฟ ดังคำกลอนว่า

อันตรีบูรหมขุนมาร	สังหารด้วยศรแล้วไม่ได้
จำจะฆ่าเสียด้วยตาไฟ	ให้ม้วยไหม้เป็นภส್ಮธุลีกลีบ
ตรัสแล้วจับกลองมณี	กวักแกว่งรัศมีฉายฉับ
ส่องเนตรจำเพาะกุมภันต์	ด้วยฤทธิ์อันชัยชาญ
บัดก็ยวก็เป้นเพลิงกรรค	ไหม้หมคร้พลทวยหาญ
ทั้งตรีบูรหมขุนมาร	ก็วายปราณด้วยเดชพระศุธี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระอิศวรมีศอสินิลเพราะคิมน้ำพิศคราวกวนน้ำอมฤต เกศามุนเป็นชฎา
อย่างฤๅษี กรมีจำนวนไม่แน่นอน คือมีสองกรบ้าง สี่กรบ้าง แปดกรบ้าง ถึงสิบกรก็มี
รูปร่างของพระอิศวรไม่คงที่มักจะเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์ซึ่งเรียกว่าปาง ปกติมีพักตร์
เดียวแต่บางปางมีห้าพักตร์เรียกว่าปัญจานนะ ทำเป็นรูปมีพักตร์ 4 พักตร์เรียงกันอย่าง

¹ สมบัติ พลายน้อย เทวนิยาย หน้า 23 (อ้างจาก Hymns of the Tamil Salvite Saints

² ก. (อ้างจาก India Gods and Kings)

พระพรหมแล้วมียอช้างบนอีกหนึ่งพัคตร์ ในปางปราบพระทักขะพระอิศวรมี "เคียรและ
 ตากับเท้าถึงอย่างละพัน ห่องโตมาก ปากแสบมีเขี้ยว รัศเกล้าประดับด้วยพระจันทร์
 ครึ่งซีก นุ่งหนังเสือเปียกไปด้วยโลหิต"¹ และในปางที่มีนามว่าพระไกรพเป็นปางที่
 รุ้ย "มีลักษณะหน้าตา ดู แขนขาดำ (อสีตางค์) ผิวเนื้อดำ (ภาพ) ปิ่นที่ปักสีแดง
 (ตามรจนา)"² และในบางครั้งพระองค์ยังทรงแปลงเป็นสตรี เช่นครั้งที่แปลงเป็นสตรี
 เพื่อทรงล้อพระอุมา

สำหรับตำนานเครื่องทรงและเครื่องประดับนั้น พระอิศวรใช้เครื่องทรง
 และเครื่องประดับหลายชนิดกล่าวคือ ใช้พระจันทร์เป็นปิ่นเนื่องจากว่าพระจันทร์ถูกห้าม
 เข้าเทวสภา จึงเสด็จมาอ้อนวอนให้พระอิศวรช่วย พระอิศวรสงสารจึงใช้พระจันทร์
 เป็นปิ่นปักผมเข้าไปในเทวสภา แต่ในลิลิตนารายณ์สิบปางพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระมงกุฎเกล้าฯ กล่าวถึงสาเหตุที่พระอิศวรทรงใช้พระจันทร์เป็นปิ่นว่า เมื่อเทวคา
 กวนน้ำอมฤตเกิดมีพระจันทร์ผุดขึ้นมา พระอิศวรฉวยมาทำเป็นปิ่นปักผมดังปรากฏในโคลง
 ว่า

ที่หาขึ้นจากน้ำ	คือจันทร์
รังสีสกาวยื่น	เนตร์ไชร
องค์พระคิระพลัน	ฉวยฉับ
ทรงทัดแทนปิ่นไว้	แทบศิริ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้พระอิศวรทรงใช้ประจำหัวกะโหลกมนุษย์คลองค่อมมีสังวาลย์
 เป็นงู นุ่งหนังเสือ หนังช้างหรือหนังกวาง และในบางครั้งพระองค์ทรงอาภรณ์ที่ใช้
 งูล้วน ๆ

¹พระยาสังฆาภิรมย์ เทวภูมินิเวศ หน้า 9

²ค.

2. วิญญานบรรพบุรุษ

ตัวละครที่เป็นวิญญานบรรพบุรุษมีบทบาทอยู่ในละครในเรื่องรามเกียรติ์ และอิเหนา คือ

2.1 องค์ปะตาระกาหลา

ในบทละครเรื่องอิเหนา องค์ปะตาระกาหลาเป็นบรรพบุรุษของ กษัตริย์วงศ์เทวัญ ซึ่งปกคิสถิตอยู่บนสวรรค์ หากคราวใดที่พระราชวงศ์ได้รับความเดือดร้อนพระองค์จะเสด็จลงมาช่วยเหลือ สำหรับรูปร่างขององค์ปะตาระกาหลานั้น กริมีโกกล่าวว่ามีรูปร่างอย่างไร แต่เข้าใจว่าคงจะมีรูปร่างเป็นบุรุษรูปร่างมคธ่ายเทพ และสามารถแปลงกายได้ ทั้งนี้เพราะเมื่อย่าหรีนเสด็จตามหาอิเหนา องค์ปะตาระกาหลาแปลงเป็นนกยูงมาล่อย่าหรีนให้ไปยังเมืองอาทลิ่ง

คิดแล้วสุราฤทธินิมิตรองค์ เป็นบุหรณมยุเรครอนมา

และ

พระพิศพรรณปักขาในป่าสูง	เห็นนกยูงลายของผองไส
รูปร่างประหลาดกระวาคระไว	ผิดนกที่ในพนาลี
ปีกหางงามรับสลัปลาย	วงแววแพรวพรายหลายสี
พระรักจะใคร่ไศสุณิ	ไปเลียงไว้เป็นศรีพรา
	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

2.2 ท้าวมาลีวราช

ในเรื่องรามเกียรติ์ กริมีโกกล่าวถึงรูปร่างของท้าวมาลีวราชไว้ แต่เข้าใจว่ามีรูปร่างงาม ทั้งนี้เพราะมีกลอนตอนหนึ่งพรรณนาว่า "เลื่อนลอยมาโดยอัมพร งามกึ่งทินกรในเวลา"¹

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 55

3. สัตว์

3.1 สิ่ง ที่ปรากฏในบทละครมีดังนี้

3.1.1 หนุมาน

หนุมานเป็นลิงเผือกที่มีผิวงามราวกับแสงจันทร์ เมื่อแรกเกิดมีร่างกายใหญ่โตราวกับอายุสิบหกปี สามารถแปลงฤทธิ์ด้วยการหาวเป็นคาวเป็นเคียน และแปลงร่างให้ใหญ่หรือเล็กได้ตามความต้องการ ดังปรากฏในคำกลอนตอนหนึ่งว่า

เป็นวานรผู้เฒ่าออกทางโอษฐ์	เผือกผ่องไฟโรจน์ทั้งกายหมด
ใหญ่เท่าชันษาโคโสฬส	อลงกตคั่งดวงศศิธร
.....	
ลอยอยู่ตรงพักตร์ชนนี	รัศมีโชติช่วงในเวหา
มีภูมิลชนเพ็ชรอลงการ	เขี้ยวแก้วแววว้ามาลัย
หาวเป็นคาวเคียนรวิรว	แปดกรสีหน้าสูงใหญ่

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

นอกจากนี้หนุมานยังมีโคลงประจำภาพว่า

กบินทร์บุตรมารุตนี้	นามหนุ-มานแฮ
ผิวเผือกตรีเทพอุ-	กฤษณ์แก้ว
แสดงเดชสี่พักตร์ดู	แปดหัตถ์ หาญแฮ
โถมเพ็ชรอีกเขี้ยวแก้ว	อีกทั้งภูมิล ¹

3.1.2 สุกิริพ

สุกิริพ เมื่อแรกเกิดมีรูปร่างเป็นมนุษย์รูปงาม ซึ่งในรามเกียรติ์กล่าวว่า "รูปทรงคล้ายองค์พระสุริยัน ผิวพรรณคั่งเทพนิมิต"¹ ต่อมาพระฤๅษีโคดมเสี่ยงทายว่าไข่มุกรของตนหรือไม่ โดยอธิษฐานว่าถ้าไม่ไข่มุกรของตนขอให้กลายเป็นลิงว่ายนน้ำข้ามไป สุกิริพจึง "เป็นกระบี่เข้ายังพนาลัย"² ด้วยเหตุนี้สุกิริพจึงมีรูปร่างเป็นลิงตั้งแต่นั้นมาและมีกายสีแสด ดังโคลงประจักษ์ว่า

สีสกนชกลย้อม

ชาดกลัวสกลกาย³

3.1.3 องคต

องคตมีรูปร่างเป็นวานร ผิวพรรณผุดผ่องสวยงาม มีผิวกายสีเขียว ดังกลอนในรามเกียรติ์ความว่า

เห็นพระลูกยาวิลาวัณย์

ผิวพรรณเสาวภาคย์ทั้งกายา

พิศพัทธ์ลักขณาราศี

เป็นที่จำเริญเสนา

ตัวเขียวปรากฏรจนา

โสภามองพัทธ์อำไพ⁴

3.2 ม้า

ม้าในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ เป็นม้าแก้วอันเป็นม้าคู่บุญของพระสุวรรณหงส์ กวีไม่ได้พรรณารูปร่างของม้าไว้ แต่ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1
หน้า 109

²ล. หน้า 111

³นาคะประทีป สมณวิธานรามเกียรติ์ หน้า 129

⁴พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ล.ก. หน้า 223

น้ำแก้วเป็นน้ำจืดพวกลาหในตระกูลน้ำสินธุมีรูปลักษณะดังนี้คือ มีขนงามคั่งสีเมฆหมอก "มีกีบเท้าทั้ง 4 แลหน้าผากแดงคั่งน้ำครึ่ง" คุณตัวนั้นพิลึกกว่าย่ำดังนายช่างหากแสงปั้น คุณสันหลังนั้นขาวงามแลเกลี้ยง เรื่องงามคั่งเกื้อน แลคุณหัวนั้นคำเหลืออม งามคั่ง ค่ำกา เรื่องงามคั่งแก้วอินทนิล... แลมันนั้นอาจไปโดยอากาศ"¹

วิพุธ โสภวงศ์ กล่าวว่า "รูปลักษณะของม้าในวรรณคดีส่วนมากนั้นมักจะแปลกหรือพิลึก พิสดารไปกว่าม้าที่รู้จักกันในชีวิตจริง อีกทั้งคุณสมบัติความสามารถของม้าเหล่านั้นก็ล้วนแต่มีอิทธิฤทธิ์และแกล้งกล้าโดดโผนไกลเกินกว่าม้าจริง ๆ จะพึงมีได้ ทั้งนี้ก็เป็นลักษณะของการพรรณนาความอันกวีผู้รจนามุ่งจะให้ผู้อ่านเห็น 'ความจริง' ได้ ณัฏฐ์แจ่งยิ่งขึ้นนั่นเอง"²

3.3 จระเข้

จระเข้ในเรื่องไชยเชษฐเป็นสัตว์เลื้อยคลาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 อธิบายรูปร่างไว้ว่า จระเข้เป็นสัตว์ที่ "คอสั้น หัวยาว มีปุ่มเนื้อปลายปากบน หน้าที่หลังขรุขระเป็นเกล็ด รูก้นยาวตามตัว"³ จระเข้ในเรื่องนี้ไม่มีฤทธิ์อำนาจพิเศษใด ๆ เพียงแต่สามารถพูดภาษามนุษย์ได้

ชาละวัน ในเรื่องไกรทอง ชาละวันมีรูปร่าง 2 ลักษณะคือ เมื่ออยู่ในถ้ำจะมีรูปร่างเป็นชายหนุ่มรูปงาม นางตะเกาทองเห็นชาละวันในรูปมนุษย์ ยังสงสัยว่าเป็นมนุษย์หรือเทวดา ดังคำกลอนว่า

¹พระยาสิทธิ ไตรภูมิพระร่วง หน้า 576 - 577

²วิพุธ โสภวงศ์ "ม้าในวรรณคดี" วิทยาสาร 16 : 13 - 14

ธันวาคม 2503

³ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 หน้า

แลเห็นเป็นมุนุดมุดของ	ทั้งท่าทองที่ยู่ภูพา
ช่วยเขินเม้นรักไมพุดจำ	นึ่งนึ่งกรีกักร้าแต่ในใจ
เมื่อคกีนีไคยนักกะมุด	นึ่งนึ่งคิไหนมาบร้าไสย
คิดพลางทางถามเนือความไย	ก็รไกรไปคาบเอาเรามา
เจ้าเป็นเทวดามุนุด	อ ไรเฝ้าเฝ้ามุดชุดคร้า
	ไกรทอง

แต่เมื่อออกจากถ้ำจะกลายเป็นจระเข้ที่มีลักษณะรูปร่างน่ากลัว ดังคำกลอน
ว่า

ออกจากถ้ำสำแดงเดช	เป็นกุ่มภาพุดชะนองว่องไว ¹
-------------------	---------------------------------------

หรืออีกตอนกล่าวว่า

จึงสำแดงเพลงอัคคีไกร	เป็นตะเคเรโนวารี ²
----------------------	-------------------------------

3.4 แมว

นางวิหารในเรื่องไชยเชษฐ์มีรูปร่างเป็นแมว เพราะตามเนื้อเรื่องตอนที่
ท้าวสิงห์ให้โหรทำนายฝัน โหรทำนายฝันและกล่าวพาดพิงถึงนางแมวว่า

แต่จะเป็นรวมจิตของทีดา	เพื่อกันทุกนางมาในไพร่ [*] สัน
ในตำราว่าไว้หมีไซคน	ศักดิ์ประเทษยี่วุมพลจะแจ้งก่าล ^{**}
	ไชยเชษฐ์

¹ ไกรทอง เลขที่ 19 หน้า 37

² ก. หน้า 1

* ทนฉบับเขียนเป็น ไพ

** ทนฉบับเขียนเป็น กั

4. ครึ่งคนครึ่งสัตว์

4.1 กิณรี

4.1.1 นางกิณรีทั้งห้า ในเรื่องอุณรุท เป็นเทพกิณรี กรวี
พรรณมารูปร่างของนางไว้ว่าส่วนบนเหนือเอวขึ้นมามีลักษณะเหมือนสตรีและมีความงามมาก
ดังที่พระอุณรุทชมโฉมนางกิณรีไว้ว่า

พิศรูปงามรูปอรชร
พิศพักตร์งามผ่องไมราศี
พิศขนงนงรามก่งกัณคัลป์
พิศกรรณเพียงกลีบอุบลบาง
พิศโอษฐ์งามเอี่ยมเทียมแยม
พิศถันงามเนื่อวลละออง
พิศกรงามกรายเมือกวิคกร
ยิ่งพิศยิ่งเพลินจำเริญตา

เพียงทรงอัปสรสาวศรี
ดั่งแวนแควมดีทั้งห้านาง
เนตรนิลขำคมทั้งสองข้าง
พิศปรางงามปรางดั่งปรางทอง
งามนาสิกแฉล้มไม่มีสอง
ดั่งปทุมทองทิพอันโอฬาร
พิศองค์งามอ่อนดั่งเลขา
พระแสนสุกเสนหาอุพาพาล

พระบาทสมเด็จพะพุทธรยอกฟ้าอุพาโลก

ส่วนล่างของนางกิณรีไม่ปรากฏว่ามีรูปร่างเป็นอย่างไร ผู้เขียนเข้าใจว่า
อาจจะมีรูปร่างคล้ายนก เพราะทั้งห้านาง มีปีกติดกายอยู่ตลอดเวลาและสามารถบิน
ได้ทันที โดยไม่ต้องสวมปีกและหางก่อน เช่น เมื่อกิณรีทั้งห้าเล่นน้ำในสระ พระอุณรุท
และพี่เลี้ยงมาล้อมจับ นางกิณรีทั้งห้าบินหนีได้ทันที ดังปรากฏในคำกลอนว่า

ว่าพลางห้านางกินนริน
ร่อนรายชายเนตรชำเลื่องมา

ก็โบยบินขึ้นโดยเวหา
ดูพระยอกฟ้าแล้วรีบไป

พระบาทสมเด็จพะพุทธรยอกฟ้าอุพาโลก

และเมื่อนางบินมาถึงสระน้ำก็ลงเล่นน้ำโดยไม่ต้องถอดปีก เช่น

*กรรมมาถึงผู้ชลาสัย

ก่อกองในสระน้ำสำราญ"¹

นอกจากนี้นางกิริยังกล่าวว่า นางสืบเชื้อชาติมาจากนก จึงน่าจะกล่าวได้ว่านางกิริทั้งหานางนี้มีรูปร่างครึ่งคนครึ่งนก โดยมีส่วนบนเป็นคนและส่วนล่างคล้ายนก

4.1.2 มโนห์รา

นางมโนห์รามีร่างเป็นมนุษย์รูปงามและจะบินได้ก็ต่อเมื่อสวมปีกและหางเรียบร้อยแล้ว ฉะนั้นเมื่อจะบินไปเล่นน้ำที่สระอโนคากจึงต้องสวมปีกหาง เช่น

เมื่อนั้น โฉมงามผู้เจ้ามโนห์รา ได้ปีกได้หาง ทั้งเจ็ดนางนาง
ชาวฟ้า เจ็ดนางฉายา พามาแต่งตัวที่เกยริ้ว ครั้นแต่งตัวเสร็จ เจ็ดนาง—
ก็ชวนกันบินไป

มโนห์รา

ครั้นถึงสระอโนคานางมโนห์ราและพี่ทั้งหกนางต้องถอดปีกหางเก็บรักษาไว้ให้ดีแล้วจึงลงเล่นน้ำ ทั้งนี้เพราะปีกหางนี้เป็นสิ่งที่ประคองขึ้นไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติซึ่งเราทราบได้จากคำพูดของนางเกษนีที่ตัดพ้อท้าวทุมพรว่า

หน้าใจแล้วแลนะท้าวไท ช่างทำปีกให้นางเทวี
ทุกวันเวลาขามราตรี นางเทวีบินเล่นบนเวหา

มโนห์รา

4.2 เจือก

เจือกในวรรณคดี กล่าวกันว่ามิรูปร่างเป็นครึ่งคนครึ่งปลา โดยส่วนบนมีรูปร่างเป็นหญิงสาว ส่วนล่างมีลักษณะคล้ายปลา เช่นในเรื่องพระอภัยมณีก็กล่าวถึงรูปร่างของนางเจือกไว้ดังนี้

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อนุรุท หน้า 499

เห็นฝูงเงือกเกลือกกลิ้งมากลางชล	คิดว่าคนมีหางเหมือนอย่างปลา
ครันตามไถไม่พुकก็โดนจับ	ถูกลอกกลับกลางน้ำปล้ำมัจฉา
ครันจับไถให้ระวางแคลงวิญญาณ์	เช่นนี้ปลาหรืออะไรใครรู้

พระอภัยมณี

ส่วนรูปร่างของนางเงือกในเรื่องสุวรรณหงส์ ก็ไม่ได้กล่าวถึงรูปร่างไว้ แต่เมื่อกรมศิลปากรจัดแสดงละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ ได้กล่าวถึงเหล่าเงือกไว้ว่า

พวกเราเหล่าเงือกน้ำ	อยู่ประจำท้องนที
เนาในถ้ำมณี	อันโชติช่วงชัชวาล
เสพย์แต่สันติสุข	นิรทุกข์จากภัยพาล
อายุยาวยืนนาน	โดยบำราศความขรา
ทุกนางสอแสงพัศตร์	สิริลักษณ์คังเลขา
สวสศสาวโสภา	อยู่ตลอดนิรันดร์กาล ¹

ผู้เขียนคิดว่าเงือกเหล่านี้อาจจะมีเท้าเช่นเดียวกับมนุษย์ เพราะเมื่อฤๅษณ์และม้าเหินนางเกศสุริยง ก็ตรงเข้าไปแสดงตัว นางเงือกกลัวยักษ์ จึงวิ่งหนีกระเจาไป ดังคำประพันธ์ว่า

นวรรณางเงือกนำทั้งหลาย คักใจขุนวายุก็วิ่งไป²

4.3 นาค

นาคเป็นสัตว์ที่มีรูปร่างคล้ายงูแต่มีขนาดยาวใหญ่และมีหางอน นาคสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้

¹ เกื้อพันธุ์ นรินทรภาพ พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย หน้า 232

² สุวรรณหงส์ เล่ม 3 หน้า 10

ท้าวกำพลนาคในบทธะครเรื่องอุณรุท มีรูปร่าง 2 ลักษณะ คือมีรูปร่าง
เป็นมนุษย์และนาค เวลาที่ท้าวกำพลนาคจะขึ้นมาเยี่ยมท้าวกรุงพาณ กวีพรรณนาถึง
เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับเหมือนกับของมนุษย์และกิริยาอาการก็เป็นกิริยาของมนุษย์
เช่น

ให้ไขห่อแก้วปทุมทอง	เป็นละอองเฟื่องฟุ้งหอมหวาน
ทรงสุคนธ์ปิ่นทิพสุมาลย์	สนับเพลาแก้วกานกระหนกทอง
ภูษาพื้นทองทองผูก	ชายไหวประดับบุษย์ประภัสสร
ชายแครงช่อแก้วลงกรณ	ฉลององค์เครือช่อนสุพรรณพราย
ตามพิศทัมทรวงดวงกุดั่น	สังวาลวรรณมรกตสามสาย
เฟื่องห้อยพลอยประดับทับทิมราย	ทองกรนาถกลายพาหุรัด
ทรงพระขำมรงค์เรือนแก้ว	มงกุฎเพชรรุ่งเรืองดวงจรัส
ห้อยพวงมาลัยคอกไม้ทัด	กรรเจียกจอนเนาวรัตน์รุจี
จับพระขรรค์แก้วแว้วฟ้า	งามสง่าคั่งองค์โกสิย์
เสด็จจากปราสาทมณี	จรลีมาขึ้นอัสดร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

และอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

เร็วเพียงกำลังลมพา	ถึงกรุงรัตนบุรีศรี
กรายกรยางค์เยื้องจรลี	ตรงเข้ายังที่พระโรงคัล

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ส่วนเวลาที่ท้าวกำพลนาคอาสาท้าวกรุงพาณไปจับพระอุณรุท ท้าวกำพลนาค
มีรูปร่างเป็นนาค ดังปรากฏในคำกลอนว่า

ข้าจะอาสาพระสหาย	ไปผูกมัดรัดกายมาให้ได้
ว่าแล้วผาดแผลงฤทธิไกร	<u>เป็นใยปลิวไปโดยอัมพร</u>
ครั้นถึงซึ่งราชนิเวศน์	บุพเรศอุษาสายสมร
<u>ก็เลื้อยลอยเข้าไปโดยบัณฑูร</u>	ยังแท่นบรรจถรณ์อลงการ

.....	
ผูกมัดรัดกริ่งกริ่งมัน	<u>ก้วยชนคกายอันยาวใหญ่</u>
กับยอดปราสาทอำไพ	มิให้ไหวติงกายา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ส่วนท้าวฤททังคในเรืองสังข์ทองมีรูปร่างเป็นมนุษย์รูปงาม	เช่น
ผืนองค์ลงว่าววารี	แลเห็นนาคก็คืใจ
รูปร่างโสภาคเป็นมนุษย์	ทรงภูษบังคมประนมไหว้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

4.4 คุรุท

สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน¹ กล่าวว่าคุรุทเมื่อเกิดมามีร่างกายใหญ่โตจนจกฟ้า ดวงตาเมื่อกระพริบเหมือนฟ้าแลบ กายมีรัศมีพุ่งออกมาจนทั่วเทพตกใจคิดว่าเป็นพระอัคนีจึงมาบูชาคุรุท แต่ท่านานอุปาอุติกะ² กล่าวว่าคุรุทมีรูปเป็นครึ่งนกครึ่งมนุษย์และกึ่งเหวคา ซึ่งมีรูปร่างคังนี้ คือมีศีรษะ จงอยปาก เล็บและปีกเหมือนนกอินทรี ส่วนร่างกายแขนและขาเหมือนมนุษย์ หน้าขาว ปีกแดง ตัวสีทอง

พญาคุรุทในเรื่องอุณรุทและเรื่องการเกิด กริณีโคไพรพรรณารูปร่างไว้วางใจเข้าใจว่าคงจะมีรูปร่างเหมือนตามตำนานข้างตน

¹สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า 2645

²พระยาสังฆาภิรมย์ เทวกาเน็ค หน้า 287

5. ยักษ์

ยักษ์ในวรรณคดีมักจะมีร่างกายกำยำใหญ่โต หน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว ดูร้าย ผมหงอก ตาพองโต แสบปาก มีเขี้ยวงอกออกมาจากปาก เช่นในรามเกียรติ์ กล่าวว่า "ไอ้ยักษ์ใหญ่เขี้ยวยาวราวงาช้าง"¹ และในอุณรุทพรรณนาถึงยักษ์ว่า

แค้นโตคำล่ำสัน	ทกใจตัวลั่นขวัญหาย
กับผู้ที่ไปทั้งไพร่นาย	ก็กลบกลายเป็นเพศอสูร
เขี้ยวขาวยาวงอกฟันปาก	พูดจาสำราญยิ่งมี
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	

เวลาโกรธตาจะแดง เช่น

เมื่อนั้น	อินทรีตคอยดำรงทรงตัวไค้
ยิ่งโกรธตาแดงดังแสงไฟ	หมายใจจะล้างให้ว่างวาย
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	

ยักษ์ในละครในและละครนอกส่วนใหญ่มีรูปร่างตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่มีบางตัวที่มีลักษณะพิเศษต่างออกไป เช่น

ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ เป็นพญายักษ์ที่มีสิบเศียร สิบพักตร์ ยี่สิบกร ดังมีโคลงบรรยายภาพทศกัณฐ์ในหนังสือ สมญาภิธานรามเกียรติ์ว่า

ทศกัณฐ์สิบพักตร์ชั้น	เศียรตรี
ทรงมฤคชัยเขี้ยวสี	อาคมไท้
กรยี่สิบพรสุลี	ประสาทดุทธิ ยิงนา
ถอดจิตจากตนไค้	ปืนด้าวลงกา ²

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รามเกียรติ์ หน้า 667

² นาคะประทีป สมญาภิธานรามเกียรติ์ หน้า 29

ถ้าดูจากหัวโขนจะเห็นว่าทศกัณฐ์มีหน้าเรียงซ้อนกันเป็นสามชั้น ชั้นแรก มีหน้าใหญ่หน้าเคียวและมีหน้าเล็ก ๆ สามหน้าซ้อนอยู่ข้างหลัง ชั้นสองเป็นยักษ์สี่หน้ารอบ ชั้นบนสุดเป็นหน้าพรหม เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า ทศกัณฐ์สืบเชื้อสายมาจากพรหม ด้วยเหตุที่ทศกัณฐ์มี สิบเศียรสิบพักตร์นี้เอง ในรามเกียรติ์จึงเรียกทศกัณฐ์ว่าทศพักตร์บ้าง ทศเศียรบ้าง

ตามปกติทศกัณฐ์เป็นยักษ์ที่ดูร้าย หน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว ถึงที่นางสีดา เล่าให้นางกำนัลฟังว่า

จึงว่าทศกัณฐ์นั้นหรือ ยี่สิบมือสิบหัวตัวโตใหญ่
หูตาคิ้วเป็นพ่นไป หยาบคายร้ายไร้พอคี่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

แต่เมื่อจะไปเกี่ยวนางสีดา ทศกัณฐ์กลายเป็นยักษ์ที่มีความอ่อนโยน ทรงเครื่องเสวย
งดงามแล้วว่าดูน่ายกย่องรักกรายชมความงามของตน ถึงคำกลอนว่า

น้ำดอกไม้เทศหาองค์ บรรจงทรงพระสาแหรกเสวย
พระฉายตั้งคั่นช่องส่องเงา เวียนแต่เฝ้ากริธาพระหัตถ์ดัดพักตรา
.....

ใส่แหวนเพชรเม็ดแดงแดงเต็มที จะไปอวดมิ่งมีนางสีดา
ถือพัดค้ำจิวจันทน์บรรจง พวงมาลัยใส่ทรงพระกรขวา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์¹ ทรงนิพนธ์รับรองดูน่ายทศกัณฐ์ไว้ว่า

¹ มัทนี รัตนิน "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค 2" วารสาร
ธรรมศาสตร์ 3 : 103 - 143 มิถุนายน - ตุลาคม 2516

ยักมีเอยยักมีโสภณ
ห้อยไหลแดงฉางงามบาดนัยนา

ยักมีเอยยักมีทศศรี
มุงใจไผ่หาสีคานงนาถ

เจ้าช่างแต่งคนเลิศล้นนักหนา

ช่างงามสง่าจริงยักมีเอย

วางท่าจรสีทวงที่องอาจ

แล้วรีบยุรยาตรเข้าอุทธานเอย

นอกจากนี้ตอนทศกัณฐ์จะสิ้นชีวิตนึกถึงความเป็นเชื้อสายพรหมและต้องการ
จะไว้ชื่อ ทศกัณฐ์แปลงกายเป็นพระอินทร์ ซึ่งปีความสง่างามมากจนกระทั่งพระรามทรง
พิศวงจนนึกไม่กล้าทรงศร

เห็นรูปเจ้าลงกาสง่างาม
น้อยหรือทศกัณฐ์วันจะตาย
งามรับสรรพสิ้นทั้งอินทรี
คังทองคำธรรมชาตียาคดุด
พิศวงหลงไหลไปมา

ให้มีความเมตตาปราณี
ช่างแปลงกายคล้ายกันกับโกสิย
รัศมีสีสันโสภา
เลิศล้ำบุรุษในแหล่งหล้า
มิได้พิศวาทฆาฏุมภณต์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ท้าวกรุงพาณ

ท้าวกรุงพาณ มีรูปร่างคล้ายทศกัณฐ์ คือมีรูปร่างใหญ่โตและมีลิบเคียร
ยี่ลิบกร คังทวีพรรณารูปร่างลักษณะของท้าวกรุงพาณไว้ว่า

ลิบเคียรลิบหน้ายี่ลิบกร
ลิบปากเขี้ยวงอกออกมา

สูงเปี่ยมอัมพรเวหา
ยี่ลิบตากังกวองโผทัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ศุภลักษณ์

ศุภลักษณ์เป็นยักษ์ที่มีรูปร่างงาม ทั้งนี้เพราะเมื่อท้าวกรุงพาณจัดพี่เลี้ยง
ให้นางอุษานัน ได้สั่งให้หาหญิงที่มีลักษณะดี และรูปร่างงามมาถวาย

แล้วเลือกวรรณราชตระกูล
วิไลลักษณ์เลิศกัลยาณี

ที่สมบุรณ์รูปทรงสงกรี
ห้าว นงกนารีจำเริญทา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

นางพันธุรัต

นางพันธุรัต มีรูปร่างสองลักษณะคือ ปกตินางมีร่างเป็นยักษ์ที่มีร่างกาย
กำยำ แข็งแรง แต่เมื่อนางทราบว่าจะได้พระสวามีมาเป็นบุตรบุญธรรมนางก็แปลงร่างเป็น
มนุษย์รูปงาม ถึงค่ากลอนว่า

เข้าที่นฤมิตบิศเบือนกาย

เจ็ดฉายโสภณอ่าองกั

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ผีเสื้อน้ำ

นางผีเสื้อน้ำในบทละคร เรื่องสุวรรณหงส์มีรูปร่างเป็นยักษ์ขี้นและสามารถ
แปลงกายให้มีรูปร่างต่าง ๆ ได้ เช่น แปลงเป็นหญิงชรา เมื่อนางพบพระสุวรรณหงส์และ
นางเกศสุริยง นางผีเสื้อน้ำเกิดความรักพระสุวรรณหงส์จึงแปลงร่างเป็นหญิงชราพาเรือ
มารับพระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยง แล้วลักนางเกศสุริยงตกน้ำ ดังปรากฏใน
คำกลอนว่า "เพนยายเถาแก่ชรา ... ชอมแหงแก่งท่าเพนหลังโกง
เหนโครงระตะอยู่ทุก¹" และเมื่อบลัคนางเกศสุริยงตกน้ำไปแล้วนางผีเสื้อน้ำแปลงกายเป็น
นางเกศสุริยง

6. ผี

6.1 พระเสื้อเมือง

พระเสื้อเมืองในเรื่องรามเกียรติ์มีรูปร่างเป็นยักษ์มีสี่หน้าแปดมือ

¹ สุวรรณหงส์ เล่ม 3 หน้า 41

เช่น "เป็นปีศาจเสื้อเมืองเรืองฤทธา สี่หน้าแปดมือถืออาวุธ"¹

ส่วนพระเสื้อเมืองในเรื่องสุวรรณหงส์ไม่ปรากฏว่ามีรูปร่างเป็น
อย่างไร

6.2 พระไทร

พระไทรในเรื่องอุณรุท กวีมิได้กล่าวว่าพระไทรมีรูปร่างเป็น
อย่างไร แต่เข้าใจว่าคงจะมีรูปร่างคล้ายเทวดา

7. วิทยากร

วิทยากรในวรรณคดีคงจะมีรูปร่างเหมือนมนุษย์ แต่สวมเครื่องนุ่งห่ม
คล้ายฤๅษี ดังในเรื่องอุณรุทกวีพรรณนาว่า

แล้วนุ่งผ้าหนังสีหราช	ประหลาดลายงามคล้ายคานส
เกาบินประดับสำหรับยศ	อลงกตกาศรัศเอาจาม
ทรงมหาสังวาลเมฆพัด	จาวัดเลื่อมพลอยพรายอร่าม
กายสิทธิ์ติดตาบวบวาม	ประจำยามนิลพัคสีค่า
ทองกรสวมสอดนาคพท	คชสิทธิ์พาหุรัดเชียวขำ
ปรอทร้อยแปดเป็นประกา	สวมใส่กำยำทั้งอินทรีย์
แล้วทรงขญาหอเกล้า	เพริศเพราณพรัตน์รังสี
กุมพระขรรค์แก้วโมลี	ชีกรตราตรวจโยธา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

อุปนิสัยของตัวละครมนุษย์

ตัวละครมนุษย์แม้ว่าจะมีรูปร่างแปลกประหลาดพิสดารเพียงใดก็ตาม กวีก็สร้าง
ตัวละครมนุษย์เหล่านั้นให้มีอุปนิสัยตรงกับลักษณะธรรมชาติของมนุษย์คือ มีอารมณ์ ความ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รวมเกียรติ หน้า 27

รู้สึกนึกคิดและความต้องการในต่าง ๆ เช่นเกี่ยวกับมนุษย์ ตัวละครมนุษย์ในละครใน และละครนอกมีอุปนิสัยดังนี้

1. เทพ

1.1 พระอินทร์

พระอินทร์เป็นเทพที่มีพระเมตตากรุณา ชอบช่วยเหลือคนที่ได้รับความเดือดร้อนหรือตกทุกข์ได้ยากให้มีความสุข เช่นเรื่องลึงค์ทอง นางรจนาทองทนทุกข์ทรมานอยู่ที่กระท่อมปลายนาเพราะพระสังข์ไม่ยอมถอดรูปเงาะ พระอินทร์จึงช่วยให้พระสังข์ถอดรูปเงาะเสียถึงก่ากลอนว่า

จึงสอสองทิพเนตรดูเหตุภัย

แม้หนีไปช่วยจะม้วยมอก

จำจะยกพลพลเทวา

ชวนเจ้าธานีศึกสิพนัน

จะหมู่ให้บังนงกตใจ

พระสังข์ครั้งนี้จะตอเงาะ

พอตาจะได้เห็นเป็นรูปทอง

ก็แจ้งใจในนางรจนา

ด้วยสังข์ทองไม่ถอดรูปเงาะป่า

ลงไปล้อมพาราสามนต์ไว้

น้ำหน้านั้นจะสู้ใครได้

ออกไปหาบุตรสุดทอง

งามเหมาะไม่มีเสมอสอง

ทั้งทำนองเพลงกลีลิตอยู่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อพระสังข์และนางรจนามีความสุขแล้ว พระอินทร์เสด็จไปช่วยนางจันท์พระราชมารดาของพระสังข์ให้พ้นจากความยากลำบากด้วยการเสด็จไปช่วยท้าวศุภมิตรให้สำนักนิคมอมรินทร์ นางจันท์กลับมาเป็นมเหสี และเสด็จออกตามหาพระสังข์ จนท้าวศุภมิตร นางจันท์และพระสังข์ได้พบกัน

ในเรื่องไชยเชษฐ์ พระอินทร์ทรงช่วยนางจำปาทองมิให้ถูกจระเข้กิน และเมื่อท้าวสิงหสีให้พระไชยเชษฐ์ออกรบกับรณพักตร์ พระไชยเชษฐ์ทรงหวาดกลัวจนสลบไป พระอินทร์จึงเสด็จมาช่วยแก้ไข

จึงเลงควยที่พีนาค

พริ้นท์กัลวืบราวี

จึงทาวอามะรีนอันอ้ง

แล้วมันชาชวนพระวิกัน

ขว้าง ๆ กังลิมเพชิ่ง

เข้าในคักยุดะไน

ประพรมกวนนำสุรามะฤท

พะยุงขึ้นนั่งกักายา

เทนไชยะเซตกับพีเลียงทั้งปีร

สลับยุไนที่เมอิ่งกุ่มพัน

นี้มีตเกรอิ่งทรงนรพระชั้น

นำเครอิ่งทรงนรพระชั้นเหาะไป

ภักเคยวักถึงกรุงไญ

นังไกลหง 5 ราชา

โกสิตลุปไลทั้งซ้ายขวา

ทั้ง 5 ก็ขึ้นขึ้นทันใด

ไชยเชษฐ์

เรื่องสุวรรณหงส์ เมื่อนางเกศสุริยงออกติดตามพระสุวรรณหงส์ผู้ถูก
หอกยนต์และเสด็จกลับไปสิ้นพระชนม์ที่เมืองไอยรค์น พระอินทร์เสด็จมาช่วยแปลงกาย
นางให้เป็นพราหมณ์พร้อมทั้งประทานศรัทธาศักดิ์สิทธิ์ไว้ป้องกันตัวและประทานน้ำมันศักดิ์สิทธิ์
สำหรับช่วยให้พระสุวรรณหงส์ฟื้น

ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ พระอินทร์ทรงช่วยพระลักษมณ์และนางสีดา เมื่อ
พระรามให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปประหาร พระลักษมณ์ประหารนางสีดาไม่สำเร็จจึงปล่อย
นางไว้กลางป่า พระลักษมณ์เกรงว่าพระรามจะทราบว่าเป็นนางสีดาไปเพราะ
พระลักษมณ์ไม่มีหัวใจนางสีดาไปถวายพระราม พระอินทร์ทรงช่วยพระลักษมณ์ด้วยการแปลง
เป็นกวางนอนตายอยู่รายป่า

ครั้นถึงฟางพื้นปถพี

นอนตายอยู่รายพนาวา

นิมิตเหมือนมฤคิ์ที่ในป่า

คอยท่าพระลักษมณ์จรลี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

* ๖
ต้นฉบับเขียนเป็น ๗๗

พระลักษณจึงนำหัวใจวางไปถวายพระรามแทนหัวใจนางสีดา หลังจากนั้นพระอินทร์ทรงแปลงเป็นกระเบื้องมาพานางสีดาไปอาศัยอยู่กับพระวิฆเนศวร

พระอินทร์ชอบสอดส่องดูเหตุการณ์ในโลกมนุษย์ ถ้าพบว่าบุคคลที่เป็นคนดีสมควรจะมีคู่ครอง แต่ขณะนั้นยังไม่พบกับคู่ครองของตน พระอินทร์จะช่วยให้กันทั้งสองพบและรักกัน เช่นในเรื่องการเกิด พระอินทร์เล็งญาณพบว่าพระการเกิดและนางสายซุคเหมาะสมที่จะเป็นคู่ครองกันจึงช่วยให้ทั้งสององค์ได้อภิเษกกัน ดังคำกลอนว่า

เห่นพระการะเกิดวิเศษชาย	เขายังฝั่งร้าย ... พิรมยา
จำเราจะเสด็จลงไป	บอกให้สมพาทปราณา
ควยเจ้าสาทสทวามลหา	ร้อยเอแต้นม่ายกคิดไชย
กระสัถน์แค้นไมควนคู	ไหนจะซุขรทรงกิน...
เว้นแต่พระกาเกิดเกรียงไกร	ควยเทอไซร้มีกำรังคังนะราย

การเกิด

เรื่องอุณรุทพระอินทร์เห็นว่าพระอุณรุทสมควรที่จะได้พบกับนางอุษา พระองค์จึงให้พระมาตุลีแปลงเป็นกวางไปล่อพระอุณรุทไปยังต้นไทร เพื่อให้พระไทรพาพระอุณรุทไปพบกับนางอุษา

ส่วนเรื่องไชยเชษฐ พระอินทร์ให้พระมาตุลีแปลงเป็นกวางทองล่อพระไชยเชษฐมายังเมองสิงหล ทำให้พระไชยเชษฐพบกับนางสุวิธชาและในที่สุดได้อภิเษกกัน

นอกจากนี้พระอินทร์ยังให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองผู้กระทำความดี การช่วยเหลือของพระองค์มีวิธีการต่างกันดังนี้

ในเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อพระรามจะปราบยักษ์ พระอินทร์ประทานรถทรงและให้พระมาตุลีมาเป็นผู้ขับรถทรงถวายพระรามขณะทำศึกกับทศกัณฐ์ และเมื่อพระลักษณเสียทีแก่พญายักษ์ พระรามเข้าพระทัยว่าสิ้นพระชนม์ก็เศร้าโศกจนสิ้นไป พระอินทร์โปรดให้ไฉนนำทิพย์ประพรมจนพระรามพระลักษณและไพร่พลฟื้น

ในเรื่องสังข์ทอง พระอินทร์เสด็จมาทำท้าวสามนต์ศิกลีพันนเอบ้านเมือง เพื่อให้ท้าวสามนต์เลิกลั่นแกล้งพระสังข์และนางรจนา และยังเสด็จไปขู่ท้าวยศวิมลให้ออกตามหามเหสีและโอรสกลับเข้าเมือง หากไม่ปฏิบัติตาม พระองค์จะสังหารท้าวยศวิมลเสีย

เมื่อศึกกับพระสังข์ พระอินทร์ถึงกับยอมเป็นผู้แพ้พระสังข์ เพื่อท้าวสามนต์และประชาชนจะได้เห็นว่าพระสังข์มีความสามารถเหมาะสมที่จะครองเมืองต่อไป

1.2 พระพรหม

พระพรหมเป็นเทพที่มีน้ำพระทัยดี ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาจึงมีผู้นับถือพระองค์มาก แต่ไม่มีใครมีผู้เกรงกลัว นอกจากนี้พระพรหมยังมีพระอภัยมณีที่ชักใคร่ไม่ได้ ดังนั้นใครขอพรพระองค์จะประทานให้ทั้งนั้น ยกเว้นมารจึงกำเริบเพราะได้พรพระพรหม

1.3 พระอิศวร

พราหมณ์ถือว่าพระอิศวรเป็นเทพที่ดุร้าย หากผู้ใดประพฤติไม่ถูกพระทัย พระองค์จะสาปพันทึ่ แม้แต่พระผู้เป็นเจ้าด้วยกันพระพรหมก็สาปเช่น ครึ่งหนึ่งพระพรหมและพระนารายณ์หาไปเฝ้าพระอิศวรพบศิวลึงค์วางทางอยู่ต้องการค้นหาว่าที่สุดอยู่ที่ไหน เมื่อไม่พบจึงบำเพ็ญตบะบูชาพระอิศวร พระอิศวรปรากฏองค์ให้เห็นและประทานพรให้ พระพรหมขอพรว่าให้พระอิศวรมาเป็นบุตร พระอิศวรกริ้วจึงสาปให้พระพรหมสิ้นความยกย่อง แต่พระอิศวรเป็นเทพที่รักสนุก ครึ่งหนึ่งทรงแปลงพระองค์เป็นสตรีล่อพระอูมา

พระอิศวรมีน้ำพระทัยที่ประกอบด้วยพระเมตตาเห็นได้จากการที่พระจันทร์เข้าเทวสมาคมไม่ได้จึงเสด็จมาอ่อนวอนพระอิศวร พระอิศวรเห็นพระทัยจึงเอาพระจันทร์เป็นปิ่นปักผมเข้าไปในเทวสมาคม และในคราวที่เทวคากวนน้ำอมฤต พระอิศวรทรงช่วยชาวโลกให้พ้นจากอันตรายด้วยการดุน้ำพิษที่เกิดจากการกวนน้ำอมฤตจนเป็นเหตุให้พระศอใหม่เป็นสีกา

นอกจากนี้ พระอิศวรยังมีน้ำพระทัยดี ใครขอพรก็ประทานให้โดยไม่พิจารณาว่าผู้รับพรนั้นจะนำพรไปใช้ในทางที่ดีหรือไม่ จนเป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนหลายครั้งเช่น นนทกขอพรให้นิ้วเป็นเพชรชี้ใครตายทั้งสิ้น นนทกได้พรแล้วไปชี้เทวดาตายเป็นจำนวนมาก พระนารายณ์ต้องแปลงกายเป็นนางอัปสรไปลวงและสังหารนนทกได้สำเร็จ

เมื่อทศกัณฐ์ยกเขาไกรลาสตั้งตรงไถ้ขูลขอพระอูมา พระอิศวรก็ประทานให้ พระนารายณ์ต้องเสด็จมาแก้ปัญหานี้ การที่พระอิศวรประทานพรโดยไม่พิจารณาใคร่ครวญนั้น ทำให้พระองค์ทรงได้รับความเดือดร้อนเพราะพรของพระองค์เอง เช่น เมื่อพระองค์ประทานพรให้แก่พฤกาสูร ว่าให้มือข้างหนึ่งของพฤกาสูรมีฤทธิ์ดุจเพลิงกรรณ ถ้าวางบนศีรษะผู้ใดผู้นั้นจะไหม้เป็นจุณ พฤกาสูรขอทดลองโดยยกมือขึ้นเพื่อจะวางบนเศียรพระอิศวร พระอิศวรเสด็จหนีพฤกาสูรก็ไล่ตาม พระนารายณ์ต้องเสด็จมาช่วย โดยปลอมพระองค์เป็นมาณพหลอกให้พฤกาสูรวางมือบนศีรษะของตนเอง

ในเรื่องรามเกียรติ์ พระอิศวรประทานพรและอาวุธให้แก่พญายักษ์ทำให้ยักษ์มีฤทธิ์

2. วิญญานบรรพบุรุษ

2.1 องค์ปะตาระกาหลา

องค์ปะตาระกาหลารักและห่วงใยพระญาติในวงศ์ตระกูลจึงคอยให้ความคุ้มครองและช่วยเหลืออยู่เสมอ เช่น เมื่ออโณปประสูติก็นำกริชมาประทานให้

จึงนิมิตกริชแก้วสุรگانต์

นามกรพระหลานจาริกใส่

ครั้นเสร็จเสด็จจากวิมานชัย

เกาะมารกรุงไกรฤๅเร้น

ครั้นถึงจึงวางกริชลง

ข้างองค์พระกุมารหลานขวัญ

อวยชัยให้พรแล้วเทวัญ

กลับคืนกระยาหนัชนัฟฟ้า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และเมื่อสียะตราออกตามหานางบุษบา อีเหนาและวียะดา องค์ปะตาระกาหลาช่วย
ให้ทั้งสองจับกันโดยแปลงเป็นนกยูงมาล่อย้าหวันไปเมืองกาหลง

ถึงแม้ว่าองค์ปะตาระกาหลาจะรักและห่วงใยพระราชนัดตามากเพียงใด
ก็ตาม แต่พระองค์ก็มีใจเป็นธรรมปรารถนาให้พระราชนัดดาประพฤติในสิ่งที่ถูกต้องที่ควร
ดังนั้นเมื่ออีเหนากระทำผิดเผาเมืองคาทาทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน องค์
ปะตาระกาหลาจึงลงโทษอีเหนาด้วยการบันดาลให้ลมหอบนางบุษบาไปยังเมืองประมอตัน

เมื่อนั้น
สำแดงเป็นพยุพัตพาน
เจริญณวัดลัคนี้มือเดียว
ถึงแดนประมอตันทันใจ

องค์สัตย์แควาศักคาหาญ
พารถเขวมาลยปลิวไป
บัคเคียวพันเขตเขาใหญ่
ก็เวียนวงลงในพนาวัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

2.2 ท้าวมาสืวราช

ท้าวมาสืวราชทรงประพฤติอยู่ในทศพิชราชธรรม เป็นผู้ที่ยึดมั่น
ในความดี และรักความยุติธรรม ไม่ลำเอียงเข้าข้างบุตรหลาน เช่นเมื่อทศกัณฐ์เชิญ
มาตัดสินความเรื่องนางสีดาท้าวมาสืวราชเสด็จมาตัดสินให้โดยยึดถือความยุติธรรมเป็น
ใหญ่ และเมื่อหลักฐานแสดงว่าทศกัณฐ์เป็นฝ่ายผิดจึงสั่งให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระราม
ทศกัณฐ์ไม่ปฏิบัติตามท้าวมาสืวราชจึงสาปทศกัณฐ์ให้พบแต่ความพ่ายแพ้ นอกจากนี้ยังได้
ชื่อว่าเป็นผู้มีระเบียบและทรงประพฤติปฏิบัติอย่างมีหลักเกณฑ์มีขั้นตอน เช่น เมื่อเสด็จ
มาตัดสินความให้ทศกัณฐ์ พระองค์ทรงปฏิบัติตามขั้นตอนดังนี้คือ ทรงเชิญเทวดามา
ประชุมเพื่อเป็นสักขีพยานและเป็นการป้องกันมิให้พระรามครางแครงใจ

ดูก่อนเทवासुरารักษ์
จงเหี่ยวป่าวเหล่าฝูงเทพไท

ซึ่งสำนักขารทำป่าใหญ่
ทั้งแดนไตรมานั่งเป็นพยาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อเทวคามาประชุมพร้อมกันแล้วจึงให้ทศกัณฐ์พระรามและนางสีดามาให้การต่อหน้าที
ประชุม ครั้นเสร็จการให้การแล้วท้าวมาลีวราชจึงหาหลักฐานและพยานมายืนยันว่าผู้ใด
กล่าวเท็จ ผู้ใดกล่าวความจริงโดยสอบถามจากเทวดาผู้รู้เห็นเหตุการณ์ ดังคำกลอน
ความว่า

.....	แล้วตรัสถามมีฆวานชาอุชย
กับเทวคามาตั้งอยู่ทั้งนี้	เมื่อเดิมที่รู้เห็นเป็นไฉน
อย่าเสกแสงสมอ้างข้างผู้ใด	จงว่าไปตามจริงทุกสิ่งอัน
	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อใดหลักฐานแน่ชัดว่าฝ่ายใดผิดฝ่ายใดถูก ก็จะมีทรงพิพากษาความ
ไปตามนั้น

3. สัตว์

3.1 ลิง

3.1.1 หนุมาน

หนุมานเป็นทหารเอกของพระราม เป็นผู้ที่มีสัตย์และ
จงรักภักดีต่อพระรามด้วยความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งเห็นได้จากการที่หนุมานมอบกายถวายชีวิต
เข้าอาสารับใช้ท้าวทศกัณฐ์อย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย งานที่หนุมานได้รับมอบหมายล้วนแต่
เป็นงานที่เสี่ยงอันตรายและเหนื่อยยากมาก เช่น แบกภูเขายามารักษาพระลักษมณ์ เหาะ
ไปกรุงลงกาเพื่อสืบข่าวนางสีดา ดังปรากฏในกากลอนว่า

เมื่อนั้น	วาญบุตรวุฒิไกรใจหาญ
จึงว่ากับองค์คชฌพพาน	เราท่านอาสาครั้งนี้
เป็นความลับรับสั่งให้สืบสาว	พอรู้ข่าวองค์พระมเหสี
ไปมากนักยักษ์มารมันรู้ที่	เสียแรงที่เราท่านป่วยการมา
ที่จะใคร่ให้้องทั้งสองคน	คุณพลคอยอยู่ที่ภูผา
แต่ตัวพินี้จะลอบไปลงกา	สืบข่าวนางสีดาอย่าใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

หนุมานทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อพระรามโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น ตำแหน่ง
อุปราชและลาภยศของทศกัณฐ์ไม่อาจซื้อความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของหนุมานที่มีต่อพระราม
ได้ เมื่อหนุมานไปลักกลองดวงใจทศกัณฐ์ หนุมานต้องไปเข้ากับฝ่ายทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์
เลี้ยงบิดหนุมานอย่างดีและประทานตำแหน่งลาภยศต่าง ๆ ให้อย่างดี แต่หนุมานก็ยังซื่อต่อ
พระรามอยู่

ในการทำศึกกับทศกัณฐ์ หนุมานต้องทำงานที่เสี่ยงอันตรายหลายครั้ง
หลายคราว แต่เนื่องจากว่าหนุมานมีความซื่อสัตย์จึงทำให้รอดพ้นจากอันตรายมาได้
ทุกครั้ง เช่น เมื่อพระรามยกทัพข้ามสมุทรไปเมืองกรุงลงกา หนุมานไปหาสถานที่สำหรับ
ตั้งทัพ ได้พบสถานที่ที่ภาณุราชเนรมิตไว้ดวงพระรามนั้นเหมาะแก่การตั้งทัพ แต่หนุมาน
เห็นว่าสถานที่นี้มีสิ่งที่ไม่ดีปกปิด คือคนไม่ยอมกินผลไม้แสดงว่ามีภัยหลบซ่อนอยู่ หนุมาน
ใช้ตรีแห่งลงไปได้คืน ภาณุราชจึงถูกฆ่าและถูกหนุมานฆ่าตาย ดังกล่าวกันว่า

มาประสบพบที่นฤมิต
เห็นภูมิจานสะอ้านสะอาดตา
เค็นเทียวพินิจพิเคราะห์ดู
โฉนหนึ่งนกกาคณาใน
ก็ร้ายไต่พื้นปัดพิ
จึงฉวยชักตรีเพชรฤทธา
บัดนั้น
แลเห็นสาคราราวี

.....

เมื่อนั้น
ลูกกระซากลากเอาตัวมา

สำคัญจิตคิดว่าเป็นกลางป่า
ทั้งพฤษพาทำธารสำราญใจ
ชมเล่นเป็นครุแล้วสงสย
ไม่จับวิกผลไม่บินไปมา
จะมีหมู่อสุรีอยู่รักษา
แห่งประคาลงไปในธรณี
อสุราภาณุราชยักษ์
ก็หลบหนีอาวุธถูกขึ้นมา

.....

วาญบุตรกริ้วโกรธเป็นหนักหนา
ก็ฆ่าภาณุราชเสียทันที

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และคราวที่เบญจกายแปลงเป็นสีกาลอยนำมา พระรามทรงคิดว่าเป็นสีกาจริง ๆ จึงจะ
ลงโทษหนุมานฐานที่ไปทำลายลงกาจนเป็นเหตุให้ทศกัณฐ์สังหารนางสีดา หนุมานสงสย

ว่าเป็นยักษ์แปลงมาจึงขอพิสูจน์เพราะศพไม่มีปากแผล และเมื่อลงกายอยู่ทางใต้น้ำ
ขณะนั้นน้ำไหลลง แต่ศพลอยทวนน้ำมาซึ่งเป็นสิ่งผิดปกติ ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น	ว่าบุตรอกสั้นหัวนโหว
พินิจพลาทางทูลสนองไป	ข้าสงสัยเป็นพันคนหนา
แนบมาขม้วยด้วยอาญาฆ่าตี	ก็จะมีปากแผลแนหนักหนา
อันรูปนี้ที่ร้ายจะแปลงมา	มิใช่ของคัลลีคานารี
.....	

บัดนั้น	หนุมานชาญฉลาคเฉลยไซ
ข้าเห็นว่าลงกากรุงไกร	อยู่ใต้กองทัพพลับพลา
น้ำลงถายเกี้ยวเชียวกว้าง	ศพนางหรือจะทวนขึ้นมาหา
ขอพระองค์จงไต่เมตตา	ตัวข้าจะขอชั้นสูตรดู
เอาซากศพขึ้นใส่ไฟเผา	ถ้านางเยาว์ตายจริงจะนิ่งอยู่
แม่นไฟรินอุมิคเหมือนโคมทรู	ก็จะจู่หนีไปมิได้ซ้ำ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อพิสูจน์แล้วก็จริงดังที่หนุมานสงสัย ก็อนางเบญกายแปลงมาหนุมานจึงพันโทษไป

การที่หนุมานมีความเฉลียวฉลาด รอบคอบและมองการณ์ไกลทำให้
หนุมานทำการใหญ่สำเร็จหลายครั้ง เช่น ตอนพระรามให้หนุมานนาสไบและแหวนไป
ถวายนางสีดา หนุมานเกรงว่าสีดาจะไม่เชื่อว่าตนเป็นทูตของพระราม จึงทูลขอให้
พระรามประทานอะไรสักสิ่งหนึ่งที่จะทำให้นางสีดาเชื่อว่าตนเป็นทหารของพระรามจริง
พระรามจึงต้องเล่าเรื่องที่พระองค์สับพระเนตรนางสีดาตอนยกศรให้หนุมานใช้อ้างกับ
นางสีดา และเมื่อจะไปลักกลองดวงใจศกัณฐ์ หนุมานทราบว่าจะต้องเข้าไปสนธิสนม
กับศกัณฐ์ หนุมานเกรงว่าพระรามจะเข้าพระทัยผิดจึงทูลเป็นนัยว่า

เบื้องหน้าถ้าใครมากล่าวโทษ
อย่าเพ้อกินแค้นแกล้งวิญญูณ์

พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ
กว่าข้าจะมาในเจ็ดวัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เพื่อป้องกันมิให้พระรามเข้าพระทัยผิด เพราะถ้าพระรามเข้าพระทัยผิดและทำอะไรลงไป
หนุมานอาจจะทำหน้าที่ไม่สำเร็จ

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของหนุมาน คือหนุมานมีลักษณะเป็นนักรบที่กล้าหาญ ใจความเจ้าชู้เป็นใบเบิกทางให้ทำงานสำเร็จหลายครั้ง หนุมานใกล้ชิดกับหญิงใดเป็นต้องได้หญิงนั้นเป็นภรรยาไม่ว่าเป็นเงือก คนหรือยักษ์ หญิงที่หนุมานได้นี้หนุมานไม่ไกร้รัก แต่ได้เป็นภรรยาขณะทำหน้าที่ให้พระรามและเมื่อได้นางเหล่านี้แล้วหนุมานก็ได้รับความช่วยเหลืออยู่เสมอ เช่น เมื่อเดินทางไปถวายแหวน ได้นางบุษมาลีและนางช่วยบอกทางไปลงกาให้ ครั้งที่จองถนนหนุมานได้นางสุพรรณมัจฉาเป็นภรรยา และนางพาปลา มาช่วยคาบหิน และเมื่อตามจับวิญญูณ์ได้ได้นางวานรินแล้วนางบอกที่ซ่อนของวิญญูณ์ว่า

น้องบอกกับขุนมารชาอุทัย
เข้าอยู่ในพองน้ำท่ามกลางสมุทร
จงตามไปยังมหาสาคร
เห็นพองโคใหญ่โตก็พองนั้น

ให้รีบไปนทีสีทันดร
ตรงที่สุดเชิงพระเมรุสิงขร
ที่ตีนเขายูคันธรทิศพายัพ
ถือกุมภันต์ซ่อนอยู่จงจับ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

หนุมานถึงแม้จะเจ้าชู้มีภรรยามากแต่ก็มีความรับผิดชอบในงานที่ได้รับมอบหมายมาและถือว่าหน้าที่นั้นสำคัญกว่าความสุขส่วนตัว ซึ่งเห็นได้จากตอนที่ได้นางบุษมาลีเป็นภรรยา หนุมานยอมสละความสุขที่เกิดจากความรักนั้นไปปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมา ถึงค่ากลอนว่า

แล้วกลับนึกมานะสละรัก
ประคองกรซ่อนองค์อรไท

จะพิศพัทกรกัลยาภิหาไม
ขว้างไปยังสวรค์ชั้นวิมาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และเมื่ออยู่กับนางวานริน หนุมานสละนางเพื่อไปสังหารวิรุณจำบัง

แล้วคิดถึงความหลังรับสั่งไว้ จะรีบไปสังหารผลาญกุ่มกัณฑ์

.....

.....

แล้วคิดสละรักหักใจ

คุ่มนางชว้างไปในเมฆา

ครั้นเสร็จซึ่งส่งนงคราญ

จะรีบไปราชการผลาญยักษ์

จึงฝากแถลงสำแดงเคหา

เหาะมายังฝั่งสมุทรไท

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ถึงแม้ว่าหนุมานจะมีฤทธิ์เหนือเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สามารถทำงานที่ยากและเสี่ยงอันตรายได้โดยไม่หวั่นเกรงอันตรายเลย หนุมานก็ไม่เคยลืมตนกลับถ่อมตนและยกย่องพระราม เพราะประจักษ์ในคุณความดีของพระรามตั้งแต่แรกเห็น แต่หนุมานมีข้อเสียดตรงที่ชอบทำเกินคำสั่งเกินความพอดีจนเป็นเหตุให้ถูกตำหนิ พระรามมิได้ลงโทษ เพราะมีความเอ็นดู การทำนอกคำสั่งของหนุมาน เช่น เมื่อพระรามทรงใช้ให้นำแหวนไปถวายนางสีดา แทนที่จะถวายแหวนแล้วกลับ หนุมานกลับเผาลงกาจนถูกพระรามตำหนิว่า

ได้ฟังคำเคืองชกอัชยา

ทว่าคว้าน้อยหรือช่างซึ้งรู้

เราใช้ให้ไปสืบแต่ข่าวนาง

กับดูทางกลางไพรอย่างไรอยู่

ไม่ตามคำทำการให้เกินญ

ไปรบสู้กับเขาเผานคร

ถ้ามั่นคงก็รู้มันโกรธา

ว่าเกิดเหตุเพราะสีดาคงสมร

จะตัดศึกสังหารผลาญมัจฉ

ม้วยมรณแล้วจะทำประการใด

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

หนุมานเป็นทั้งนักรบ นักรัก แต่มีความจงรักภักดีต่อพระรามมาก นอกจากนี้หนุมานยังมีลักษณะ เป็นสิ่งที่ทุกคน มีเล่ห์เหลี่ยมชอบหลอกล่อและมีอารมณ์ขัน

3.1.2 สุกْرِพ

สุกริพเป็นผู้ที่มีความกตัญญูคุณเห็นได้จากการที่สุกริพทูลขอให้ พระรามปราบพาลี ครั้นพระรามปราบพาลีแล้ว สุกْرِพแสดงความกตัญญูโดยการสวามิภักดิ์ ต่อพระรามและช่วยพระรามทำศึกโดยแสดงความสามารถหลายครั้ง เช่น ปราบกุมภกรรณ หักฉัตรทศกัณฐ์ ดังความในเรื่องรามเกียรติ์ตอนหนึ่งว่า

ว่าพลางทางแฉลงอิทธิพิศุชา เข้าหักฉัตรอสูรระยำไป
แล้วแกว่งยอดฉัตรเยาะหัวเราะเล่น ทำเป็นกริ้วโกรธโลกโล
หูกะคอกหลอกนางกำนัลใน คว่าไขว่ไล่ประชิดติดพัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้สุกริพยังจงรักภักดีและยกย่องพระรามมาก แม้ว่าตนเอง เป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถและมีบริวารมากก็ไม่เคยกำเริบล้มตบกลับยอมรับใช้พระราม ทำศึกด้วยความเต็มใจ จนพระรามทรงไว้ว่างพระทัยและมอบหมายให้เป็นผู้จัดทัพและ บังคับบัญชาทัพทุกครั้งไป แต่สุกริพใจร้อนเมื่อรบกับกุมภกรรณครั้งแรกจึงถูกกุมภกรรณ หลอกให้ถอนตนรั้งเพื่อตัดกำลังสุกริพหลงกลจึงถูกกุมภกรรณจับหนีบรักแร้ พระรามทรง บัญชาให้หนุมานและองคตตามมาช่วย

3.1.3 องคต

องคตเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระรามอย่างจริงใจ เช่น เมื่อถือสารไปลงกา ทศกัณฐ์เกรงว่าองคตจะทำให้ตนเดือดร้อน จึงให้นางมณโฑจัด อาหารกาฬวณและให้นางกำนัลมาปรนนิบัติองคต เพื่อให้องคตใจอ่อนสงสารมารดา และไม่ทำร้ายทศกัณฐ์ แต่องคตไม่เอาใจใส่ในการต้อนรับและยืนยันว่าจะรับใช้พระราม จนกว่าจะสิ้นชีวิต ดังปรากฏในคำกลอนตอนหนึ่งว่า

เมื่อนั้น
 เอ็งกลับไปทูลพระชนนี
 ฎเป็นข้าฝ่าละอองธุลีบาท
 จะอาสาว่าจะสิ้นชีวิต

องค์ตอบเหล่าสาวศรี
 ว่าของนี้ให้มาเหมือนยาพิษ
 นารายณ์ราชหริรักษ์จักรกฤษณ์
 พระมารดาอย่าคิดเป็นห่วงใย
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

องค์มีความกล่าหาญ ถือดีและไว้ตัว เมื่อเข้าไปพบทศกัณฐ์
 องค์เดินข้ามยักข์ที่เฝ้าทศกัณฐ์ตรงไปยังแท่นของทศกัณฐ์เอาหางชกเป็นแท่นสูงเท่ากับ
 อาสน์ของทศกัณฐ์แล้วเจรจาความ ดังปรากฏในคำกลอนว่า

แกล้งเดินข้ามข้าเฝ้าเหล่ากุมภคณี	มาตรงแท่นทศกัณฐ์ไม่หลีกเลียง
เอาหางชกเขามั่งนั่งตางเคียง	ให้สูงเพียงอาสน์องค์เจ้าลงกา
แล้วจึงร้องพูดจาว่ากล่าว	ดูก่อนท้าวสิบพัศตร์ยักษา
เราเป็นทูตถือสารพระราม	มิ่งมุงกูฏอยุธยาธานี
เสด็จยกโยธามาพร้อมหมด	อยู่เขาแก้วมรกตศิรีศรี
ให้เราถือรับสั่งมาครั้งนี้	ตามประเวณีกษัตรา
มั่นท้าวทำความชั่วกลัวตาย	ไปถวายบังคมกัมเกศา
จะรับแต่โณมยองค์ลีลา	กลับไปอยุธยาไม่วารี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

/ ลักษณะเด่นขององค์อีกประการหนึ่งคือองค์มีความสามารถในการพูดและมีวาทีศิลป์ดี พระรามทรงวางพระทัยให้เป็นทูตถือสารไปลงกาและยังให้ไป
 ลวงพระพรหมเพื่อเอาแว่นแก้วสุรगานต์ของแสงอาทิตย์มา ในครั้งนี้พระรามตรัสชมองค์
 ว่า

กูรองคยศไกร
 จงนิมิตคิกลวงพรหมาน

ท่านเข้าใจเจรจาว่า
 เอาแว่นแก้วสุรगานต์นั้นลงมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้องคตยังเป็นผู้ที่มีความตั้งใจและมุ่งมั่นในการทำงานดี เช่น เมื่อได้รับมอบหมายให้ทำสิ่งใดจะตั้งใจหาจริง แต่บางครั้งก็ใจร้อน ดังเห็นได้จากตอนที่ถือสารของพระรามไปลงกา องค์กรต้องการจัดการให้เสร็จโดยเร็ว ดังนั้นเมื่อทางลงกาไม่ยอมเปิดประตูเมือง องค์กรจึงพังประตูเมืองเข้าไปเผ่าทศกัณฐ์ทันที

3.2 มา

มาในเรื่องสุวรรณหงส์ กล่าวได้ว่าเป็นสัตว์ที่มีความจงรักภักดีต่อ พระสุวรรณหงส์คอยป้องกันอันตรายให้แก่พระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยง และยังดูแลครอบครัวอีกด้วย เช่น เมื่อพระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงเสด็จไปกลางป่าพบ ศาลาก็จะลงไปพัก มาทูลเตือนมิให้พักเพราะพิจารณาลักษณะสิ่งแวดล้อมศาลาแล้วเห็นว่าน่าจะเป็นศาลาของยักษ์ ดังกล่าวกลอนว่า

จึงทูลขึ้นพลันทันใด*	หมื่นไช้บาลาพระฤาษี
ทำเนียบขาลาพระกาวบค	ปรากฏจเห็นฤทิ
ทำเนียบคาวบคพระฤาษี	ยอมตั้งพิทธีอยู่อัครา
ไม่เห่นวันเพลิงแต่ศกนอย	ฉรอยขาลาของยักษา
พระองจงฟังข้าอาชา	อยาจิใจเบาจล้งไป
แม้ว่าหมื่นฟังข้าภาชีย	เหคการจนามิไต่ได้
ขาลายักษามันทรางไว้	จึงไม่เห่นไฟเพลิงมิ

สุวรรณหงส์

พระสุวรรณหงส์ไม่เชื่อและเสด็จลงไปประทับในศาลานั้น มาซึ่งมีความห่วงใยพระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงจึงเฝ้ายามเพื่อคอยป้องกันอันตรายให้ นอกจากนี้มายังสามารถเหาะและฟังภาษามนุษย์ได้

* ต้นฉบับเขียนว่า ใด

** ต้นฉบับเขียนว่า พ

3.3 จระเข้

จระเข้ในเรื่องไชยเชษฐา^๑มีนิสัยดุร้าย โอหัง ชอบกัดกินมนุษย์เป็นอาหาร ไม่รู้จักบุญคุณของผู้มีพระคุณ นางจำปาทองเป็นผู้เลี้ยงดูมันมาตั้งแต่เล็ก ครั้นเติบโตใหญ่ ก็ไล่กัดชาวเมือง แม่แต่นางจำปาทองจระเข้ก็ยังจะกิน ดังคำกลอนว่า

เช่นเคยิวคำรามทำเหตุ อีตัวที่ชีวิตจะมันไฉย
ทั้งนายบ่าวเร่งมายาชาที่ ถึงจะคิดลิกหนีหาพ้นไม
แล้วโบกหางว่างเวียงเคียงเข้าไปย คอยทำอ้อร่โทะจะลงมา

ไชยเชษฐา^๑

ส่วนชาละวันในเรื่องไกรทอง เป็นจระเข้ที่ดูร้ายชอบกินมนุษย์ ใจบาป หยาบช้าไม่เชื่อฟังคำเตือนของผู้ใหญ่ เช่น เมื่อชาละวันฝันร้าย ท้าวอำไภทามออกไป นอกถ้ำ ชาละวันไม่เชื่อฟังออกไปจึงได้รับบาดเจ็บกลับมา และขอให้ท้าวอำไภทามช่วย ท้าวอำไภทามจึงกล่าวว่า

ตัวเองใจบาปบาปช้า ไม่ฟังว่าจำของกู
จึงมาเกิดขึ้นทั้งนี้ แลวจ์หนีไกรมาซ่อนอยู่

ไกรทอง

ชาละวันเจ้าชู้ เช่นเมื่อคอยคักจับมนุษย์กินเป็นอาหาร ครั้นพบนาง ตะเภาแก้ว ตะเภาทอง เล่นน้ำอยู่ ชาละวันก็อยากได้นางไปเป็นภรรยา

เห็นนางตะเภาแก้วตะเภาทอง ทั้งสองโสภางหาไหน
น้อย ๆ ลอยเล่นชลาลัย จักไปไวยเปนพรรรยา

ไกรทอง

* ต้นฉบับเขียนโม

แม้ว่าชาละวันจะมีภรรยามากแต่ก็ยังรักและยกย่องวิมาลา เพราะเมื่อใดนางตะเภาทองมาเป็นภรรยาชาละวันก็ยังยกย่องวิมาลาให้เป็นคู่คิดและเมื่อมีปัญหาอะไรก็ปรึกษากับนาง

นอกจากนี้ชาละวันยังเชื่อความฝัน เมื่อฝันร้ายและท้าวอาโกลหนายายว่าจะเกราะห้ร้ายชาละวันก็เชื่อสั่งให้บริวารชนคิลามาปิดปากถ้ำป้องกันศัตรูรุกรานเข้ามาในถ้ำ แต่ชาละวันเป็นผู้ที่ใจร้อนและเชื่อมั่นในตนเองว่ามีความสามารถ เมื่อไกรทองทำพิธีเรียกจระเข้ ชาละวันร้อนใจจะใคร่ขึ้นไปต่อสู้ นางวิมาลาคัดค้านชาละวันไม่เชื่อกลับโอ้อวดว่า

.....	จกัลวอะไรแกศัตรู
พิเศยสังหารเสียนักหนา	ไม้ชั้นระนำเคียวกินเสียวะโ
	ไกรทอง

เมื่อรู้แน่ว่ามีภัยมาถึงตัวและจะต้องตาย ชาละวันยอมรับความตายอย่างปลงตกถึงตอนที่ไกรทองไม่ได้จึงหนีกลับถ้ำ นางวิมาลากลัวชาละวันจะเป็นอันตราย ชาละวันกลับปดอบว่า

ถึงว่าอินพรมข่มมะยัก	มีอิคฤทธิสัทธิเพื่องไค้
กยอมมิโกอินทราย	อันจพันความตายยาสังไส
	ไกรทอง

3.4 แมว

นางวิพารในเรื่องไชยเชษฐ มีความจงรักภักดีต่อเจ้านายและเจ้าเรือน แทนเจ้านายคือนางจำปาทอง นางวิพารคอยติดตามดูแลช่วยเหลือและรับใช้นางจำปาทองไปทุกหนทุกแห่ง -

4. พวกครึ่งคนครึ่งสัตว์

4.1 กินรี

4.1.1 กินรีทั้งห้าในเรื่องอุณรุท

นางกินรีทั้งห้านางมีความรู้สึกนึกคิดเช่นเดียวกับมนุษย์ คือ มีความอาย และหวาดกลัวอันตรายที่เกิดจากคนแปลกหน้า เช่น เมื่อนางเห็นพี่เลี้ยงของ พระอุณรุทก็เกิดความอายและหวาดกลัว ถึงปรากฏในคำกลอนตอนหนึ่งว่า

เห็นเป็นมนุษย์ทั้งสี่ชาย

ความอายไม่มีที่เปรียบได้

ทั้งกลัวเกลือกกว่าจะมีภัย

แล้วคิดสงสัยในวิญญาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

กินรีทั้งห้านางเป็นผู้ที่มีความคิด รู้จักความเหมาะสมและเชื่อมั่นในตนเอง ถึงคราวที่พระอุณรุทไค้ นางทั้งห้าเป็นชายาแล้วพระองค์ชวนนางเข้าไป อยู่ในเมือง นางกินรีเห็นว่าพวกตนมีความเป็นอยู่ต่างจากมนุษย์คนอื่น สถาปนาบ้านเมือง ในเมืองหลวงไม่เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของนางและเกรงว่าถ้าพวกตนเข้าเมือง บรรดาไพร่พลทั้งหลายจะว่ากล่าวติฉินพวคน จึงขอยุ่ในป่า พระอุณรุททรงอ่อนวอนอย่างไร นางกินรีก็ไม่ยอมเข้าเมือง

4.1.2 มโนห์รา

มโนห์รา มีนิสัยที่รักชอบเอาแต่ใจตนและไม่เชื่อฟังคำ ตักเตือนของพระมารดา ถึงเห็นได้จากครั้งที่พระมารดาฝันร้าย โจรทำนายว่ามโนห์รา มีเคราะห์ถ้าไปเล่นน้ำจะถูกมนุษย์จับไป พระมารดาจึงเรียกนางมโนห์รา มาตักเตือน และห้ามไปเล่นน้ำ มโนห์ราไม่เชื่อฟังกลับคิดว่าโจรและแอบหนีไป เล่นน้ำจนถูกพรานบุญ จับไป

นอกจากนี้มโนห์ราเป็นผู้ที่ไม่รู้จักอดทนและหักห้ามใจตนเอง ดังนั้นเมื่อพระมารดาห้ามเล่นน้ำ 7 วัน นางจึงตัดพ้อว่า

วันเคียวเท่านั้นแลแม่ชา
 ดังฤาพระแม่แกไม่กิด
 วันนี้ตัวลูกมาร้อนรน
 แม่เอ่ยอย่าห้ามตัวลูกไว้

พริกเข้าเล่ายากก็ไม่ไป
 เหมือนดังชีวิตจะตักขัย
 ลูกน้อยจะทนก็ไม่ได้
 ลูกไม่ฟังคำพระมารดา

มโนห์รา

4.2 เจือก

เจือกในเรื่องสุวรรณหงส์ มีนิสัยที่มีเมตตาชอบช่วยเหลือผู้อื่น ครั้นพบนางเกศสุริยงว่ายนํ้าอยู่จนจะหมดแรงนางเจือกจึงช่วยเหลือแล้วพานางเกศสุริยงไปเลี้ยงดูที่ถ้ำ

4.3 นาค

4.3.1 ท้าววิรุณนาค

ท้าววิรุณนาคเป็นพญานาคที่มีใจเมตตากรุณา ช่วยเหลือผู้อื่นเช่นเมื่อนางสีดาเสด็จหนีพระรามลงไปยังเมืองบาดาล ท้าววิรุณนาคเลี้ยงดูนางสีดาอย่างสมเกียรติ

4.3.2 ท้าวกำพลนาค

ท้าวกำพลนาคชอบประพาศิพาลระรานและทำร้ายผู้อื่นอยู่เสมอ ดังกล่าวกันว่า "กิดแต่จะเที่ยวรอนราญ ก้วยจิตเป็นพาลไม่เกรงใคร"¹ แต่เมื่อเป็นมิตรกับผู้อื่นก็รักและห่วงใยผู้นั้นอย่างแท้จริง คือเมื่อทราบข่าวว่าท้าวกรุงพานต้องการจับพระอุณรุทที่ลอบเข้าหานางอุษา ท้าวกำพลนาครีบมาช่วยและจับพระอุณรุทมัดไว้บนยอดปราสาทเพื่อประจานไม่ให้บุคคลอื่นเอาอย่าง

ท้าวกำพลนาคกลัวครุฑมาก ฉะนั้นเมื่อเห็นครุฑบินมาจึงปล่อยพระอุณรุทแล้วหนีกลับเมืองบาดาล ดังปรากฏในคำกลอนว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อนุรักษ์ หน้า 26

เมื่อนั้น
เหลือบเห็นสุบรรณสถูณี
บินโฉบ่ายหน้าตอปราสาท
ความกลัวตัวสั่นพรันใจ
ก็วางพระอุณรุทเสียทันที
ซ้ำแรกแทรกพันพสุธา

ฝ่ายพระยาภูซงค์เรื่องศรี
อันมีอาณภาพเกรียงไกร
มุ่งมากระวดตรงเข้ามาใกล้
เพียงจกบรรลัษค้วยเคซา
ยังที่พรหมพัศตร์รักษา
หนีไปพาราบาตาล

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

4.3.3 ท้าวภูซงค์

ท้าวภูซงค์เป็นพญานาคที่รักาศีล มีความเมตตากรุณา และรัก
เด็ก ดังนั้นเมื่อเห็นพระสังข์ถูกถ่วงน้ำจมนอนก็เกิดความรู้สึกสงสารจึงนำไปเลี้ยงดู ดัง
คำกลอนว่า

เที่ยวเล่นมาเห็นกุมาร
เห็นศิลาฎกมาก็แจ้งใจ
โณมศรีบริสุทธีมนุชย์น้อย
ภูซงค์สงสารกุมาร

.....

จะเอาเจ้าไปไว้เป็นลูกยา
แล้วแก้ศิลาฬันทันที

นอนจมนิดนาคธารไหล
ลูกไกรทึงถ่วงลงคงคา
กระจอยร่อนน่ารักหนักหนา
เข้าตองคู้รู้ว่าไม่บรรลัษ

.....

เห็นว่าบุญหนักศักดิ์ศรี
นาคีอุ้มพาไปบาตาล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ท้าวภูซงค์ชอบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข เช่นใน
กรณีที่ท้าวภูซงค์ส่งพระสังข์ไปให้นางพันธุรัตทั้ง ๆ ที่ตนและมเหสีก็รักพระสังข์มาก แต่
เห็นว่านางพันธุรัตเป็นหม้ายสามีตายไม่มีบุตรและยังครองตนเป็นหม้ายอยู่ หากได้พระสังข์
เป็นบุตรบุญธรรมนางจะได้มีความสุขมากขึ้น

นอกจากนี้ท้าวภูษงค์เป็นนาคที่รอบคอบ มองการณ์ไกล เมื่อจะส่ง
พระสังข์ลงสาเกาทองไปยังเมืองนางพันธุรัตก็เล็งเห็นว่าก่อนที่จะทราบเรื่อง
คงจะมียักษ์อื่น ๆ ที่ดูร้ายพบสาเกาทองเสียก่อนจึงตั้งสัตย์อธิษฐานว่า

..... ชุนมารอันคิดริษยา
จะจับลูกอย่าให้ถูกสาเกตรา ได้ทรงซึ่งหารายอย่าช้าไป
เสี่ยงพลางทางเสือกสาเกาทอง ลอยกองในท้องทะเลใหญ่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

คำอธิษฐานของท้าวภูษงค์ทำให้พระสังข์ไปพบนางพันธุรัตได้โดยปลอดภัย

4.4 ครุฑ

4.4.1 ครุฑในเรื่องอุณรุท ครุฑไม่ถูกกับนาคเห็นนาคจะต้องจับกิน
เจนเมื่อพญาครุฑเห็นท้าวกำพลนาครักพระอุณรุทอยู่ ครุฑจึงทรงเข้าไปจะจับนาคกิน
ถึงคำกลอนว่า "เห็นมนุษย์ชู้ครุฑบินมา จิกจับนาคาในเวหน"¹

4.4.2 ครุฑที่เป็นบิกาเลียงของพระการเกก เป็นผู้ที่มีความรอบคอบ
รู้จักยับยั้งชั่งใจ ดังนั้นเมื่อทราบว่าพระการเกกถูกท้าวกรงสีพิมลหาร้าย แม้จะโกรธ
เคืองท้าวกรงสีพิมลลสักเพียงใดก็สู้ระงับใจและแนะนำให้พระการเกกเรียนวิชาเสือกอนิจ
จะกลับไปแก้แค้น

เมื่อนั้น	พญารุกที่ราชปักสา
โดยฟังนอหนาเงาเลามา	ปักสาโกรคนักฤาอัคคิ
อยู่นึกอนเทิดพระอุกยา	เรียนสิ้นสาตราพระฤาสี
โดย**	รับนางเทวีเจาคืนเมือง
โดยแลวกลับคืนไปบุรวิ	

การเกก

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อุณรุท หน้า 336

* ตันฉบับเขียนว่า

** ตันฉบับเขียนว่า โดย

5. ยักษ์

5.1 ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์เป็นนักปกครองที่ฉลาดมีจิตวิทยาสูงรู้จักเอาใจลูกน้องและ
หวานล่อมให้ทำตามใจของตน แต่ชอบใช้อารมณ์เป็นใหญ่ ในการปรึกษางานกับอำมาตย์
ข้าราชการบริพารทศกัณฐ์ไม่ฟังเสียงทัดท้วง ชอบคนประจบสอพลอ หากใครขัดขึ้นถึงลงโทษ
เช่น พิเภกทูลให้คืนนางสีดา ทศกัณฐ์ก็วิวังเนรเทศออกจากเมือง

ถ้าพิจารณาตำแหน่งทางสังคมของทศกัณฐ์ จะเห็นว่าทศกัณฐ์เป็น
กษัตริย์ที่มีข้าทาสบริวารและมีฤทธิ์อำนาจมาก ทศกัณฐ์น่าจะใช้สิ่งเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์
แก่ตนและบ้านเมือง แต่ทศกัณฐ์กลับพบแต่ความพินาศ ทั้งนี้เพราะทศกัณฐ์มีอุปนิสัยที่ไม่ดี
หลายประการ คือ

เป็นผู้ที่มักมากในกามคุณ ชอบดูกรว่าหญิงมาบำเรอความสุขของ
ตนโดยไม่เลือกหน้า จนเป็นเหตุให้ทศกัณฐ์ต้องจบชีวิตลง

ชอบเถาะกระแรวน ทำตนเป็นอันธพาล เช่นลักนางสีดา แกล้ง
เหวคาเนื่องจากว่าในกราวที่ทศกัณฐ์เชิญท้าวมาลีวราชมาตัดสินความเหวคาไม่ยอมเข้า
ข้างตน ทศกัณฐ์โกรธจึงปั้นรูปเหวคาแล้วเอาเผาไฟทำให้เหวคาเดือดร้อนไปทั่วทั้งสวรรค์
จึงปรากฏในคำกลอนว่า

จึงหยิบคินเจ็กท่านั้นมานั้น
อินทร์พรหมยมราชมาตุลี
กรันสำเร็จเสร็จสรรพไม่นับไค้
เอารูปเทียนมาจุจกจินมัสการ
มาจะกล่าวบทไป
กับฝูงเทพเทวัญชั้นฟ้า
จะนั่งอยู่กับที่ก็มีไค้
เทวบุตรสุดที่จะทานทน

เป็นรูปเทพเทวัญทุกราคี
บรรดาที่ไค้ไปเป็นพยาน
จึงใส่ในเพลิงแรงแสงฉาน
แล้วโอบอ่านไสยเวทวิทยา
ถึงตรีเนตรเจ้าตริยตริงศา
ทองพระเวท อสุราให้รอนรน
กังเปลวไฟติคุนทุกชุมชน
เที่ยวสับสนถามไถ่กันไปมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ก็อรันเอาแต่ใจตน ขาดเหตุผลและไม่รู้จักไตร่ตรอง เช่นเมื่อพิเภกและ
กุมภกรรณเตือนให้ส่งนางสีดากลับ ทศกัณฐ์ไม่ทำตามและยังกล่าวหาว่าเข้ากับศัตรู ซึ่ง
หมายถึงพระรามและเนรเทศพิเภกออกจากเมือง กังกำประพັນว่า

เมื่อนั้น	องค์ท้าวทศพัทธ์รักษายศ
ไต่ยืนว่าจะให้ส่งองค์สีดา	อสูรกริ้วกราดทวาดอึง
ชีชะช่างกระไรไอพิเภก	เจ้าหมอเือกคงไม่รู้ถึง
มนุษย์นี้ที่ร้ายเป็นพวกมึง	กลศึกลึกลับซึ่งข้าเข้าใจ
ซึ่งฝันร้ายให้ส่งองค์สีดา	ในตำราเจ้ามีอยู่ที่ไหน
เพราะมึงรักลักษณะรามลึงไฟ	จึงแข่งให้ภูตยาวยาวชนม์
ธรรมดาแก้แค้นกันแต่ก่อน	เขาก็ช่วยอวยพรสถานล
นี้ว่าเล่นเป็นอุปมงคล	จะทำให้ไพร่พลสูญเสียใจ
ว่าพลางทางสั่งอำมาตย์มาร	ไอพิเภกพวกพาลไม่เลี้ยงได้
เอาองเภตราพาข้ามไป	ส่งให้ขึ้นยังฝั่งงคงคา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของทศกัณฐ์คือ ทศกัณฐ์มีพลังใจเด็ดเดี่ยว
เข้มแข็ง อคทนและมีความมุ่งมั่นสูง เมื่อต้องการทำอะไรแล้วก็จะต้องทำให้สำเร็จ
แม้ว่าจะได้รับความผิดหวังบ้างก็ไม่ท้อถอย ดังเห็นได้จากตอนที่ทศกัณฐ์ทำสงครามกับ
พระรามในตอนแรกทศกัณฐ์มีผู้ช่วยทำสงครามอย่างพร้อมพรี่ง กรันทำสงครามไป
วงศ์าคณาญาติและสหายได้เสียชีวิตหรือลงไปทุกที แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่เลิกกำลังใจ
พยายามต่อสู้จนถึงที่สุดและเมื่อต้องสรวพรหมาสัตว์ ของพระรามจนร่างปรุและสายธนูขาด
ทศกัณฐ์ได้รับความเจ็บปวดแสนสาหัส แต่ก็ฝืนใจรายมนตร์เพื่อกำรงกายไว้ กรันเห็น
ไพร่พลล้มตายเป็นจำนวนมาก ทศกัณฐ์บอบช้ำและอิดโรยจึงยกทัพกลับ แต่มิได้กลับอย่าง
สิ้นหวัง หากกลับไปเพื่อคิดสู้ใหม่ เช่น

เมื่อนั้น
คำร่ายกายรายเวทวิทยา
แล้วคิดเช็ดขยันทันคร้าม
จำจะหยุดหย่าทัพกลับไป
คำวิพลางทางว่าเหวพระราม
วันนี้คำย่าแสงทินกร
จะรบพุ่งพุ่งนี้จึงมาอีก
ว่าแล้วเลิกทัพกลับไปโยธา

ทศเศียรเจียรจะม้วยสังขาร
พอพริบตาศรมนุษย์หลุดไป
อันลักษมณ์รามฤทธิรำในคำไต่
ก้อยแก้ไขคิการราญรอน
เราสงครามตามอย่างแต่ปางก่อน
จงหยุดหย่อนผ่อนกำลังวังชา
ไม่เลียงหลีกถอยหลังอย่ากังขา
ศกป่าข้ามทุ่งไปกรุงไกร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ทศกัณฐ์มิได้เป็นยักษ์ที่มีแต่ความชั่วอย่างเดียว ส่วนดีของทศกัณฐ์ก็มีอยู่
ไม่น้อยเช่น ทศกัณฐ์ให้ความรักและเอาใจใส่ในความสุขของชายาอย่างสม่ำเสมอ
ทศกัณฐ์หลงนางสีดามากก็จริงอยู่ แต่ขณะเดียวกันก็ให้ความรักและมีไต่บันทอนความสุข
ของนางมณโฑและชายาอื่น ๆ เมื่อนางมณโฑเสียทีหนุมานกราวหุงน้ำทิพย์ ทศกัณฐ์
ไม่ถือโกรธ และยังปลอบนางว่า

เป็นคราวเคราะห์เพราะกรรมเราทำไว้ ฝีมือได้ถือโทษโกรธน้อง
เมื่อโถมบงคงสัจย์สุจริต มิใช่เจ้าจะคิดเป็นใจสอง
ไม่เคลื่อนแคลงแห่งนวลยังกวรกรอง เจ้าอย่าหมองหมางเมินสะเทินใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้ทศกัณฐ์ยังรักเกียรติของตนมาก ในวาระสุดท้ายที่รู้ว่าหมด
ทางต่อสู้และจะต้องตาย ทศกัณฐ์ไม่ยอมหนีแม้นางมณโฑจะทูลให้ส่งนางสีดาคืน ทศกัณฐ์
ไม่ยอมคืนและตอบอย่างไว้วางใจว่า

กรันจะส่งนางไปให้ไพร่
 แต่เราประจัญพรงค์
 กรันภัยมาถึงตัวกลัวตาย
 สู้คนที่พี่จะของอมนุษย์
 ตามกุศลผลกรรมได้ทำมา
 ปลอบนางพลางระงับดับเหว
 ถึงวอควายไม่เสียกายชีวี

ก็เป็นที่อภัยกอดกาย
 วนสุดสิ้นญาติวงศ์ทั้งหลาย
 จะมีแต่ความกระหายนินทา
 แม้น้วยมุกชีวีเสียดีกว่า
 แก้วตาอย่าทรงโศก
 ญเป็นวงศ์พรหมเมศเรื่องศรี
 พอให้มีเกียรติยศปรากฏไว้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

กลอนดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่าทศกัณฐ์ไม่กลัวตาย เมื่อสู้แล้วไม่ยอมถอยอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าทศกัณฐ์มีลักษณะนิสัยเหมือนบุรุษที่มีทั้งคิ ชั่ว โง่ ฉลาด
 คือกิ่ง หลงผิดและรู้สำนึกต่าง ๆ ทศกัณฐ์มีบุคลิกที่อ่อนโยนและมีความดีแฝงอยู่ในร่าง
 ที่น่ากลัว การที่ทศกัณฐ์มีบุคลิกเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านไม่เกลียด แต่บางครั้งกลับมีความเอ็นดู
 เวทนาสงสารทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะทศกัณฐ์มิใช่เป็นนักร้ายอย่างแท้จริง คือไม่ได้มีความ
 เขี้ยวโมโหเลวทรามอย่างเดียวนะ แต่ทศกัณฐ์มีลักษณะอื่นปนอยู่ด้วย

5.2 กุมภกรรณ

กุมภกรรณเป็นยักษ์ที่รักความยุติธรรม ยึดมั่นในสัจจธรรมดังนั้นเมื่อ
 ทศกัณฐ์ประพฤติผิดด้วยการลักนางสีดามาไว้ในลงกาและกล่าวโทษพระราม กุมภกรรณ
 จึงกล่าวห้ามปรามและเตือนทศกัณฐ์ให้ส่งนางสีดากลับ

เห็นผิดอย่างทางธรรมที่มีปัญหา
 อันลักษณะนั้นข้ามสมุทรมารบพุ่ง
 เป็นเหตุควยสีดานารี
 แม้นส่งนางคืนไปให้มนุษย์
 ทั้งสองข้างต่างบำรุงกรุงไกร

จึงทูลหักโทษฐานขบถ
 ไซ้จะคิดหมายมุ่งเอากรุงศรี
 ที่ภูมิไปพาเอามาไว้
 เห็นสิ้นสุกศิกเสียเหนือใจ
 ก็จะไต่อยู่เย็นเป็นไมตรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อกุมภกรรณออกรบ พิเภกพูดพระรามาว่า

อยู่ในบุตธิธรรมมีไม่ฉันทา

ชะรอยเจ้าลงกาจะว่าชาน

ขอพระจักรกฤษณ์ฤทธิไกร

ชื่อว่ากุมภกรรณชาอุชัย

หักหาญให้ออกมาจงได้

จงโปรดไว้ชื่อว่าพระยามาร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ด้วยเหตุที่กุมภกรรณถือความกตัญญูสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด กุมภกรรณจึง
ช่วยทศกัณฐ์รบทั้ง ๆ ที่รู้ว่าทศกัณฐ์เป็นฝ่ายผิด ทั้งนี้เพราะกุมภกรรณถือว่าน้องต้อง
กตัญญูและสนองคุณพี่ จึงยอมสละชีวิตเพื่อทดแทนคุณโดยจำใจออกรบกับพระราม ซึ่งเห็น
ได้จากคำพูดของกุมภกรรณที่พูดพระพรหมเมื่อไปขอหอกโมกขศักดิ์ว่า

พระเชษฐาใช้ข้าออกชิงชัย

กลับยกโทษโกรธเกรี้ยวเกี้ยวเกี้ยวเบียด

มิใช่จะประพาศพิศนัยพวกลาล

ข้าหมายว่าตาแน่นม้วยมิด

ข้าได้หูลุชัฏหักทวน

จำเป็นจึงต้องออกหักหาญ

เป็นความสัตย์ปณิธานอย่างนี้

เอาชีวิตทดแทนคุณพี่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อพบพิเภก กุมภกรรณบอกว่าพิเภกว่า

พระพี่ชั้กลับเข้าด้วยข้าศึก

อันตัวกูสุจริตไม่คึกคก

เอ็งไ้คนอกตัญญู

ที่ขอ ข้าล้าลึกก็บอกหมก

จะแทนทดคุณองค์เจ้าลงกา

ตัวกูไม่ถวรคบหา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

กุมภกรรณเป็นยักษ์ที่ฉลาดและมีไหวพริบดี เมื่อรบกับสุครีพ กุมภกรรณ
รู้ว่าสุครีพมีกำลังมากถ้าสู้รบกันก็จะเอาชนะได้ยาก จึงลวงสุครีพให้ไปถอนคันธนูเพื่อลด
กำลังของสุครีพเสียก่อน สุครีพหลงกลจึงถูกกุมภกรรณจับหนีบรักแร้

นอกจากนี้กุ่มภรรยายังรักความสะอาดมากเกลียดสิ่งสกปรกและของเน่าเหม็น ดังนั้นที่หาพิธีล้างหอโมกษศักดิ์ กุ่มภรรยาจึงให้ไพร่พลตรวจตราแม่น้ำอย่าให้มีสิ่งสกปรกเน่าเหม็นผ่านมา และพิเภกยังทูลพระรามเรื่องกุ่มภรรยาเกลียดของเน่าเหม็นว่า

อันพระยาภุมภรรยานั้นไซ้
ถาเน่าเหม็นเห็นแล้วร่าทอน

พอใจแต่ส่วางอย่างดี
อ่านมนต์ไม่เป็นสุขจะดูหนี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ดังนั้นเมื่อหนุมานและองคต แปลงเป็นกาจิกหมาเน่าลอยน้ำผ่านหน้ากุ่มภรรยา กุ่มภรรยาจึงเกิดอาการสะอึกสะเอียน

ไค้กลิ่นเหม็นเห็นกากินสุนัข

พระยายักษ์ร่าทอนไม่ทนทาน¹

แม้ว่ากุ่มภรรยาจะมีความฉลาดและมีความกตัญญูดี แต่กุ่มภรรยาใช้ความกตัญญูไปในทางที่ผิด คือส่งเสริมความชั่วของทศกัณฐ์ ด้วยเหตุผลเพียงว่าทศกัณฐ์เป็นพี่เท่านั้นเอง

5.3 พิเภก

พิเภกเป็นผู้ที่รักความยุติธรรมและหวังดีต่อพี่ จึงทูลแนะนำให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้แก่พระรามแต่ทศกัณฐ์ไม่เชื่อและ ขับพิเภกไปเสียจากลังกา พิเภกค่อนข้างอ่อนแอขี้ขลาดและไม่มีความเชื่อมั่นในตนเอง ดังนั้นเมื่อถูกทศกัณฐ์ร่ำกัตกใจกลัว "เพียงชีวิ้งจะสังขาร" ครั้นถูกทศกัณฐ์เนรเทศ พิเภกเศร้าโศกมากกว่าครวญถึงกรรมของตน และเมื่อตรวจดวงชะตาแล้วพบว่าจะได้พระรามเป็นที่พึ่งจึงเดินทางไปเฝ้าพระราม

นอกจากนี้พิเภกยังรักษาสัจจะไม่กล่าวเท็จ เห็นได้จากตอนที่พิเภกไป
อยู่กับพระราม พระรามตรัสถามสิ่งใดพิเภกพูดตามความจริงทุกประการแม้ว่าสิ่งนั้นจะ
เป็นความลับของทศกัณฐ์พิเภกก็พูด อินทรชิตจึงศรัทธาพิเภกว่าทรยศต่อลงกา แต่พิเภก
แย้งว่าตนไม่ได้ทรยศต่อลงกา เพราะตนพูดความจริงเฉพาะสิ่งที่พระรามตรัสถามเท่านั้น
สิ่งใดที่พระรามไม่ตรัสถามแม้ว่าตนรู้ก็ไม่พูด ดังคำกลอนว่า

รู้สิ่งไรให้ว่าสรวทศ	ครันทรงตรัสถามใดจึงได้พูด
แม้ไม่ถามถึงรู้ก็ไม่ว่า	เวทนาเฝ้าพวงศ่วงศ์สุร
ซึ่งศรตองน้องนารายณ์ว่ายุกุล	เพราะญไม่ไค้ทูลให้แจ้งใจ
แม้เมื่อนี้บอกออกเสียก่อน	ที่ไหนดมึงจะหันกลับมาได้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

5.4 อินทรชิต

อินทรชิตรักญาติและวงศ์ตระกูล เมื่อทราบว่าญาติถูกพระรามสังหาร
อินทรชิตจึงอาสาออกรบเพื่อป้องกันวงศ์ตระกูล

อินทรชิตเป็นแม่ทัพที่ชาญฉลาด มีกลศึกที่ลึกซึ้ง เช่นแปลงเป็นพระอินทร์
มาสังหารพระลักษมณ์สิ้นพระชนม์แต่พิเภกบอกทวยหาที่แก้ไขให้ทันได้ และเมื่อครั้งที่รบกับ
พระลักษมณ์อินทรชิตก็ศึกษาโดยหาอุบายให้สุชาจารแปลงเป็นนางสีดาติดตามรถทรงไปยัง
สนามรบแล้วดักเคียวนางสีดาปลอมโยนให้พระลักษมณ์ พร้อมทั้งบอกว่าจะยกทัพไปตีอยุธยา
พระรามพระลักษมณ์หลงเชื่อแต่พิเภกพูดความจริงให้ทราบ พระรามจึงทราบว่ากระทำ
เช่นนี้เป็นกลลวงของอินทรชิต

นอกจากนี้อินทรชิตยังเป็นนักรบที่กล้าหาญ ออกชนและไม่กลัวตาย ดังเห็น
ได้จากตอนที่อินทรชิตถูกศรพระลักษมณ์ได้รับความเจ็บปวดแสนสาหัส ครั้นร้ายมนตร์จนศร
หลุดจากกายแล้วอินทรชิตยังคิดจะรบต่ออีก แต่ขาดไพร่พลจึงต้องกลับเข้าลงกา นาง-
สุวรรณภักษ์บุมาทักทวนไม่ให้ออกรบอีก แต่อินทรชิตกลับตอบว่า

อันกำเนิดเกิดมาในชาติ
 ฟ้าเป็นชายชำนานการสงคราม
 จะสู้ตายตามกรรมที่ทำได้

แสนถึงที่ชีวิตกับรล
 จะกลัวความมรณานันหาไม่
 จึงจะได้เลื่องชื่อลือชา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

5.5 ท้าวกรุงพาณ

ท้าวกรุงพาณในเรื่องอุณรุทเป็นยักษ์ที่เจ้าชู่มักมากในกามคุณชอบประพฤติกดขี่ศีลธรรมด้วยการลอบไปสมสู่กับนางฟ้า ดังคำกลอนว่า

บัคเคี้ยวเพศยักษ์ก็กลับลาย
 วิไลเลิศโฉมโฉมสวัสดิ
 เสรีจแล้วกรายกรบุรยาตร
 อาจองตรงตามมรคา
 ขึ้นสถิตเหนือแท่นวิพรัตน์
 จุมพิตชมเนตร เกศกรรณ
 เข้าไฟ ชยบทไหนก็แปลงเพศ
 ปลอมสมชมรสฤาดี

เป็นกายเทเวศเรื่องศรี
 เป็นที่จาเรญวิญญาณ์
 งามวิลาสย้วยวนเสน่ห์หา
 เข้าวิมานรัตนาเทวี
 สัมผัสสมพาสนางสวรรค์
 เกบมสันต์ด้วยเทพนารี
 เหมือนเทเวศเจ้าวิมานมณีศรี
 อสุรีสำเรึงภิรมยา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

แม่แก่ชាយาพระอินทร์ ท้าวกรุงพาณก็ไม่ละวันแอบไปสมสู่กับนางสุจิตราจนเป็นเหตุให้มีการตามล้างผลาญกันขึ้น

ถึงแม้ว่าท้าวกรุงพาณจะเป็นผู้ที่ประพฤติพาลทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน อยู่เสมอ แต่ท้าวกรุงพาณก็เป็นยักษ์ที่มีเมตตาและรักเด็กมาก เมื่อไปขอนางอุษามาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ท้าวกรุงพาณเฝ้าทะนุถนอมเลี้ยงดูด้วยความรัก ครั้นนางเติบโต เป็นหญิงสาวลอบพาชายมาสมสู่ในห้อง ท้าวกรุงพาณจึงกริ้วและสั่งให้จับชายชู้มาลงโทษ สำหรับตัวนางอุษาท้าวกรุงพาณยังรักและห่วงใยอยู่เสมอ ซึ่งเห็นได้จากตอนที่พญานาคจับ

พระอรุณรุทไปประจาน นางอุษาเสียใจจนสิ้นสติ ท้าวกรุงพาณทรแอบเข้าจึง

โจนจากแท่นแก้วแพรวพรรณ

ฝูงอนงค์ก้านัดพร้อมหน้า

เร่งรีบลีลาศยาตรา

ไปปราสาทรัตนาวพระบุตรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ครั้นเห็นนางอุษานอนสลบอยู่ท้าวกรุงพาณทรก็ว่านางกลืนใจตาย จึงคว้ากรรณ
ถึงนางด้วยความรักว่า

พ่อไร้บุตรีโอรสรัก

จะสืบทอดกิจสุริยวงศ์ยักษา

ฝันว่าไค่ดวงปทุมมา

พรานป่าแจ้งเหตุพอยินดี

จึงพากันออกไปแคนดง

วอนขอทองคำพระฤาษี

ไค่แม่มาเลี้ยงเป็นบุตรี

มีทศมูขมาเจ้ารักน้อง

จำเวธจิตบิณฑาทินทุกคำเข้า

พ่อสงวนนวลเจ้ามิให้หมอง

สายสมรวอนชมหงส์ทอง

พ่อไปกล่อมเอามาให้ตามใจ

จะฟังเสียงปักษีการเวก

พ่อค้นเมษคนหามาให้

ยามร้อนวอนเล่นชลาสัย

พ่อพาไปโนคาคนที่

จะชมชั้นวิมานเทวา

พ่อพาไปฟากฟ้าราศี

ความรักแม่สุดแสนทวี

กระนั้นหรือยังทำให้ไค่อาย

มาตรแม้นกริ้วโกรธทำโทษฉวี

ตัวเจ้าพ่อรักไม่รู้หาย

กวรหรือมากล้นชีวาวย

สายสวาทไม่คิดถึงบิดา

มิอินพัทกรมาสั่งบ้างเลย

ทรมานเชยแสนสุดแสนหา

ว่าพลางพุ่มพ่ายชลนา

พระยามารเพียงสิ้นสมประดี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

และเมื่อท้าวกรุงพาณจะสิ้นชีวิต ยังฝากฝังนางอุษาและทศมูขไว้กับพระอรุณรุทด้วยความ
ห่วงใย

นอกจากนี้ยังรักเกียรติมาก เช่นเมื่อทราบว่าพระอนุรุทเสด็จมาลบล้างเกียรติด้วยการเป็นคู่กับนางอุษา ท้าวกรุงพานจึงยกทัพมาล้อมจับพระอนุรุทเพื่อกู้เกียรติของตน แต่เมื่อสู้รบกับพระอนุรุท ท้าวกรุงพานสู้ไม่ได้ก็ยอมตาย โดยไม่ยอมขอชีวิตจากพระอนุรุท

5.6 ศุภลักษณ์

นางศุภลักษณ์เป็นพี่เลี้ยงที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีก่อนนางอุษาอย่างแท้จริง คอยติดตามดูแลทุกข์สุขของนางอุษาคลอกเวลา คราวใดที่นางอุษาทุกข์ร้อน นางศุภลักษณ์จะช่วยบรรเทาทุกข์ให้ เช่นเมื่อนางอุษาค่ำครวญถึงเจ้าชายในฝัน นางศุภลักษณ์อาสาไปวาดรูปเทพและกษัตริย์เมืองต่าง ๆ มาให้นางอุษาดู ครั้นทราบว่าพระอนุรุทคือเจ้าชายในฝัน นางศุภลักษณ์จึงไปพาพระอนุรุทมาพบกับนางอุษา

นอกจากนี้นางศุภลักษณ์เป็นผู้ที่เฉลียวฉลาดรอบคอบ เช่นเมื่อนางอุษาขอร้องให้นางไปเชิญพระอนุรุทให้เสด็จมากรุงรัตน นางศุภลักษณ์ทูลขอสิ่งสำคัญจากนางอุษา สำหรับใช้อ้างกับพระอนุรุทว่านางเป็นพี่เลี้ยงนางอุษาจริง กังปรากฏในคำกลอนตอนหนึ่งว่า

ซึ่งจะไปเฝ้าองค์พระทรงชัย	ไม่มีสิ่งใดเป็นสำคัญ
ที่ไหนพระจะเชื่อว่าจา	จะโกรธว่าวุ่นหุนหัน
ข้าพเจ้าจะม้วยชีวัน	ไหนจะหันมาทูลนางเทวี
แม้ตายไม่เสียกายชีวิต	แต่ให้สมคิดของโฉมศรี
สิ่งไรที่จะไม่เสียหิ	เจ้าพี่จงคำรติการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

5.7 นางพันธุรัต

นางพันธุรัตในเรื่องสังข์ทองเป็นยักษ์ที่ซื่อตรงต่อสามีมาก แม้ว่าสามีตายแล้วนางก็ยังครองตัวเป็นโสดเรื่อยมาโดยไม่เกี่ยวข้องกับยักษ์คนอื่น นางยังมีใจ

เมตตากุณาและรักเด็ก เช่นเมื่อได้รับสารจากท้าวภูษงค์ นางก็เกิดความรักเอ็นดู
พระสังข์ และต้องการเลี้ยงเป็นบุตร ครั้นได้พระสังข์มาแล้วนางเลี้ยงพระสังข์ด้วย
ความรักใคร่ทะนุถนอม ถึงคำกลอนว่า

จูบพลางนางกุมขึ้นใส่ตัก
ก้มดวงฤทัยนัยนา
ทวนใจเร่งรักจึกแจ้ง
จะสมโภชลูกแก้วแววไว

ความรักแสนสุดเสนาหา
แล้วสั่งมหาเสนาใน
ตกแต่งพาราอย่าช้าได้
บาตรหมายกันไปอย่าไค่นาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ถ้าพิจารณาการกระทำของนางพันธุรัตแล้วจะพบว่านางมีความเชื่อมั่นใน
ตนเองสูง เช่นตอนที่นางจะรับพระสังข์มาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม โหระทึกทักนางเพราะ
เห็นว่าพระสังข์จะนำอันตรายมาสู่นางในภายหน้า นางพันธุรัตไม่เชื่อและยังกล่าวหา
โหระทึกว่าเป็นกบฏ ถึงคำกลอนตอนหนึ่งว่า

เหมอำไพโหรใหญ่ใจพาล
มีงูนี้ผูกจิตกึกกด
กูไซ้จะไค้ลูกยา
กูไซ้ใช้นางเมรี
อันท้าวภูษงค์ทรงชัย
ว่าพลางนางสั่งลาวสรรพ
แต่นี้สืบไปอย่าให้มา

ช่างเปรียบเทียบทักทายนด้วยมารยา
จะขบถจริงจิงกระมังหนา
กิดหน้าขวางตาหรือว่าไร
หลงกวยโลกีย์หาดีไม
ชั่วแล้วที่ไหนจะให้มา
จงช่วยกันขับไล่ไสเสกสา
มันว่ากูเล่นให้เป็นลา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

แล้วแปลงกายเป็นมนุษย์ออกไปรับพระสังข์มาเลี้ยงเป็นบุตรตามความต้องการของตน

แล้วสั่งกุมภภักดีให้จึกแจ้ง
อีกทั้งเข้าเฝ้าท้าวนาง
ให้เป็นมนุษย์สุดสิ้น

ตกแต่งเร่งรักอย่าขัดขวาง
ต่างต่างแฉลงฤทธิ์นี้มีตกาย
ตรัสพลางเทพินฉันฉาย

เข้าที่นฤมิตบิดเบือนกาย
ออกจากวังแก้วแห้วพรรณ
แท่นแน่นอัศจรรย์ค์

.....

นางมารพักห่มอุ้มองค์
ลงจากเกตรากลาไคล
สาวศรีรับรองประคองเคียง
เบียดเสียดกันคู่พระกุมาร

เฉียดฉายโสภาอ่างค์
ก่านัลพริ้งพรุกระหง
เสนาพาลงไปกงคา -

.....

โฉมยงยินดีจะมีไพบ
สำเภาหายไปถึงไค่นาน
พร้อมเพรียงพิศวงสงสาร
คืนเข้ายังสถานสำราญใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

การกระทำของนางดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่านางพันธุรัตไม่ยอมรับสภาพความจริงของชน กล่าวคือนางปักบังความจริงไม่ให้พระสังข์ทราบว่าตนเป็นยักษ์ด้วยการเนรมิตกายเป็นมนุษย์ เนื่องจากกลัวว่าความจริงอาจทำให้นางต้องสูญเสียพระสังข์ไป

นอกจากนี้นางพันธุรัตยังเป็นผู้ที่รัก หวังดีและยอมเสียสละให้กับบุคคลที่ตนรัก เช่น เพื่อติดตามพระสังข์ไปทันกันและอ่อนวอนพระสังข์ให้กลับเมือง ครั้นรู้ว่าพระสังข์ไม่กลับนางก็ยังเขียนมนตร์เรียกเนื้อเรียกปลาให้พระสังข์แล้วคร่ำครวญจนอกแตกตาย ดังคำกลอนตอนหนึ่งว่า

อันพระเวทวิเศษของแม่ไซ้
จงเรียนว่าจำไว้เถิดขวัญตา
เขียนพลงทางเรียกลูกน้อย
แต่พอให้ไคร้มเสียสักครั้ง
แม่อ่อนวอนว่านักหนาแล้ว
ห่มทอดตัวลงทรงโศกา
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นจิต

ก็จะเขียนคงให้ที่แสนดา
รู้แล้วอย่าว่าให้ไครฟัง
มาหาแม่สักหน่อยพอหอยสังข์
ขอสิ่งสักคำจะอาลา
น้อยหรือลูกแก้วไม่มาหา
สองตาแดงเกือบดังเลือดคน
ยิ่งกิดเคืองขุนมนุหมก

กลิ้งกลับส่ายส่ายเพื่อพัก

นางรำร่อนนอกแตกต่าย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

5.8 พุดตาน

พุดตานเป็นยักษ์ที่มีระเบียบกระทำการสิ่งต่าง ๆ ถูกต้องตามขั้นตอนเช่นเมื่อทราบข่าวว่าท้าวผดุงจักษุเลือกคู่ให้นางสายหยุด ท้าวพุดตานจึงให้บิดาส่งทูตไปสู่ขอนางสายหยุดพร้อมทั้งส่งเครื่องบรรณาการไปให้ด้วย

ในบางครั้งพุดตานเชื่อคนง่ายขาดการไตร่ตรอง ดังคราวที่กษัตริย์ร้อยเอ็ดนครหลอกว่าท้าวผดุงจักษุเลือกคู่ให้นางสายหยุดและขณะนั้นยังไม่มีผู้ใดเข้าไปเลือกคู่ได้ ท้าวพุดตานก็เชื่อและหลงรักนางโดยที่ยังไม่ทันได้เห็นตัวนางสายหยุด

นอกจากนี้พุดตานมีความตั้งใจจริง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ดังนั้นเมื่อขอนางสายหยุดไม่สำเร็จ พุดตานก็โอบเอื้อมความตั้งใจจึงลาบิดาไปหานางดังกล่าวล่อนว่า

แม่นมไถ่ถามสัพไมกลีปมา

พารพ้างนุญชาคประสาคร¹

การกระทำเช่นนี้ยังแสดงให้เห็นว่าพุดตานชอบเอาแต่ใจตนเอง ใช้อำนาจข่มขู่ผู้อื่น เช่นเมื่อขอนางสายหยุดไม่ได้ก็ยกทัพมาทำสงครามชิงนาง

5.9 ท้าวกรงสีพิมล

ท้าวกรงสีพิมลรักเกียรติและไม่ยอมให้ผู้ใดมาหยามเกียรติของตน ฉะนั้นเมื่อพระการเกิดลอบมาเป็นคู่กับนางมะลิทอง ท้าวกรงสีพิมลแค้นใจจึงให้ทหารทำหอกยนต์ดักสังหารพระการเกิดเสีย นอกจากนี้ท้าวกรงสีพิมลยังเป็นผู้ที่ใจแข็งไม่ยอมให้อภัยแก่ผู้กระทำผิดง่าย ๆ เห็นได้จากตอนที่พระอุปัชฌาย์พระการเกิดให้ฟื้นขึ้นมาแล้วพระการเกิดลอบไปเป็นคู่กับนางมะลิทองอีก ท้าวกรงสีพิมลทราบเข้าจึงยกทัพมารบ พระการเกิดเสด็จมาขอโทษ ท้าวกรงสีพิมลไม่ให้ภัยและยังกล่าวว่า

¹บทละครเรื่องการเกิด เลขที่ 30 หน้า 65

กุจฉามิ่งเสียไหมร่นา

เสียบนอกพาราวพระเวียงไชย

การเกิด

5.10 กุมภกัณฑ์

ในระยะแรกกุมภกัณฑ์มีนิสัยมูทะลุๆกัน ถึงตอนที่เห็นพราหมณ์เกศสุริยงนอนหลับอยู่ในศาลาของตนักโกธร และตรงเข้าทำร้ายจึงถูกพราหมณ์ฆ่าตาย ครั้นพราหมณ์เกศสุริยงชุบชีวิตขึ้นมาใหม่ กุมภกัณฑ์จึงยอมเป็นทาสรับใช้พราหมณ์เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญู ถึงปรากฏในคำประพันธ์ความว่า

จึงขอพระกองนินเพยงนิ่ม

นับนิ้วประนมบังคมไว

เมื่อกัณฑ์เบากับเจ้าใส

ซาซ้อโกลเสียเถิดตรา

อนัชาเจาสินทั้งสอง

พี่น้องจะขออยู่เป็นข้า

กว่าชีวิตจะมอยมอร่นา

เมตตายาคุมโทษไภ

จะเป็นเกลือกทองรองชูลี

เจ้าพรามนี้จะไปใน

จึงบอกข้าเจ้าให้เข้าใจ

ไปในจะไปตามพระราชา

สุวรรณหงส์

5.11 วิรุณเมฆ

วิรุณเมฆมีนิสัยขี้ร้าย หยาบก้ามไม่รู้จักบาปกรรม พอเห็นนางเกศสุริยงนอนหลับอยู่ในศาลาของตนักก็เกิดความพอใจในความงามจึงคิดสังหารพระสุวรรณหงส์เพื่อชิงนางเกศสุริยงมาเป็นภรรยาของตน ถึงกล่าวล่อนว่า

เหนนวนนางเกศสุริยง

รูปทรงกัณฐกพิณใหม่

ซุนยักเพือนคิจะแต่ในใจ*

ทำไฉนกูจใดเป็นเมีย

* ต้นฉบับเขียนว่า ๘ ในใจ

อย่าเอ๋ย ๆ เลย
เห็นว่าใจเป็นเมื่อย

มากุจฉาฉวีเลีย
ฉวีฉวีเลียให้บันโลย

สุวรรณหงส์

5.12 ท้าวสิงหล

ท้าวสิงหลเป็นยักษ์ถือศีลไม่กินคน ใจก็มีเมตตา เห็นไ้จากการที่นำ
นางสุวิธยามาเลี้ยงด้วยความรักไ้กระหนุ่นอม และเมื่อทราบว่าพระไชยเชษฐาล่วงล้ำ
เข้ามาในเมืองก็ไ้โกรธ และยังเมตตาไ้ให้ยักษ์พากลับไปส่งยังบ้านเมือง ดังคำกลอนว่า

.....	ทรงหันมีจิตคิดเมตตา
จึงตำรักตรักวาทังหาคน	ไ้กรอกคั่นพันตายบุนนาคหน้า
จึงค้ำชานภากันกลับภารา	จะไ้ให้อะสุราไปทรงเมอิ่ง
	ไชยเชษฐ์

แต่ขณะนั้นพระไชยเชษฐ์หลงรักนางสุวิธยาแล้วจึงขอยุ้ต่อไปก่อน ซึ่ง
ท้าวสิงหลก็ยินยอมไ้ให้อยู่

เมื่อพิจารณาการกระทำของท้าวสิงหลแล้ว อาจกล่าวไ้ว่าท้าวสิงหล
เป็นผู้ที่เข้าใจจิตใจมนุษย์ ของโลกในแง่ดี และคู่ลักษณะคนเป็น ดังนั้นพอพระไชยเชษฐ์
เข้าเฝ้าท้าวสิงหลก็ไ้ว่าพระไชยเชษฐ์เป็นกษัตริย์ ดังคำประพันธ์ความว่า

เลอียบเห็นไชยะเขตภูวะคัล	กับพีเลยิงสีคั่นไ้ลั่นกัน
พระท้าวบฉฉว่าตระสัตุสุริวง	พิททรงเพยงเทนรังสัน
แล้วเลอียบคูลูวันชาวีลาวัน	ลั่นกันกั้โกสิ่ตุสุตจิตรรา
	ไชยเชษฐ์

* ตันฉบับเขียนว่า ๙

ต่อมาเห็นท่าทีของพระไชยเชษฐกับนางสุวิธชาว่ารักกัน พระองค์ก็ส่งเสริมให้ได้อยู่ใกล้
ชิดกัน นอกจากนี้ท้าวสิงหลยังเป็นยักษ์ที่รักศักดิ์ศรี ในคราวที่รณพัทตร์แต่งทูตมาขอนาง—
สุวิธชาโดยไม่มีเครื่องบรรณาการให้ถูกต้องตามธรรมเนียม ท้าวสิงหลจึงไม่ยอมยกนางให้

5.13 รณพัทตร์

รณพัทตร์เป็นยักษ์หนุ่มใจร้อน ชอบสงคราม ดังนั้นเมื่อแต่งทูตไปขอ
นางสุวิธชาแต่ท้าวสิงหลปฏิเสธ รณพัทตร์จึงยกทัพไปตีเมืองของท้าวสิงหล รณพัทตร์ยัง
เป็นผู้ที่มีชัศตียะมานะ เจ้าพิษฐานไม่เลิกล้มความตั้งใจง่าย ๆ เช่นเมื่อยกทัพไปล้อมเมือง
ของท้าวสิงหล หัสดังซึ่งเป็นทหารเอกถูกศรท้าวสิงหลสิ้นชีวิต รณพัทตร์เศร้าโศกเสียใจ
มากคิดจะเลิกทัพกลับแต่ด้วยชัศตียะมานะและคิเลสอาสวะเสนาทั้งหลายจึงเข้าสู่รบต่อถึง
คำกลอนว่า

กึ่งจะขึ้นกองทัพกลับภารา	อายแกฝูงเสนายักราไพร [*]
เสียแรงเรื่องอิทธิฤทธิ์	ไม้อ้อไผ่เสียกายแก่ชีวา
	ไชยเชษฐ์

5.14 ฉี่เสื่อน้ำ

นางฉี่เสื่อน้ำเป็นยักษ์ที่เจ้าชู เห็นชายหนุ่มรูปงามก็หลงใหลอยากได้
ไปเป็นสามี ลักษณะเช่นนี้เห็นได้จากตอนที่นางขึ้นจากทะเลมาพบพระสุวรรณหงส์บรรทม
อยู่ก็นึกรัก นอกจากนี้นางฉี่เสื่อน้ำยังเป็นยักษ์ที่ดูร้ายใจบาปหยาบช้า ไม่เกรงกลัวบาป
ด้วยเหตุนี้นางจึงคิดขานางเกศสุริยงเพื่อชิงพระสุวรรณหงส์ไปเป็นสามี โดยแปลงกาย
เป็นหญิงชราขายเรือมารับพระสุวรรณหงส์ข้ามแม่น้ำ ครั้นถึงกลางแม่น้ำจึงฉีกนางเกศสุริยง
ตกน้ำแล้วแปลงเป็นนางเกศสุริยงแทน

* กณฉบับเขียนว่า ไพ

6. ฌี

6.1 พระเลื้อเมือง

พระเลื้อเมืองในเรื่องรามเกียรติ์เป็นยักษ์ที่ใจกล้า และปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มความสามารถ ดังนั้นเมื่อหนุมานดูล้ำเข้ากรุงลงกา นางจึงออกมาต่อสู้เพื่อรักษาเมือง จนในที่สุดถูกหนุมานฆ่าตาย

ส่วนพระเลื้อเมืองในเรื่องสุวรรณหงส์ เป็นเทวดาที่มีความเมตตา ครั้นรู้ว่าพี่เลี้ยงนางเกศสุริยงภิกษุร้ายต่อพระสุวรรณหงส์ โดยทำหอกยนต์ไว้ดักฆ่า ก็คิดช่วยพระสุวรรณหงส์ โดยปรากฏกายให้พระสุวรรณหงส์เห็น เพื่อเตือนไม่ให้พระสุวรรณหงส์เดินทางไปสู่อันตราย

6.2 พระไตร

พระไตรเป็นผู้ที่มีจิตเมตตา และช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้รับความสุข เช่น เมื่อพระไตรเห็นพระอุรุทธต้องบรรทมอยู่กลางป่าตามลำพัง ไร้คู่ จึงช่วยอุ้มพระอุรุทธไปพบกับนางอุษา

7. วิทยาธร

วิรุณเมศ มีนิสัยเกะกะเป็นอันขาด ชอบทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนอยู่เสมอ ถึงกลอนตอนหนึ่งว่า

สาธารณ์รายกาจอาจหาญ
มีมหากายสิทธิ์พระขรรค์ชัย
ยิ่งคิดอิมเอบก่าเวินนัก
มีพวงบริวารวิทยา
แต่ละคนมนต์คลสามารถ
ทั้งไพร่นายหยาบช้าอาชรรม์

อหังการใจบาปหยาบใหญ่
รุ่งเรืองฤทธิไกรมหิมา
ทรลักษณ์พู่จรีตอิจณา
ห้าโกฏิพื้นพาลชาตฉกรรจ์
องอาจฤทธิแรงแข็งขัน
เหี้ยมทำอันตรายทุกตำบล

พระบาทสมเด็จพะพุทธชยออกฟ้าจุฬาโลก

วิรุณเมกไม่อยู่ในศีลธรรม ใจบาป คิดฆ่าพระอุณรุทเพื่อชิงนางกนิรี
มาเป็นภรรยา ถึงคำประพันธ์ว่า

กู่จะณรงคราวี
แล้วจะพากินนรอรไท

ฆ่าชายคนนี้เสียให้ได้
ไปไว้ร่วมรักให้ส่ำราญ¹

นอกจากนี้ยังเจ้าชู๊ มักมากในกามคุณ ปกติชอบไปเฝ้าตนมักกะลีผล
เพื่อปลิดลูกที่แก่มาสมสู่ และชอบแย่งภรรยาคนอื่น เมื่อเห็นกนิรี มีความงามก็เข้า
ท้าวรายพระอุณรุทเพื่อชิงนางกนิรี

ประเภทของตัวละครมนุษย์

การแบ่งประเภทของตัวละครมนุษย์ที่ปรากฏในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป
อาจแบ่งได้ 2 แนว คือ

1. แบ่งตามกำเนิด
2. แบ่งตามฝ่าย

ในการวิเคราะห์บทบาทตัวละครมนุษย์ ในละครในและละครนอกนี้
แบ่งประเภทตัวละครมนุษย์ออกตามฝ่าย โดยยึดเอาอุปนิสัยและการกระทำเป็นเกณฑ์
ในการแบ่งทำให้แบ่งประเภทของตัวละครมนุษย์ได้เป็น 2 ฝ่าย คือ

1. เป็นตัวละครฝ่ายดี ซึ่งหมายถึง ตัวละครที่มีคุณธรรม
ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของศีลธรรม สุวรรณ เกรียงไกรเพชร² กล่าวว่า
ตัวละครฝ่ายดีมักจะเป็นผู้ที่มาช่วยแก้ไขอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ที่ตัวละครต้องเผชิญใน
ท้องเรื่อง ตัวละครเหล่านี้อาจปรากฏขึ้นเป็นครั้งคราวเมื่อเกิดความคับตัน ครั้นแก้ไข
ข้อขัดข้องสำเร็จแล้วก็หมดบทบาทไปหรืออาจปรากฏอยู่ตลอดเรื่องโดยทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ย
หรือเป็นผู้เลี้ยงตัวเอก

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อุณรุท หน้า 541

²สุวรรณา เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดี-
วิจารณ์ หน้า 160

๖๕๔ ตัวละครฝ่ายดีในละครในและละครนอก มีดังนี้คือ

1.1 เทพ ปี

1.1.1 พระอินทร์

1.1.2 พระพรหม

1.1.3 พระอิศวร

1.2 วิญญานบรรพบุรุษ มี

1.2.1 ปะตาระกาหลา

1.2.2 ท้าวมาลีวราช

1.3 สัตว์

1.3.1 ลิง

1.3.1.1 หนุมาน

1.3.1.2 สุกริพ

1.3.1.3 องคต

1.3.2 ม้า

1.3.2.1 ม้าในเรื่องสุวรรณหงส์

1.3.3 แมว

1.3.3.1 นางวิพาร์

1.4 ครึ่งคนครึ่งสัตว์

1.4.1 กินรี

1.4.1.1 กินรี ทั้งท่านางในเรื่องอุณรุท

1.4.1.2 มโหรีรา

1.4.2 เงือก

เงือกในเรื่องสุวรรณหงส์

1.4.3 นาค

1.4.3.1 วิรุณนาค

1.4.3.2 ท้าวภูษงค์

1.4.4 กรุท

1.4.4.1 กรุทในเรื่องอุณรุท

1.4.4.2 กรุทบิดาเลี้ยงของพระกาโรก

1.5 ยักษ์

1.5.1 พิเภก

1.5.2 ศุภลักษณ์

1.5.3 พันธูร

1.5.4 กุบภัณฑ์

1.5.5 ท้าวสิงหล

1.6 ผี

1.6.1 พระเลื้อเมืองในเรื่องสุวรรณหงส์

1.6.2 พระไทร

2. เป็นตัวละครฝ่ายร้าย ซึ่งหมายถึง ตัวละครที่ขาดคุณธรรมไม่ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และเป็นผู้ที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ตัวละครอนาถฝ่ายร้ายในละครในและละครนอกมีดังต่อไปนี้คือ

2.1 จระเข้ มีพระเชื้อในเรื่องไชยเชษฐ์ และชาละวันในเรื่องไกรทอง

2.2 พวกครึ่งคนครึ่งสัตว์2.2.1 นาค มีท้าวแก้วพลนาค

2.3 บัณฺ2.3.1 ทศกัณฐ์2.3.2 กุมภกรรณ2.3.3 อินทรี

2.3.4 กรุงพาน ✓

2.3.5 พุกทาน

2.3.6 กรงสีพิมล

2.3.7 วิรุณเมฆ

2.3.8 รณพัทตร์

2.3.9 ฉี่เลื่อนน้ำ

2.4 ฉี่ พระเลื้อเมือง แห่งกรุงลงกา2.5 วิทยาธรวิรุณเมศ

บทที่ 3

บทบาทและคุณค่าของตัวละคร ฉณมูญย์

บทบาทและคุณค่าของตัวละคร ฉณมูญย์นั้น วิเคราะห์จากพฤติกรรมของตัวละคร ฉณมูญย์ ที่ปรากฏในบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ อื่นๆ เช่น อนุรุธ สังข์ทอง การเกิด ไกรทอง ไชยเชษฐ มโนห์รา และสุวรรณหงส์ บทละครแต่ละเรื่องมีเรื่องย่อดังนี้

เรื่องรามเกียรติ์ //

เริ่มตั้งแต่หนุมานรับพระราชบัญชาจากพระรามให้นำแหวนไปถวายนางสีดาที่ลงกา หนุมานไปเมืองลงกาถวายแหวนแก่นางสีดาแล้วได้เฝ้าลงกาเสีย ต่อมาพิเภกถูกทศกัณฐ์จับได้ ออกจากเมืองจึงมาสวามิภักดิ์ต่อพระราม พระรามโปรดให้พวงลิงจองถนนแล้วยกพลข้ามสมุทร เข้าล้อมเมืองลงกา พระรามโปรดให้องคตเป็นทูตสื่อสารไปเตือนทศกัณฐ์ให้ส่งนางสีดาคืน ทศกัณฐ์ไม่ยอมปฏิบัติตามและจัดการยกถันขึ้นบัง เมืองเตรียมสู้ศึก สุครีพหัตถ์กร ทศกัณฐ์ไม่ย่อถอ คิดถักเสกโดยให้มัยราภณ์ลักพระรามไปเมืองบาดาล หนุมานลงไปเมืองบาดาลสังหารมัยราภณ์ ตายแล้วเชิญพระรามเสด็จกลับพลับพลา กุมภกรณออกมารบถูกศรพระรามล้ม มังกรกัณฑ์และ แสงอาทิตย์ออกมารบก็ถูกพระรามสังหาร ตายหมด อินทรชิตซึ่งเป็นลูกทศกัณฐ์ออกมารบสี่ครั้งก็ ล้มอีก หลังจากนั้น มี ลพพลัม สหัสเสกษะ สหัสสาสู วิชาสูร วิชาสูร บัง ทศกัณฐ์และ ทศกัณฐ์มาช่วยทศกัณฐ์รบ แต่ถูกศรพระรามพระลักษมณ์สังหารหมด ทศกัณฐ์จึงออกรบเอง ใน ที่สุดองคตพระรามและถูกหนุมานช่วยใจจุ่ม พิเภกเข้าลงกานำนางสีดามาถวายพระราม สีดาลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ปรากฏว่านางบริสุทธิ์ พระรามทรงรับเป็นมเหสีตามเดิมแล้ว เสกจึงกลับอยุธยา นางอกุลปัสสาเจ้าแฉ่งเป็นนางกำนัลดวงใจให้สีดาว่าถูกทศกัณฐ์แล้ว เข้าสิงรูป นางสีดาพยายามหลบแต่ไม่ออก พระรามทอพระเนตร เข้าจึงรับสั่งให้พระลักษมณ์พานางไป ประหาร พระลักษมณ์เจ้าต้องปฏิบัติตาม แต่ด้วยบุญบารมีของนางและโอรสในครรภ์นั้นกาลให้ พระลักษมณ์ประหารนางสีดาไม่สำเร็จจึงปล่อยนางไว้ในป่า พระอินทร์เสด็จมาพานางไปอาศัย อยู่กับฤๅษี จนนางประสูติโอรสชื่อพระกุฏ วันหนึ่งนางสีดาพาพระกุฏไปยังวิมลธาร พระฤๅษีคิดว่า

พระภูทายเป็นจึงหาพิธิบุโอรสใหม่ ครั้นทราบว่าพระภูยังมีชีวิตอยู่จึงจะลบถุมารที่กำลัง
บุเสียชีวิต แต่นางสีดาทรงขอไว้เป็นเพื่อนพระภู ภูจึงไม่ลบและให้ชื่อถุมารนั้นว่าพระลบ

พระรามทรงปล่อยมาอุปการ พระกฎและพระลบจับมาขึ้นเรือน พระรามเสด็จ
มาปราบเกิดการต่อสู้กันแต่ศรีศัลย์ไม่กินกัน คืออาวุธไม่ทำอันตรายซึ่งกันและกัน เป็นเหตุให้
พระรามทรงทราบว่าพระกฎเป็นโอรสจึงเสด็จไปขอผนวชนางสีดาให้คืนดีแทนนางไม่ยินยอม
พระรามทรงทำอุบายเป็นลั่นพระชนม์เข้าโกศ นางสีดาจึงยอมเสด็จเข้าเมืองครั้นทราบว่า
พระรามมิได้ลั่นพระชนม์จริง นางสีดาจึงอธิษฐานให้พระชนนีส่งนางไปยังเมืองบาดาลและได้
อาศัยอยู่กับท้าววิรูปักษ์ พระอิศวรทรงไถ่เกลี้ยให้นางสีดายอมคืนดีกับพระรามและจัดพิธี
อภิเษกพระรามกับนางสีดาที่เขาสไกรลาส หลังจากนั้นพระรามและนางสีดาเสด็จกลับไปครอง
อยุธยาด้วยสันติสุขมา

เรื่องอิเหนา

วงศ์เวทัญญีมีภคตรีย์สี่องค์คือ กุเรปัน กาหา กาลัง และสิงห์สำหรับ
ทั่วกุเรปณ์มีโอรสกับประไพสมสู่หนึ่งองค์ เมื่อโอรสประสูติองค์ปะการะกาหลาซึ่งเป็นอัยก
ทรงนำภริยารีกกว่าอิเหนา มาประทานให้ พระอนุชาจึงไต่ถามว่า อิเหนา ท้าวกุเรปณ์
นั้นอิเหนาก็นางบุษมาราชธิดาท้ากาหา ต่อมาอิเหนาไปหลงรักนางจินตะหารราชธิดา
ท้าวมันหยงจึงไม่ยอมเข้าพิธีอภิเษกกับนางบุษา ท้าวกาหานอพระทัยจึงยกนางบุษาให้แก่
ระตูจรรกา ท้าวกะหมังกูหนิงและวิหยาสะก่าโอรสยกทัพมาประชิดกาหาเพื่อชิงนางบุษา
อิเหนาจึงต้องยกทัพมาช่วยรบ เมื่อปราบข้าศึกแล้วอิเหนาได้พบบุษาก็ลุ่มหลงนางอีก จึงออก
อุบายเผาเมืองกาหาแล้วปลอมเป็นจรกพาพานางบุษาไปซ่อนไว้ในถ้ำ อิเหนาลานางบุษาเข้าเมือง
กาหาเพื่อแก้แค้นส้าย องค์ปะการะกาหลารู้ว่าอิเหนาจึงบันดาลให้เกิดลมพายุพานางบุษาไปตก
กลางป่าแล้วแปลงกายนางให้เป็นชายชื่ออุณกรรณ อิเหนาปลอมเป็นมันหยี่ออกตามหานางบุษา
และในระหว่างนั้นอิเหนาปรามบ้านเมืองต่าง ๆ ไว้ในอำนาจและได้ชักเจ้าเมืองนั้น ๆ เป็น
ชายา ต่อมาอุณกรรณแปลงเป็นແທ່ນຶ່ງ ออกตามหาอิเหนา จนในที่สุดอิเหนาได้พบนางบุษา

ที่เมืองกาหลง ท้าวกูเร็นและท้าวคาหาเสด็จมาวัดจี้อภิเนกให้เฝ้าที่เมือง
กาหลง ครั้นเสร็จพิธีแล้ววิเฒ่าจึงเสด็จกลับไปครองเมืองกูเร็น

อุรุ /

พญายักษ์ชื่อ กรุงพาดกร อรรัตนนคร ประพตเป็นพาลเหี้ยวฉวมขนางฟ้า
ครั้งหนึ่งทำอุบายลอบเข้าชมนางสุจิตรา เป็นเหตุให้พระอิศวรทูลเชิญพระนารายณ์ให้อาการลง
มาเป็นพระบรมจักรกฤษณ์ เพื่อปราบกรุงพาด พระบรมจักรกฤษณ์ครองกรุงนงคามมีเหล่าชื่อ
จันทมาลี และโอรสชื่อไกรสุท ต่อมาพระไกรสุทได้อภิเษกกับนางรัตนามีโอรสชื่อ อุรุท ซึ่ง
ได้อภิเษกกับนางศรีสุตา ฝ่ายนางสุจิตราลงมาเกิดในโลกมนุษย์โดยเกิดในคอกบัว ฤาษีสักวาาส
นำไปเลี้ยงไว้ให้ชื่อว่าอุษา ต่อมาท้าวกรุงพาดขอไปเป็นบุตรบุญธรรม วันหนึ่งพระอุรุทพา
นางศรีสุตาไปล่าสัตว์ในป่าเทวดาแปลงเป็นกวางมาล่อ พระอุรุทและพี่เลี้ยงติดตามไปจนค่ำ
จึงหยุดพักที่โคนต้นไทร กอบบรพพระอุรุทให้จัดการบวงสรวงพระไทรเทพารักษ์ พระไทร
ทรงเมตตาก็อุ้มไปสมนางอุษา ครั้นในถ้ำทรงอุ้มพระอุรุทกลับมาไว้ที่เดิมอีก พระอุรุท
คร่ำครวญถึงนางอุษา นางศรีสุตาต้องพาเสด็จกลับเมือง ฝ่ายนางอุษาก็คร่ำครวญถึงพระสวามี
นางศุภลักษณ์พี่เลี้ยงว่าครูปเทพเจ้าและภักตริยทั้งหลายมาให้นางดู ครั้นรู้ว่า เป็นพระอุรุทจึง
เหาะไปสะกดมาไว้ในปราสาทนางอุษา ทศมุขอุษาเลี้ยงของนางอุษาทราบเข้าจึงไปทูล
ท้าวกรุงพาดพระบิดา ท้าวกรุงพาดให้ท้าวกำพลนาคจับพระอุรุทไปมัดประจานไว้ยอดปราสาท
เทวดาไปทูลพระบรมจักรกฤษณ์ ทรงครุฑมาช่วยแล้วมอบพระธำมรงค์วิเศษไว้ให้ป้องกันพระองค์
พระอุรุทปราบกรุงพาดแล้วอภิเษกสมรสให้ครองเมืองแทน ท้าวไกรสุทเสด็จมารับพระอุรุท
และนางอุษากลับไปครองเมืองนงคาม นางศรีสุตาหึง แต่ประนีประนอมกันได้ พระอุรุทเสด็จ
ไปกลองฆางเผือกได้นางกนิรีเป็นชายาอีก ครั้นได้ฆางเผือกแล้วจึงเสด็จกลับเมืองและครอง
เมืองอย่างมีความสุขสืบมา

สังข์ทอง /

ท้าวยศวิมลมีมเหสีสององค์ คือนางจันท์ และนางจันทา นางจันท์ประสูติโอรส เป็นหอยสังข์ โหรซึ่งเป็นพวคนางจันทาให้ความว่านางจันท์เป็นกัลยีนกาลีเมือง ท้าวยศวิมล จึงขับไล่นางออกจากวัง นางจันท์ไปอาศัยอยู่กับยาย พระสังข์ส่งสารมารดาจึงออกจาก หอยสังข์มาช่วยทำงาน ครั้นนางจันท์ทราบว่าโอรสเป็นคนจึงหุบหอยสังข์แตก ค่อมานางจันทา รุขารจึงยุท้าวยศวิมลให้ขับพระสังข์มาฆ่าและให้ทวงน้ำ พญานาคช่วยพระสังข์และนำไปให้ นางพันธุรัตซึ่งเป็นสหายเลี้ยงดู ภายหลังพระสังข์ทราบว่านางพันธุรัตเป็นยักษ์จึงแอบไปหุบตัว ในบ่อทองและขโมยรูปเงาะแก้วไม้เท้าวิเศษของนางพันธุรัตหนีไป นางพันธุรัตตามไปอ้อนวอน ให้พระสังข์กลับแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ นางจึงเขียนมนต์เรียกเนื้อเรียวปลาให้แล้วนางก็สาธิตใจกาย

พระสังข์สั่งไพร่พลยักษ์ให้นำศพนางพันธุรัตไปจัดการตามประเพณีแล้วตนเองสวม รูปเงาะเดินทางมาถึง เมืองท้าวสามนต์และได้นางรจนางิศาองค์ที่ 7 ของท้าวสามนต์เป็นคู่ครอง ท้าวสามนต์จึงขับไล่ให้ไปอยู่ที่ปลายนาได้รับความลำบาก พระอินทร์เห็นเหตุการณ์ก็เกิด ความสงสารจึงให้ไพร่พลมาล้อมเมืองท้าวสามนต์ชวนตีค้ำฝั้นเอาบ้านเมือง หกเขยออกตีค้ำ ฝั้นแตกพ่ายแพ้ ท้าวสามนต์จึงต้องเสด็จไปบงอเจ้าเงาะ ๓ ถอดรูปกลายเป็นพระสังข์ออกตีค้ำ ฝั้นแล้วโคตรองบ้านเมือง

พระอินทร์บังคับให้ท้าวยศวิมลเสด็จไปรับนางจันท์กลับมาเป็นมเหสี นางจันท์ ชวนท้าวยศวิมลออกติดตามหาพระสังข์ ในที่สุดได้พบพระสังข์ที่เมืองของท้าวสามนต์และทรงชวน พระสังข์ให้พารจนากลับไปครอง เมืองยศวิมล

ไกรทอง ,

ชาลวันเป็นจระเข้ขึ้นมาคาบนางตะเภาทองธิดาเศรษฐีเมืองพิริตรไปเป็น ภรรยา เศรษฐีต้อง การกระตุนนางตะเภาทองมาทำพิธีทางศาสนาจึงประกาศว่าจะให้รางวัล และยกนางตะเภาแก้วให้แก่ผู้ปราบชาลวันได้ หมอจระเข้หลายคนมาอาสาแต่ถูกชาลวัน ฆ่าตายหมด ไกรทองเป็นผู้มีเวทมนต์คาถาส่งทราบข่าวนี้จึงมาอาสาปราบจระเข้โดยใช่

เวทมนต์เรียกดาววันขึ้นมาเห็นน้ำและโคตอสูกัน ชาละวันสู้ไม่ได้หนีลงไปในถ้ำ ไกรทองตามลงไปแล้วชาละวันตายแล้วได้นางวิมาลาเป็นภรรยา

วันหนึ่งไกรทองรำลึกถึงนางวิมาลาจึงลงไปหานางยังถ้ำทองด้วยความรักใคร่และไม่อยากจากนาง ไกรทองจึงพานางขึ้นมายังโลกมนุษย์โดยเอาบันไดปีกสี่รชนางไว้และห้ามแกะออกเพราะถ้าแกะออกจะทำให้นางกลายเป็นจระเข้ เมื่อนางวิมาลาได้มาอยู่กับนางตะเภาแก้วตะเภาทองแล้ว นางทั้งสองเกิดหึงหวงจึงทุบตีนางวิมาลา นางวิมาลาโกรธจึงเอาบันไดปีกสี่รชนางออกกลายเป็นจระเข้ไล่กัดนางตะเภาแก้วตะเภาทองแล้วหนีลงไปอยู่ในถ้ำตามเดิม ไกรทองตามไปปลอบนางและผลัดกันอยู่กับนางวิมาลาบ้าง ตะเภาแก้วตะเภาทองบ้าง

กรเอก

พระการเอกเป็นโอรสท้าวทลิ่งและนางลำเจียกครองเมืองวาริน พระการเอกเรียนศิลปศาสตร์อยู่กับพระฤๅ เมื่อถึงคราวที่จะไต่ถุครองพระอินทร์เสด็จมาเข้าเฝ้าบอกว่า ท้าวมณฑลพระมิดานางสายหยกจะจัดพิธีสุมพร โดยให้กษัตริย์เมืองต่าง ๆ มาขุดถ้ำ หากองก่ได้ยากก็จะได้อภิเษกกับนาง พระการเอกจึงกราบลาพระฤๅเดินทางไปเมืองอุทยานและขุดถ้ำได้สำเร็จจึงได้อภิเษกกับนางสายหยก กษัตริย์ร้อยเอ็ดนครที่มาขุดถ้ำแต่ยกไม่ได้จึงมาหาพระการเอกรบ พระการเอกใช้ไม้เท้าตนวิเศษทำลายขึ้นเป็น ชีกษัตริย์เหล่านั้นตายหมด แต่เกรงว่าบาปจะเกิดจึงขุดกษัตริย์เหล่านั้นให้ฟื้นขึ้นมาอีก

กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดนคร ไปพบท้าวพุดตานลูกท้าวทวนตะวันและนางนมสวรรค์แห่งเมืองหิมวันต์ก็ต้องการให้ยกทัพขุดถ้ำปราบพระการเอกจึงเล่าเรื่องนางสายหยกให้ฟัง ท้าวพุดตานขอให้ท้าวทวนตะวันส่งสาวไปชวนนางสายหยกจากท้าวมณฑล ท้าวมณฑลปฏิเสธ อ้างว่านางมีคู่ครองแล้ว พุดตานยกทัพไปรบกับพระการเอกผาตาย ท้าวทวนตะวันจึงไปชวนพระประยงค์ลูกท้าวมะลิวัลย์ซึ่งเป็นสหายมาช่วยรบ พระประยงค์จับพระการเอกไปได้ นางสายหยกออกติดตาม โดยนำเกือกทองและไม่เท้ากายสิทธิ์ของพระการเอกไปด้วย

ระหว่างทางนางนางไม่รู้โรยฝ่า

ต่อมาพระการเกิดไค้นางมะลิทองธิดาของท้าวทรงสิพิมลเป็นมเหสี ท้าวทรงสิพิมลทราบเข้าจึงให้เสนาญกหยนต์คักไว้ที่หน้าตงห้องนางมะลิทอง พระการเกิดถูกหยนต์คักก่อนจะสิ้นพระชนม์สั่งนางมะลิทองให้นำศพของพระองค์และมาห่อผ้าขาวใส่เปลญวนนำไป พญาครุฑพบเข้าก็จำใจจึงนำศพไปให้พระโคตมสมมิตรนาทกซุให้พื้น พญาครุฑฝากฝังให้พระการเกิดเรียนวิชากับฤษีนาท พระการเกิดอยู่ปรนนิบัติพระฤษีระยะหนึ่งแล้วเสด็จกลับไปรับนางมะลิทอง

ไชยเชษฐ์ ✓

ท้าวอภัยนุราชมีราชธิดาชื่อนางจำปาทอง นางมีพี่เลี้ยงเป็นแม่ชื้ออิพิหาร วันหนึ่งนางไปสงน้ำไค้ไ้พระเช็กนำมาพัก เมื่อพระเช็กขึ้นโลกัศนุศรนาทกเรือกอร์อนมากก็จึงมาร้องทุกข์กับท้าวอภัยนุราช ท้าวอภัยนุราชโกรธขับไล่นางออกจากเมือง นางจำปาทองและอิพิหารเดินทางมาถึงริมแม่น้ำเห็นพระเช็กกระโดดลงไปจะให้พระเช็กิน เทวดาบันดาลให้ไม้กวาดผูกขึ้นมารับนางไว้และคนบวกรดคักคอรพระเช็กาย นางจำปาทองและอิพิหารไปอาศัยอยู่กับฤษีจนกระทั่งท้าวสิงหลพญายักษ์ผู้ไร้บุตรธิดามาชวนนางไปเป็นธิดาและตั้งชื่อให้ใหม่ว่า สุธัญชา

พระไชยเชษฐ์เป็นโอรสท้าวธรรมิกกับนางแก้วสัจจา ครองเมืองเขม้นต์มีบาทบริจาริก 7 คน วันหนึ่งพระไชยเชษฐ์พานางทั้งเจ็ดไปประพาสป่า เทวดาแปลงเป็นกวางทองล่อพระไชยเชษฐ์ พระไชยเชษฐ์และพี่เลี้ยงตามกวางไปถึงเมืองสิงหลพญานางสุธัญชาประทับอยู่ในสวน พระไชยเชษฐ์พอใจในความงามของนางจึงสมัครรับราชการในเมืองสิงหล ต่อมาธิดาผู้พี่ส่งทูตมาสู่ขอนางสุธัญชา ท้าวสิงหลไม่กให้ ธิดาผู้พี่พาธิดาเมืองท้าวสิงหล พระไชยเชษฐ์อาสาสู้ศึก พระอินทร์เสด็จมาประทานศรวิเศษแก่พระไชยเชษฐ์ ครั้นพระไชยเชษฐ์รบชนะธิดาผู้พี่จึงไค้กนิษกับนางสุธัญชาแล้วพานางกลับเมืองเขม้นต์ นางทั้งเจ็ดอิจฉานางสุธัญชามากจึงทำอุบายให้พระไชยเชษฐ์ขับไล่นางสุธัญชาออกจากเมือง นางสุธัญชาพาโอรสที่เพิ่งคลอดและนางแม่เดินทางกลับเมืองสิงหล ท้าวธรรมิกกับมเหสีทรงทราบเรื่องเข้าจึงให้พระไชยเชษฐ์ติดตามนางไป

วันหนึ่งพระนารายณ์เฮอร์โอรสนางสุริยาซึ่งมีชันษาได้ 7 ปี เสด็จประพาสป่า พบพระไชยเชษฐาเกิดสู้รบกัน แต่ศรของทั้งสองไม่ทำอันตรายกัน พระไชยเชษฐาจึงทราบว่ พระนารายณ์เฮอร์ เป็นโอรสแล้ว เสด็จตามโอรสเข้าเมืองเพื่อขอคืนคี่ณางสุริยา ในที่สุด ท้าวสิงหลยกโทษให้พระไชยเชษฐาแต่พระไชยเชษฐาต้องทำพิธีวิวาห์ใหม่เพื่อล้างอาย

มโนห์รา

พระมารดาของนางมโนห์ราฝันร้าย โหรทำนายว่านางมโนห์รากำลังเคราะห์ ร้ายมาก พระมารดาจึงห้ามนางมโนห์ราไปเล่นน้ำที่สระอินคาต และเก็บปีก ของนางมโนห์รา ซ่อนไว้ในโพยนต์ นางมโนห์ราไปเชื้อพ้งพระมารดาจึงไขมนต์เป่าให้ประตูโพยนต์เปิดแล้ว ให้นางศรีจุฑาธุเป็นพี่เข้าไปเอาปีกทางมาให้

นางกิริทังเจ็คไปเล่นน้ำในสระอินคาต พรานบุญไชนาคบาศจับนางมโนห์รา แล้วนำไปถวายพระสุชน

สุวรรณหงส์

พระสุวรรณหงส์เป็นโอรสท้าวสุทนต์ราชและนางศรีสุวรรณแห่งนครไอยรทัณฑ์ เสด็จไปสร่งน้ำ ทอดพระเนตร ฅอบทองเสียงหายของนาง เกศสุริยงแห่ง เมืองมัตคัง พระสุวรรณหงส์ทรงว่าว เสียงหายและคามสายป่านไปถึง เมืองมัตคัง ใคนาง เกศสุริยง เป็นชายา ต่อมาพระสุวรรณหงส์ถูกหอกยนต์ที่พี่เลี้ยงนาง เกศสุริยงดักไว้จึงแข็งพระทัยไต่สายป่านกลับมา สิ้นพระชนม์ที่เมืองไอยรทัณฑ์ นาง เกศสุริยง กอຍพระสุวรรณหงส์จนรุ่ง เขาจึง เปิดหน้าต่างดูพบ หอกยนต์มีเลือดคคคอยู่ทราบบว่าพระสุวรรณหงส์บาดเจ็บ นางหลบหนีออกจากเมืองตามพระสุวรรณหงส์ ไปถึงในป่ากว่าครวญจนสลบ พระอินทร์ช่วยแปลงร่างของนางให้เป็นพราหมณ์แล้วประทานศร และน้ำมันศักดิ์สิทธิ์

พราหมณ์ เกศสุริยง ไค้ส่วยยักษ์กุมภคคคและนบยเวกจนไค้ยชชนะ ยักษ์กุมภคคค ยอมเป็นบริวารติดตามนางไปเมืองไอยรทัณฑ์ ขณะนั้นท้าวสุทนต์ราชกำลังจะทำพิธีประชุมเพลิง

พระสุวรรณหงส์ นางเกศสุริยงรับอาสาขุโขให้พื้น เมื่อพระสุวรรณหงส์ขึ้นขึ้นก็คร่ำครวญถึงนางเกศสุริยง และคิดว่าพรานนั้นคือนางเกศสุริยงปลอมมาจึงพยายามพิสูจน์ความจริงแต่ไม่เป็นผล พรานนั้นเกศสุริยงชวนกุ่มภักต์ออกมาจากเมือง และเขียนหนังสือทูลความจริงให้พระสุวรรณหงส์ทราบ พระสุวรรณหงส์เสด็จไปพบนางเกศสุริยงที่เมืองมัตคังทรงสู้รบกับยักษ์ซึ่งเป็นบิดาของนางเกศสุริยง พระสุวรรณหงส์ขณะจึงพานางกลับเมืองไอยรตัน ส่วนเมืองมัตคังมอบให้กุ่มภักต์เป็นผู้ดูแล ระหว่างทางไปเมืองไอยรตัน ยักษ์วิรุณเมธจะลักนางเกศสุริยงมาตนเข้าซัดขวางเกิดการต่อสู้ติดพันกันไปถึงเมืองมัตคัง กุ่มภักต์ฆ่าวิรุณเมธตาย ฝ่ายพระสุวรรณหงส์พาเกศสุริยง เสด็จไปถึงริมฝั่งแม่น้ำสินธุมาศ นางยักษ์นั้นคนหนึ่งเห็นพระสุวรรณหงส์ก็โกรธจึงทำอุบายล่อลวงนางเกศสุริยงจนมาแล้วปลอมตนเป็นนางเกศสุริยงตามเสด็จพระสุวรรณหงส์เข้าเมืองไอยรตัน

นางเกศสุริยงไต่ถามเงือกช่วยชีวิตไว้ ต่อมากุ่มภักต์และมาศตามมาพบจึงพากันไปเฝ้าพระสุวรรณหงส์ กุ่มภักต์นำนางผีเสื้อน้ำตาย พระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงครองเมืองไอยรตันด้วยความสุขสืบมา ต่อมาว่าลี้ถึงคุณของนางเงือกจึงนำข้าวของไปเฝ้านางเงือก

บทบาทของตัวละคร ฉนวนชัย

บทบาทตัวละคร ฉนวนชัยในละครในและละครนอก แยกเป็นสองฝ่ายคือ

1. บทบาทตัวละคร ฉนวนชัยฝ่ายดี ประกอบไปด้วย

1.1 เทพ มี

1.1.1 พระอินทร์ ในบทละครพระอินทร์มีบทบาทที่สำคัญดังนี้

1.1.1.1 พระอินทร์ให้ความช่วยเหลือคนที่กำลังตกทุกข์

ได้ยากให้พ้นจากความทุกข์ทรมานและพบความสุข เช่น ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระรามเสด็จกลับมาครองอยุธยาแล้วทรงคิดหานางสีดาซึ่งระลึกลงถึงทศกัณฐ์อยู่จึงรับสั่งให้พระลักษมณ์นำนางไปประหาร พระลักษมณ์ประหารนางไม่สำเร็จจึงปล่อยนางสีดาให้ผจญภัยอยู่ในป่าตามลำพัง พระอินทร์แปลงเป็นกระป๋องแล้วพานางสีดาไปอาศัยพระวอขมฤๅษี ถึงคำกลอนว่า

ควยเกษมสุวรรณบัณฑลคล
พอรุ่งรังสีรวรรณ
เบี่ยงสหายไปกันย่นเนตร
ชวนำมรคาควยปราณี

ย่อนหนทางผายผัน
ก็ถึงธัญญ์
ก็สังเกตุท้าวโกสีย์
เทวชนชมสมคึก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และเมื่อสี่กัปรชวรครภอยู่กลางป่า พระอินทร์และชายาก็เสด็จมาช่วยคุณแลจนกระทั่งนางสี่กั
ประสูติโอรส

ส่วนในเรื่องสังข์ทอง เมื่อธรรมาดุก้าวสามนต์เนรเทศ ไปอยู่ที่กระท่อมปลายนา
กับเจ้าเงาะได้รับความทุกข์เป็นอันมาก พระอินทร์จึงเสด็จมาช่วยนางรจนาและเจ้าเงาะให้
พ้นทุกข์ควยการยกทัพมาหาท้าวสามนต์คีลีพนันเขาย่านเขาเมือง คังคำกลอนว่า

จำจะยกพลพลแหว
ชวนเจ้าธานีคีลีพนัน
จะสู้ให้ถึงกตกรใจ
พระสังข์ครั้งนี้จะถอกเงาะ
พอที่จะได้เห็นเป็นรูปทอง

ลงไปปล้นพราสามนต์ไว้
น้ำหนำมันจะสู้ใครได้
ออกไปหาบุตรสุดทอง
งามเพมาะไม่มีเสมอสอง
ทั้งทำนอง เพลงกลิ้งที่คอยทุกข์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และยังช่วยให้นางจันทพระมารดาของพระสังข์ที่ถูกขังไว้ไปอยู่กับท้าวายให้ไถ่กลับเป็นบพเทส
ท้าวยศวิมลตามเดิม การปรากฏของพระอินทร์ในครั้งนี้เป็นไปในลักษณะที่น่ากลัว คังคำประพันธ์ว่า

คิดแล้วแค้นองค์ทรงเครื่อง
ถือกระบองเหล็กใหญ่ไคลคลา

รุ่งเรืองระยับจับเวลา
เหาะจากฟากฟ้าในราตรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

กรันมาถึงเมืองของท้าวยศวิมล พระอินทร์จึงเสด็จเข้าไปช่วยท้าวยศวิมลในห้องบรรทม
คังปรากฏในคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
 จึ่งร้องบอกออกนามให้รู้
 ชื่อว่าสมเด็จมีสุวรรณ
 เห็นว่าพนมือแล้วหรือไร
 อย่าพักชนหมอลบหน้า
 ว่าพลางทางก็มีบุญพรพลัน
 เข้าไปในที่ไสยา
 ขึ้นกระที่บนเตียง เสียงดังดัง
 แกล้งทำหลับหลอกชวนาแค้น
 ไม่ตื่นก็ตามที่ตีให้ตาย

 แค้นรักตัวกลัวตายอย่างนี้เสีย
 แล้วเงือกเงือกเอบองจงไว้

สหสนันต์เสแสร้งแกล้งชู
 เราอยู่ปากฟ้าสุราลัย
 จะมาฉลากชีวิตให้ม้วยไหม้
 จึ่งไม่ออกมาหาทัน
 วันนั้นข้าจะอาสาญ
 ลืมสลักหักกันด้วยกำลัง
 เห็นหลับตานิ่งนอนฉินหลัง
 น้อยหรือยังนั่งไคขวางไม่อาย
 เขาจับแขนฉกฉักฉลักกว่าหงาย
 ทำนุญจายชูชูชูท่านอง

 ไปตามลูกตามเมียมาให้ได้
 ทำอีกฉักฉักใจจะตีรัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.1.1.2 คอยช่วยเหลือตัวเอกฝ่ายที่อยู่ในภาวะคับขันหรืออยู่ในอันตรายให้พ้นจากสภาพคับขัน เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์พระรามจะประหารชีวิตพระภุ พระอินทร์จึงให้นางรมภพาพระภุหนีไปได้ ส่วนในเรื่องสุวรรณหงส์พระอินทร์เข้ามามีบทบาทหลายครั้ง กล่าวคือ เมื่อนางเกศสุริยงออกติดตามพระสุวรรณหงส์มาในป่าเพียงองค์เดียว พระอินทร์ส่งสารจึงเสด็จมาช่วยแปลงกายนางให้เป็นพราหมณ์ เพื่อความสะดวกและปลอดภัยในการเดินทาง นอกจากนี้พระอินทร์ยังช่วยชีวิตพระสุวรรณหงส์โดยมอบน้ำมันศักดิ์สิทธิ์ให้นาง เกศสุริยงนำไปทาองค์พระสุวรรณหงส์จนฟื้น จึงปรากฏในคำกลอนตอนหนึ่งว่า

1.1.1.4 ช่วยตัวละครฝ่ายดีที่ต้องพลัดพรากจากกันให้มาพบกัน เช่น ในเรื่องสังข์ทองท้าววยศวิมลขับไล่นางจันทและลูกหยยสังข์ออกจากเมือง ต่อมายังพราภพระสังข์ไปจากนางจันทอีก พระอินทร์เสด็จมาช่วยให้ษัตริย์ทั้งสามพบกันด้วยกรงชูท้าววยศวิมลให้ไปรับนางจันทจากกบคายแล้วติดตามหาพระสังข์ให้พบ

1.1.1.5 พระอินทร์ทำหน้าที่เป็นสื่อหรือทูตแห่งความรัก คือช่วยให้พระและนางที่อยู่ห่างไกลกันได้พบและรักกัน เช่นในเรื่องอนุรุธ พระอินทร์ช่วยให้พระอนุรุธและนางอุษาพบกันโดยให้พระมาตุลีแปลงเป็นกวางทองลอพพระอนุรุธไปยังคันไทรเพื่อให้พระไทรพาไปสมกับนางอุษาและในเรื่องการเกิด พระอินทร์ทรงเห็นว่าพระการเกิดและนางชายหยกมีความเหมาะสมกันจึงเสด็จมาเข้าฝันพระการเกิด ความเป็น

.....	บันทึกวามลทานาถา
เป่ากรวยเอกรระสัดตรา	ยกรสัดคาในทานี
ไกรโคเชจะให้พระทิดา	กรองการาร่วมพร้อมสมเียร
กระสัดแต่ยกนาทุกทานี	ไมควนกับุดกักรของบุตร
เจ้าจงไปให้ลิมฮาร่มกิด	บุรหิตฤชยานชานสมร *
	การเกิด

1.1.1.6 พระอินทร์เป็นผู้คุ้มครองช่วยเหลือและส่งเสริมผู้ประพฤติธรรม ให้ปราบอธรรมได้สำเร็จ ทั้งในเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อพระรามปราบทศกัณฐ์เป็นพาล พระอินทร์ประทานพรพร้อมทั้งให้พระมาตุลีเป็นสาวที่ดีรับถวายพระรามในเวลาทำศึก หากคราวใดพระลักษมณ์เสียที่สลับไปและพระรามทรงคิดว่าพระลักษมณ์สิ้นพระชนม์จึงกราบถวายจนสลบ พระอินทร์ประทานน้ำทิพย์มาประพรมจนพระราม พระลักษมณ์ และไพร่พลฟื้นขึ้นมาปราบพวกอธรรมได้อีก เช่น

* เขียนตามฉบับ

จึงเห็นพระพิรุณก้องกนารายณ์
พระนอองทองสรพรมาสตรียักษ์
จำจะชวยพระองค์ทรงชัย
จึงโหมอ่านอาคมประนมหัตถ์
ทองพระจักรากัณวามร

กับพลพลนิกายสลับไป
ลวงเวลาชานักจะตักขัย
กับโยธายาโหมยมนร
เป็นแผนพรมลงพิศมอ้อนอน
ที่ไม้มวยควยศรก็เป็นมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.1.1.7 พระอินทร์ทรงลงโทษผู้กระทำความผิดก่อนให้แก้ส่วนรวม เช่น
ในเรื่องไชยเชษฐ์ พระอินทร์ทรงลงโทษจะเข้โดยบันดาลบ่วงพามาสังหารจะเข้ ดัง
กล่าวกลอนว่า

.....
ตะเข้ฟาด ห้างก้างกัมมิต
สิ้นชีวันบันไลกายยับ

*
บัวกรัดเทวนันท์มาลรับ
เลอศิษย์ชกอกอกลับ
**
ไต่คืบลอยรายตามสายชล
ไชยเชษฐ์

1.1.2 พระพรหม

พระพรหมในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ เป็นผู้ประทานอาวุธและพรให้แก่พญายักษ์
เช่น ประทานหอกโมกขศักดิ์ให้กุมภกรรณและประทานแว่นแฉกรู กานต์แสงอาทิตย์ แว่นแก้ว
มีคุณสมบัติพิเศษ คือถ้าส่องดูผู้ใดผู้นั้นจะสิ้นชีวิตทันที

นอกจากนี้พระพรหมประทานพรแก่สหัสเสศว่า เวลาทำศึกถ้าข้าศึกเห็นตัว
สหัสเสศเมื่อใดก็จะแตกหนีไปหมดเพราะความหวาดกลัว ดังนั้นเมื่อสหัสเสศยกทัพมารบ
กับพระรามพลจึงเห็นสหัสเสศเข้าก็หนีกระเจายเข้าป่าไปหมด ดังกล่าวกลอนว่า

* ตมฉบับเขียนว่า กรณ

** เขียนตามตมฉบับ

อันสหัสส เชนะอสุรี
ทั้งไคพรพรหมานหาญศึก
เหล่ากร ะมีฉาจอยุร อพัคร์

มณีใหญ่หลวงพวงพิพัฒน์
ให้ข้าศึกเกรงฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์
จึงหนีภัยแยกย้ายกระจ่ายไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.1.3 พระอิศวร

พระอิศวรมีบทบาทเป็นผู้ทำลายพหุภพ หรือผู้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ทำพิธีบูชาหอกบิลพัธแล้วเผารูปเทวคาทำให้เทวภรณ์รุ่มไปทั้งสวรรค์ พระอิศวรจึงมีเทวโองการให้เทพบุตรพาลทำลายพิธีของทศกัณฐ์ ดังนี้

จงจำแลงแปลงรูปเทวราช
บรรคาญง เทวัญจันทร์
รีบไปล้างพิธีทศกัณฐ์
เข้าชิงชัยให้ชนะอสุรา

เป็นพระยาภคคาสกร ะบีศร์
แปลง เป็นกร ะมีนัสักก
ช่วยชีวันเทเวศรทุกทิศา
สาตรากลาตเคลว อยาแนวพาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ส่วนในบทละคร เรื่อง อนุรุธ เมื่อท้าวกรุงพานสร้างความเดือดร้อนบนสวรรค์ กษัตริย์ลงไปยังสว่นนางฟ้า พระอิศวรจึงเสด็จให้พระ นารายณ์อวตารลงมาปราบ จึงปรากฏในคำประพันธ์ว่า

เชิญเจ้าอวตารลงไป
กับเชิญให้เย็นไทรกาล
จะปรากฏยศเกียรติเคหา

เกิดในสุริย์วงศ์มรณกา
จะได้สุขสำราญพร รมณา
ไปชั่วกัลปาวสาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ต่อมากษัตริย์ลงขึ้นไปชมนางสุจิตราอีกพระอิศวรจึงจัดการให้นางสุจิตราจุติมายังโลกมนุษย์เพื่อให้นางแก้แค้นท้าวกรุงพาน จึงกำกลอนความว่า

ไต้หวันไปเกิดในทุเมศ
แวนแคว้นแดนกรุงอสุรี
ครัสแล้วอำวยอวยพร
ให้สมภิกษมประสงค้งกราญ

ใกล้เขตอาศรมพระฤาษี
จะเป็นที่ก่อเหตุเภทพาล
บังอรจงไปเกษมศานต์
อันตรายภัยพาลอย่ามีทา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

นอกจากนี้ในตอนท้ายเรื่องรามเกียรติ์ พระอิศวรยังเป็นผู้ช่วยให้สีกายมคีนี
กับพระรามและทรงจัดงานอภิเษกให้พระรามกับนางสีกอีกกรั้งหนึ่ง

1.2 วิญญานบรรพบุรุษ

1.2.1 ปะตาระกาหลา มีบทบาทสำคัญดังนี้คือ

1.2.1.1 องค์ปะตาระกาหลามีหน้าที่คอยติดตาม ช่วยเหลือ
บุตรหลานด้วยความเป็นห่วง เช่นเมื่ออิเหนาประสูติก็เสด็จมาประทานกริขประจำตัว
พร้อมทั้งสลักชื่อให้ ต่อมาองค์ปะตาระกาหลาบันดาลให้ลมหอบบุษบาไปเมืองประมอตัน
พระองค์ก็ช่วยนางบุษบามีให้ตกธรรมาล่ำบากมากเกินไปโดย

เราจะแต่งแปลงองค์ให้เป็นชาย มีให้คนทั้งหลายสงสัย
พุงนี้ก็จะได้เข้าไป สำนักในนครประมอตัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าเลิศหล้านภาลัย

และเมื่ออุณณาภรณจะต้องออกรบกับบันทึก็เกิดความหวาดกลัว องค์ปะตาระกาหลาจึง
เสด็จมาปลอบค้ำกำประพันธ์ว่า

จำกูจะลงไปโลมเล่า
กิดพลางผาดแฉลงสำแดงฤทธิ์
ครั้นถึงพารากาหลัง
ยืนอยู่ตรงพักตร์นักรดา
เจ้าอย่าหวาดหวั่นพรั่นจิต
อัยกาจะช่วยอวยชัย

ให้บรรเทารันทลสลกจิต
ออกจากที่สถิตแล้วลงมา
ก็เข้าในนิเวศน์วังคาหา
แล้วมีบัญชาตรัสไป
จะพ่ายแพ้จากามิตรนั้นหาไม่
บันดาลให้ไพร่อัปรา

จงแข็งใจทำให้เหมือนชาย
ประสาทรสสอนสั่งพระนักรา

อย่าให้อายบันทึสุภาหรา
แล้วคืนยังชันฟ้าสุราลัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.2.1.2 เมื่อบุตรหลานกระทำผิดพระองค์ทรงลงโทษ เพื่อเป็นการ
สั่งสอน เช่นเมื่ออิเหนาปฏิเสธการอภิเษกกับนางบุษบาเพราะไปหลงนางจินตะหรา
องค์ปะตาระกาหลาจึงบันดาลให้รูปาวคนางบุษบาตกไปถึงมือวิทยาสะก่าทำให้เกิดศึก
กะหมังกุหนิง กวีอธิบายว่าองค์ปะตาระกาหลาทำเช่นนี้เพราะ

แจ้งว่าอิเหนาไปหลงรัก
จะให้น้องไค้ครองกับระตู
จำจะก่อเหตุเภทภัย

ที่ตำศักดิ์ขึ้นเลี้ยงเคียงคู่
ไม่เกรงภัยเป็นอัยกา
ให้มันได้โหม่นสัสหัสสา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และเมื่ออิเหนาลักนางบุษบาไปซ่อนไว้ในถ้ำ องค์ปะตาระกาหลาจึงลงโทษโดย

สำแดงเป็นพยุพัตพาน
เฉวียนฉวัดลัดนิ้วมือเดียว
ถึงแกนประมอตันทันใด

พารตเยาวมาลย์ปลิวไป
บัดเดียวพันเชตเขาใหญ่
ก็เวียนวงลงในพนาวัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

องค์ปะตาระกาหลาบันดาลให้ลมหอบบุษบา เพราะ

แค้นด้วยอิเหนานักดา
กูแกล้งสรรคบุษบาลงไป
ก็ไม่เลี้ยงตามวงศ์ที่จงใจ
รักแต่ที่คำพงศ์พันธุ์
เค็มว่าไม่เลี้ยงบุษบา
กูมิให้สู่สมชมชิต

อหังการก่อเภทเหตุใหญ่
หวังจะให้เป็นคูครองกัน
ทำตามน้ำใจขุนหัน
บากบันตักรอนบ่หอนคิด
แล้วกลับมาภิรมย์สมสนิห
จะปลกลปลิกบุษบาพาไป

ถึงจะพบพานกันวันหน้า
คิดแล้วออกจากพินาศชัย

จะทรมานให้แทบเลือกตาไหล
ลงไปยังพื้นสุทธาธาร
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.2.1.3 องค์ปะตาระกาหลาช่วยให้อิเหนาพบกับอนุภรรณ (บุษบา)
วิยะดา และสียะตราที่เมืองกาหลัง หลังจากทีพระองค์ทรมานอิเหนามานานพอสมควร
แล้วโดยแปลงเป็นนกยูงล่ออย่าหรณ์ให้มายังเมืองกาหลัง ดังคำกลอนความว่า

มาจะกล่าวบทไป
ทิพย์อาสน์เคยอ่อนแอก่อนมา
จึงเล็งดูรูปร่างประจักษ์
บัดนี้อาวรณ์รอนฤทัย
อย่าเลยจะชวนนำจรลี
คิดแล้วสุราฤทธินิมิตรองค์

.....

แก่งท่าโตนบินหนีมา
เคินร้ายชายไปในไพรวัน

.....

เห็นยาหรณ์คันคักพนาลี
จึงโตนบินไปให้ห่าง
พ่อนว่าทำทีกริยา
ควยเคชเทวีณันดาล
ก็เลี้ยวกลับคล้ายกายกำบัง

ถึงองค์ปะตาระกาหลา
กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ
ว่าสียะตราหลาณรักพิสมัย
จะเหี่ยวไปตามสามสุริวงศ์
ให้ทั้งสี่พานพบสนประสงค์
เป็นบุหรณมยุเรตรอนมา

.....

จำเพาะผานหนามายาหรณ์
แล้วณินณินทำยื่นหยุดพัก

.....

ขับควบพาชีกระชั้นมา
ด้วยอย่างหยุกยื่นคอยท่า
ปักษาแก่งลอรอร้ง
วันเคียวถึงคานเมืองกาหลัง
คืนยังกระยาหงันชันฟ้า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.2.2 ท้าวมาลีวราช

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อทศกัณฐ์ส่งลูก ญาตีพี่น้อง และสหายออกไปรบกับพระราม แต่ถูกพระรามฆ่าตายหมด ทศกัณฐ์เหลือตัวคนเดียว หวังพึ่งท้าวมาลีวราชจึงทูลเชิญให้มาช่วยตักสินความให้ ท้าวมาลีวราชเสด็จมาสอบสวนเรื่องราวจากบุคคลต่าง ๆ แล้วตักสินความยุติธรรมว่า

จงควรคิดถอยหลังฟังกว่า
เร่งคืนส่งองค์สิลาพะงางาม

อย่าฉันทาทำบาปหยาบหยาม
ให้พระรามฉัวเขาอย่าเอาไว้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.3 สัตว์

1.3.1 ลิง

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ลิงที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ หนุมาน สุนทรีย และองคต ทั้งสามเป็นกำลังสำคัญของทัพพระรามในการทำศึกกับทศกัณฐ์ ถ้าปราศจากตัวละครทั้งสามนี้พระรามจะทำการใหญ่หลายครั้งไม่สำเร็จเพราะพระรามต้องอาศัยกำลังความคิดและกำลังไพร่พลของพวกลิง ลิงมีบทบาทสำคัญ ๆ ดังนี้

1.3.1.1 เป็นผู้สืบข่าว เมื่อทศกัณฐ์ลักนางสีดาไป พระรามทรงบัญชาให้องคต หนุมาน และชมพูพานไปสืบข่าวนางสีดาที่กรุงลงกาพร้อมทั้งสำรวจภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การตั้งทัพด้วย หนุมานเป็นผู้เข้าไปสืบข่าวนางสีดาในกรุงลงกา และได้ทำลายสวนพร้อมทั้งเผากรุงลงกาจนวอดวาย ถึงกล่าวกันว่า

เมื่อนั้น
พอเพลิงลุกโลกไฉนโจนทะยาน
แก่งลลเลี้ยวเหี่ยวทั่วทุกจังหวัด
ขึ้นจุกปรางค์ประสาธชัยไฟโพลง

วามุบุตร วุฒิไกรใจหาญ
วิ่งฉานเข้าไปในพระโรง
เฝ้าปรศว์เรือนจันทร์ควันโขมง
ไปจุกโรมม้ารถควา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.3.1.2 เป็นทูตไปเจรจาความแทนพระราม ไก่แก่หนุมานเป็นทูต
สื่อสารระหว่างพระรามกับนางสีดาด้วยการนำแหวนและสไบที่นางสีดาฝากถึงไปไว้ให้
พระรามไปถวายนางสีดาเพื่อให้นางทราบว่าพระรามทรงกรีธาทัพเสด็จตามนางมา
แล้ว และเมื่อพระรามยกทัพมาล้อมลงกา องกตเป็นผู้ถือสารไปเตือนทศกัณฐ์ให้ส่ง
นางสีดาคืน ทศกัณฐ์ไม่ยอมส่งนางคืนจึงต้องทำศึกกัน ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น
รับสาราลองค์พระทรงยศ
ครั้นถึงลงกาอาณาเขต
เคินโดยรัถยาคลาไคล

ดูพาลีปักษีคาปรากฎ
ออกมาหน้าบรรพตแล้วเหาะไป
จึงลงนอกนิเวศม์วังใหญ่
เข้าไปยังที่ทวาร
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อองกตไปถึงกรุงลงกาแล้ว ทางฝ่ายทศกัณฐ์ไม่ยอมเปิดประตูเมือง องกตจึง
พังประตูเมืองเข้าไปในท้องพระโรงแล้วอ่านสารของพระรามดังคำกลอนว่า

เราเป็นทูตถือสารพระรามมา
เสด็จยกโยชามาพร้อมหมก
ให้เราถือรับสั่งมาครั้งนี้
แน้นท่านทำความชั่วกลัวตาย
จะรับแต่โณมยองค์สีดา

มึงมังกฎอยู่ชยาธานี
อยู่เขาแก้วมรกตศิรีศรี
ตามประเวณีภักตรา
ไปถวายบังคมกัมเกศ
กลับไปอยู่ชยาไมราวี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

➤ 1.3.1.3 ช่วยเหลือตัวเองฝ่ายใดที่อยู่ในอันตรายให้พ้นจากสภาพดังกล่าว
เช่น กราวที่มีรายณ์สะกดทัพลักพระรามไปเมืองบาดาล หนุมานจึง "แผลงฤทธิ์ฆ่าแรก
แทรกสุธา ทรงไปพาราบาดาล"¹ แล้วสังหารมีรายณ์ตาย หลังจากนั้นจึงเชิญเสด็จ
พระรามกลับพลับพลา

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บทละครเรื่องรามเกียรติ์ และ
บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 190

นอกจากนี้คราวใดที่พระลักษมณ์ออกรบ และเสียทีถูกอาวุธของพญายักษ์ หนุมานเป็นผู้ไปหายามาถวายการรักษาทุกครั้ง เช่นไปเอายาสังกรณีตรีชวาจากเขา สรรพยาและปัญจคงคาจากอโยธยามารักษาแผลพระลักษมณ์ที่ถูกหอกโมกชศักดิ์ของกุมภกรรณ และเมื่อพระลักษมณ์ถูกหอกกบิลพัทของทศกัณฐ์ หนุมานไปเอาต้นตู๋ตัวพฤษพา สังกรณีตรีชวา ที่เขาสุเมธพิสัยณี มูลโคค่าจากถ้ำอินทกาล แม่หินจากพญานาคและลูกหินจากทศกัณฐ์ ดังกล่าวล่อนว่า

บัดนั้น
จึงมียาหาไม่ทำคานคอง
ครั้นเทเวศร์บอกให้ไต่สำคัญ
ออกจากเขาสุเมธพิสัยนิษายาน
เหาะตรงลงชะวากปากถ้ำ
จึงเข้าไปแถลงแจ้งกิจจา

กำแหงหนุมานชาญสมร
แล้วถามถึงสิ่งขจรอินทกาล
ก็หมายมั่นไม่ผิดทิศอีสาน
ไปคิรินอินทกาลด้วยฤทธา
เห็นโคค่ายืนอยู่ในคูหา
ขอมูลพระยาควาวี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ต่อจากนั้นลงไปเอาแม่หินจากพญานาคแล้วไปกรุงลงกาเพื่อเอาลูกหิน ครั้นหนุมานได้ ลูกหินแล้วแถลงประจานทศกัณฐ์ด้วยการผูกฉมทศกัณฐ์ให้ติดกับฉนวนางมณโฑแล้วสาบว่า

อันอาวุธศาสตราสารพัด
ถึงมีผู้รุ่มนตร์มากมาย
แล้วเขียนลักษณอักษรเป็นสำคัญ
แม่นยำใครไต่พันทรม
ให้เมียชกหัวตัวสามที
แล้วฉลักเศียรสองกษัตริย์พลัดไป

จะเชือกคัตตอย่าชาดเหมือนมาดหมาย
จะแกไขอย่าไต่คลายเคลื่อนคลา
ที่หน้าผากทศกัณฐ์รักษา
จงทำตามคำเราว่าไว้
ฉมนี่จึงจะหลุดออกได้
ฉวยไต่ลูกหินถึงจินดา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.3.1.4 ช่วยตัวเอกฝ่ายดีให้ปราบอธรรมได้สำเร็จ คือพวกลิงช่วย พระรามปราบทศกัณฐ์ด้วยการทำหน้าที่สำคัญ ๆ ดังนี้

(๑) สุครีพ หนุมานและองคตเป็นแม่กองคุมพลลิงจงถนนทำให้
พระรามยกพลข้ามสมุทรไปล้อมกรุงลงกาได้สำเร็จ ถึงค่ากลอนว่า

เมื่อนั้น
จึงสั่งให้จักแฉงแต่งมรรคา
ที่สูงนั้นให้เจาะเราะลงเสีย
ก็สำเร็จเสร็จทางบพจร

สุครีพเกษมสันต์ทรรษา
ทุกหมู่หมวดควรวจตราลุ่มคอน
แล้วกลับเกลี้ยเรียรายด้วยทรายอ่อน
จนนครลงกาธานี
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

(๒) จักทพให้พระรามทำถึก คราวใดที่พระรามพระลักษมณ์จะเสด็จ
ออกรบ สุครีพเป็นผู้จักทพทุกครั้ง เช่น เมื่อพระรามพระลักษมณ์ยกทัพไปรบกับทศกัณฐ์
ในศึกทศกัณฐ์ครั้งที่สอง สุครีพจักทพถวายดังนี้

บัดนั้น
ก้มเกล้ากราบงามสามลา
ตั้งให้ขุนกระบิรินทร์นิลนที
ปิกซ้ายฝ่ายศรีชมพูปาน
กองหลังตั้งนิลปาสัน
ต่างถือเครื่องสาตราอาวุธ
เหล่าพลกลึงดุนุ่นคาโอง
บ้างสอดใส่เสื้อแฉงแต่งตัว
บ้างใส่หมวกตุมปีชี้หมู่
แล้วเทียมเวชยันต์บัลลังก์

สุครีพรับสั่งใส่เกศา
ออกไปจัดโยชานหน้าพระลาน
คุมพลกองหน้ากล้าหาญ
ปิกขวาสุรกานต์ชำนานุบุรุษ
กองหลวงนั้นล้วนกระบิมีมิ่งคุณ
คากตะกรุดลงยันต์พันหัว
ชี้เสื้อโคร่งถือพร้าฆ่าโพกหัว
ขึ้นชี้ว้าวแจ้งอกระตักหยักรัง
ชวานบุลู เล่มสนักชัคหลัง
มาเตรียมทั้งรถพระอนุชา
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

(๓) ช่วยพระรามทำศึก เวลาพระรามทำศึกกับทศกัณฐ์ สุครีพ หนุมาน
และองคตตามเสด็จพระรามไปสนามรบเพื่อช่วยรบทุกครั้ง และในบางครั้งยังเป็นแม่ทัพ

กุมพลึงออกกรแทนพระราม เช่น เมื่อกุมภกรรณยกทัพมารบครั้งแรก สุนทรียกุมพลึงไป
รบถูกกุมภกรรณจับหนีบรักแร้ หนุมานและองคตตามไปช่วยแก้ไขต่อมาสัทธาสูรยกทัพมารบ
พระรามจึงตรัสว่า

จงไปรบทัพสัทธาสูรไว้

เอาองคตควมไปช่วยกิจการ

สังหารให้สิ้นชีวิตรังฆาร

กับทหารตัวดีมีถักกา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และในคราวที่ทศกัณฐ์ยกฉัตรแก้วมณีนั่งบังเมือง สุนทรียไปหักฉัตรและใช้เท้าคืบมงกุฏของ
ทศกัณฐ์มาถวายพระราม ดังกล่าวกลอนว่า

ว่าพลางทางแมลงอิทธิฤทธิ์

แล้วแกว่งยอดฉัตรเยาะหัวเราะเล่น

ชูตะคอกหลอกลอนางกำนัลใน

.....

เห็นยักษ์เถือกลิ้งนั่งนอน

จึงคืบด้วยเท้าชวาพานรินทร์

เข้าหักฉัตรอรุณระยับไป

ทำเป็นกริ้วโกรธโลดได้

กว่าไขว่ไล่ประชิดติดพัน

.....

กรรเจียกจอนมงกุฎก็หลุดสิ้น

ขุนกระบิินเยาะเยาะเจ้าลงกา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

(4) เป็นผู้ทำลายพิธีของฝ่ายทศกัณฐ์ ในการทำศึกคราวโลกิ์ตามที
ฝ่ายทศกัณฐ์ทำพิธีเพื่อจะทำร้ายพระราม หนุมาน สุนทรีย และองคตจะเป็นผู้ไปทำลาย
พิธีนั้น ๆ เช่น เมื่อกุมภกรรณทำพิธีลิบหอกโมกขศักดิ์ หนุมานและองคตทำลายพิธีโดย

หนุมานนิมิตด้วยฤทธิ์รงค์

องคตองชวกลายเป็นกา

เป็นสุนัขเฝ้าส่งกลิ่นกล้า

จับจิกลอยมาตรงหน้ายักษ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และในคราวที่ทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์เพราะต้องการให้ตัวเป็นเพชรไคร้ฆ่าไม่ตาย พระราม
ทรงบัญชาให้สุนทรีย หนุมาน และนิลนนท์ไปทำลายพิธี ทั้งสามไปทำลายพิธีด้วยการ

ต่างทวากผาดแผลงฤทธา
แล้วเข้ากลุ่มรุมวันทศพัทตร์
วาญบุตรจตุชฎาหน้ากะม่า

ปะตะตะย เครืองบูชาแดกระยา
กระชากชักลัมลูกปลุกปล้ำ
สุครีพเข้าถีบถองลงสองคิง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ทศกัณฐ์ถูกทำร้ายก็ยังคงเฉยอยู่ สุครีพจึงกล่าวแก่หนุมานว่า

ทศกัณฐ์มันทำสงครามมา
เจ้าแก้ไขไปสะกดนางกำนัล
เราช่วยกันหยอกเย้าเข้าชี้

เพราะมันบ้ากำหนดในสตรี
พามนโธเมียมันมาที่นี่
ให้สามโมโหโกรธา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ซึ่งความกึกนี้ทำให้สามารถทำลายพิธีอุโมงค์สำเร็จลงได้ นอกจากนี้หนุมานยังทำลาย
พิธีหุงน้ำทิพย์ของนางมณโฑด้วยการแปลงกายเป็นทศกัณฐ์ไปสมสู่กับนางมณโฑและให้พลลิง
รื้อโรงพิธี ดังปรากฏในคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
เห็นนางลุ่มหลงไม่สงกา
.....
วาพลาอิงแอบแนบสนิท
ไม่ชักข้อสองจิตประจวบกัน
บัดนั้น
ประกาศสั่งเสนีกระบี่ไพร
บ้างยื้อแย่งแผลงผัดฉัตรธง
ทุบหมอน้ำแตกแหลกลาญ

หนุมานเกษมสันต์ทรรษา
ทำอุบหลังลุ่มหน้าแล้วว่าไป
.....
จุมพิตชิตชมภิรมย์ขวัญ
เกษมสันต์สรวาญบานใจ
ศรีชมพูปานทหารใหญ่
เร่งให้รื้อโรงพิธีการ
หลายหลังคาลงทั้งสี่คาน
อลหม่านตึงตังทั้งวังใน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

(5) เป็นผู้ลวงอาวูชจากฝ่ายทศกัณฐ์มาทำลาย ในเวลาทำศึกหากพิเภก
 ทูลว่า แม่ทัพของทศกัณฐ์มีอาวูชร้ายแรงพระรามจะบัญชาให้องคตและหนุมานไปลวงอาวูช
 ของข้าศึกมาทำลายเสีย เช่น คราวที่แสงอาทิตย์ยกทัพมา พิเภกทูลพระรามว่า
 แสงอาทิตย์มีแว่นแก้วสุรกายคนที่สองผู้ใดผู้นั้นจะสิ้นชีวิตทันที แต่แสงอาทิตย์ฝากแว่นนี้ไว้
 กับพระพรหม พระรามทรงบัญชาให้องคตแปลงเป็นพิจิตรพี่เลี้ยงของแสงอาทิตย์ขึ้นไปลวง
 เอาแว่นจากพระพรหม ถึงคำกลอนว่า

จึงร้ายมนต์มีศกด้วยฤทธา

เป็นยักษ์หน้าเขียวสมคึก

ให้พิเภกตีเตือนไม่เพี้ยนกัน

ครั้นถึงที่ถิ่นฐานพินามพรหม

ทำสนิทชิดชอบเหมือนเคยใช้

บัดนี้มีมนุษย์สองนาย

เข้าประชิดศิกกรุงลงกา

องค์แสงอาทิตย์ฤทธิไกร

จะขอเอาอาวูชแว่นมณี

.....

ได้แว่นพรหมสมบัติที่หมายมา

จำแลงแปลงกายาฉับพลัน

เหมือนพี่เลี้ยงแสงอาทิตย์ทั้งลำสัน

บังคมถลันแล้วระเห็จเหาะไป

จึงบังคมกมกรานกราบไหว้

แล้วใส่ไคล้ทูลแถลงแต่งเจรจา

คุมกระบี่นิกายมาหนักหนา

รบราฆ่าหมู่อสูรี

จึงใช้ให้มาประณตบทศรี

ไปส่งเสี้ยนไฟรีให้มรณา

.....

แล้วอำลาเหาะตรงลงแดนดิน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

(6) เป็นได้ศึกให้แก่พระราม ในคราวทำศึกกับทศกัณฐ์ ได้แก่การที่
 หนุมานและองคตไปพบพระฤๅษีโคบุตรซึ่งเป็นอาจารย์ทศกัณฐ์ และทำเป็นโกรธแค้น
 พระราม เพื่อขอให้ฤๅษีพาคนเข้าไปรับอาสาทศกัณฐ์รบกับพระราม แต่ก่อนที่จะเข้าไป
 หาทศกัณฐ์หนุมานทำอุบายลวงฤๅษีจนได้กลองดวงใจทศกัณฐ์แล้วให้องคตรักษาไว้ หลังจาก
 นั้นหนุมานจึงให้ฤๅษีพาไปพบทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์หลงกลรับหนุมานเป็นลูกและวางใจให้ออกรบ
 ถึงสองครั้ง หนุมานลวงทศกัณฐ์ให้ออกทำศึกกับพระรามและเมื่อพระรามแผลงศรตอง

ทศกัณฐ์ หนุมานจึงขี้ดวงใจทศกัณฐ์ทำให้ทศกัณฐ์ล้ม

จะเห็นได้ว่าในเรื่องรามเกียรติ์ ลิงเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญที่ช่วยพระรามปราบพวกอธรรมให้สำเร็จ

1.3.2 ม้า

ม้าในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์มีบทบาทดังนี้

1.3.2.1 เป็นพาหนะทรงของพระสุวรรณหงส์

1.3.2.2 ม้าเป็นผู้ช่วยพระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงในเวลาที่ถูกกักอยู่ในอันทราย กล่าวคือ เมื่อพระสุวรรณหงส์พานางเกศสุริยงไปเมืองไอยรค์ พระสุวรรณหงส์จะพักที่ศาลากลางป่า ม้าเตือนสติพระสุวรรณหงส์มิให้พัก ณ ศาลาแห่งนี้ เพราะพิจารณาที่ลักษณะแวดล้อมของศาลาแล้วเห็นว่าศาลานั้นน่าจะเป็นศาลาของยักษ์แต่พระสุวรรณหงส์ไม่เชื่อฟังเสด็จเข้าไปบรรทมในศาลานั้น ขณะที่พระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงบรรทม ม้าคอยป้องกันอันทรายให้ ดังนั้นเมื่อวิรุณเมษจะชิงนางเกศสุริยงไปเป็นภรรยา ม้าจึงเข้าต่อสู้ด้วยการ "ภาชีเยแผ่กร่องกองไป เข้าชิงไขควมมารหมี่ทันข้า"¹ และเมื่อไม่สามารถเอาชนะวิรุณเมษได้จึงไปตามกุมภคณ์มาช่วยปราบโดย

แกลงเหาะจำเภาหมายมุ่ง

ร้องเรียกกุมพลนั้นลงไป

ท้าววิรุณเมษยกษรี

เร็ว ๆ กุมพินัยกษา

มารุ่งสุริยงทราบไว

อยู่ไหนมาช่วยข้าควมรา

ลักข้าภาชีหนีมา

ว่าอยู่มั่นจกข้าไป

สุวรรณหงส์

1.3.2.3 ช่วยให้ตัวเอกฝ่ายดีที่พลัดพรากจากกันได้พบกัน ม้าเป็นผู้พา กุมภคณ์ เดินทางตามหาพระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยง จนพบนางเกศสุริยงอยู่กับนางเงือกแล้วพานางไปเฝ้าพระสุวรรณหงส์ยังเมืองไอยรค์

¹ สุวรรณหงส์ เล่ม 3 เลขที่ 184 หน้าต้น หน้า 23

1.3.3 แมว

ในบทละครเรื่องไชยเชษฐ์ นางวิฬาร์เป็นที่เลื่องลือติดตามนางจำปาทอง หรือสุวิธษาเกินทางร่วมทุกข์ร่วมสุขไปทุกหนทุกแห่ง จนนางสุวิธษารักใคร่มาก ดังปรากฏในคำกลอนความว่า

นางแสนสุขะว่าวิไลนัก
เสวยร่มบันทมยุพพร้อมกัน

ควยอศยากยักษ์ไรในไพรสัน
ในปรางสุวันรุจี
ไชยเชษฐ์

วิฬาร์คอยช่วยเหลือนางสุวิธษาในเวลาที่มีความทุกข์ และเป็นเหตุแห่งความรักระหว่างพระไชยเชษฐ์กับนางสุวิธษา โดยครั้งแรกนำพวงมาลัยจากนางสุวิธษา ไปถวายพระไชยเชษฐ์และรับเพลงยาวกับแหวนจากพระไชยเชษฐ์มาถวายนางสุวิธษา ทำให้ทั้งสององค์ได้ทราบความในพระทัยของกันและกัน

บัคนั้น
กับษารายิมของควยของแท่น
ถึงห้องพระร้ายที่คา
ทูลความตามรับสั่งยูะไน

วิไลค่านับรับแหวน
บังค้มลำนาคแซนคล้าไคล
เข้าไปวันทาแล้วนั่งไกล
ถวายสารแหวนให้พระที่คา
ไชยเชษฐ์

และครั้งที่สองนำผ้าแพรจากนางสุวิธษาไปถวายพระไชยเชษฐ์แล้วรับคาฝากรักจากพระไชยเชษฐ์ไปทูลนางสุวิธษา

1.4 พวกครึ่งคนครึ่งสัตว์

1.4.1 กินรี

กินรีมักตกเป็นภรรยาของตัวเอกในคราวที่ตัวเอกออกเที่ยวป่า ทั้งนี้เพราะกินรีชอบอาศัยอยู่ตามถ้ำในป่า ฉะนั้นเมื่อตัวเอกออกเที่ยวป่าเพื่อล่าสัตว์ ได้พบกินรีเข้าก็เกิดพอใจในความงามจึงเกี้ยวพาราสีจนได้เป็นภรรยา ดังปรากฏใน

เรื่องอุณรุท พระอุณรุทเสด็จคล้องช้างในป่าไผ่ นางกินรีทั้งห้านางเป็นชายา ทั้งคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	นางแก้วกินรีนวลหง
ได้ร่วมรสรักพระสุริย์วงศ์	โฉมงามสำราญฤทัย
และอีกท่อนหนึ่งกล่าวว่า	
แต่เที่ยวภิรมย์ชมสวาท	ชนิษฐานาภอนงค์ทั้งสี่
แสนเกษมเปรมรสฤดี	ในที่ถ้ำแก้วสุรกายนต์
	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ส่วนเรื่องมโนห์รา นางมโนห์ราก็ถูกพรานบุญนำไปถวายพระสุชนเพื่อให้เป็นชายาค่วยเช่นกัน

1.4.2 เจือก

เจือกในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ เป็นผู้ช่วยนางเกศสุริย์งให้พ้นจากการจมน้ำตายโดย "เงื่อนานาเข้าล้อมไว้ ลางนางก็เขาคุ่มอง ภาเกษสุริย์งเจาขึ้นไป"¹ แล้วพานางไปเลี้ยงดูไว้ในถ้ำจนกระทั่งกุมภภักษ์และมาตามมาพบและพานางไปเมืองไอยรค์

1.4.3 นาค

พญานาคมักจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือคนดีให้รอดพ้นจากอันตราย เช่น ในเรื่องสังข์ทอง ท้าวฤๅษณ์ช่วยพระสังข์โดยพาไปยังเมืองบาดาลแล้วเนรมิตสำเภาทองให้พระสังข์ประทับไปหานางพันธุรัต ดังปรากฏในคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

จึงนฤมิตด้วยฤทธา	เป็นมหาสำเภาทองผ่องใส
โกชนาสารพันทันใด	พร้อมไปในลำสำเภาทอง

¹ สุวรรณหงส์ เล่ม 3 เลขที่ 184 หน้าต้น หน้า 54

จึงอุ้มลูกน้อยกลอยสวาท
วางไว้ในลำสาเกาทอง
แล้วเอาแผ่นสุวรรณบันทึก
สิ่งลูกชายพลันทันที
แล้วเชอตั้งสัตย์อธิษฐาน
จะจับลูกอย่าให้ถูกสำเภาทอง
เสี่ยงพลางทางเสือกสำเภาทอง
ส่งสารลูกแก้วแววไว

นาคราชทูนเกล้าเฝ้าหมอง
ทั้งสองโศกด้วยปรานี
จารึกเป็นราชสารศรี
จงส่งให้ยักษ์ที่ลงมา
ขุนมารอันศิโรตยา
ให้ตรงซึ่งพารายาชักไป
ลอยลงในท้องทะเลใหญ่
แล้วกลับหลังวังในสุไพชน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้พิณนาคยังเลี้ยงดูคนที่ตกทุกข์ได้ยากให้พบกับความสุขความ
สบาย เช่นในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ วิณนาคถวายการเลี้ยงดูนางสีศาราวที่นาง
เสด็จหนีพระรามลงไปยังบาดาล ดังปรากฏในคำกลอนว่า

ครั้นถึงจึงให้โฉมตรู
จัดแสนศฤงคารโกลิโคย
ทั้งเครื่องต้นเครื่องทรงต่างต่าง
แล้วองค์พระยานาคี

ขึ้นอยู่ปราสาททองผ่องใส
สาวสรวด์ก้านลในนารี
ถวายนางสีศามารศรี
กลับไปยังที่ไสยา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.4.4 ครุฑ

ในบทละครเรื่องอุณรุท พญาครุฑเป็นพาหนะทรงของพระจักรกฤษณ์
และคอยช่วยเหลือพระอุณรุทเมื่อได้รับอันตราย เช่น เมื่อพระอุณรุททรงสู้รบกับกรุงพาว
พญาครุฑช่วยรบดังนี้

บัดนั้น
เห็นพลกุ่มกัณฑ์กระชั้นชิด
สุบรรณกางปีกคอยปอง

ครุฑทรงองค์บรมจักรกฤษณ์
แผลงฤทธิ์เข้ามาจะราวี
หันกระหยับรับรองยักษ์

ครันหม่มมารกลับเข้าร่มที่
เท่าหยิกปากจิกปีกฟาด
หัวขาดตัวขาดคาษาไป

สกุณีโฉบจับก้วยว่องไว
อสุรกายกลาโหมนับได้
ฆ่าไล่จิกฟัดโรมรัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

และในบทละคร เรื่องการเกิด พระการเกิดถูกท้าวทรงสิมิลสังหารสิ้นพระชนม์ พญาครุฑ ซึ่งเป็นบิดาเลี้ยงของพระการเกิดพบพระศพของพระการเกิดจึงนำมาให้ฤๅษีช่วยชุบชีวิต ครั้นพระการเกิดฟื้นพญาครุฑสั่งสอน และแนะนำพระการเกิดให้ศึกษาศิลปวิทยากับพระฤๅษีก่อนกลับไปแก้แค้น

1.5 ยักษ์

ในวรรณคดีไทย กวีมักกล่าวถึงยักษ์ในลักษณะที่เป็นตัวโกง แต่มียักษ์หลายคนที่มีความประพฤติดีและเป็นผู้ช่วยตัวเอกของเรื่อง เช่น พิกเอก ตฤลักษณ์ ท้าวสิงหน นางพันธุรัต และกุมภภณฑ์ ยักษ์เหล่านี้มีบทบาทสำคัญดังนี้

1.5.1 เป็นผู้อุปถัมภ์ เลี้ยงดูตัวเอกในฐานะบุตรบุญธรรม เช่นใน เรื่องไชยเชษฐา ท้าวสิงหนเลี้ยงนางจำปาทองไว้ในฐานะธิดาและเปลี่ยนชื่อนางเป็น สุวิธชา

ส่วนในเรื่องสังข์ทอง นางพันธุรัตเป็นผู้อุปการะพระสังข์ไว้ในฐานะบุตรบุญธรรมเช่นกัน ดังคำกลอนว่า

แม่จะถนอมกล่อมเกลี้ยง
พ้ออย่าไค้กังขาราคี
จูบพลางนางอุ้มขึ้นใส่ตัก
กั้กวงฤทัยนัยนา
ท่านจงเร่งรักจัดแจง
จะสมโภชลูกแก้วแว้วไว

จะเลี้ยงเจ้าเป็นบุตรนะโณมศรี
พระบุรีจะให้แก่ลูกยา
ความรักแสนสุดแสนหา
แล้วสั่งมหาเสนาใน
ตกแต่งพาราย่าฆ่าไค้
บาตรหมายกันไปอย่าไค้นาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

คำประพันธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านางพันธุรัตเลียดพระสังข์ด้วยความรักใคร่ทะนุถนอมตั้งแต่เด็กจนกระทั่งเติบโตก็ไม่คลายความรัก และนาง "ยังทวีความรักอยู่ทุกวัน"

ถ้าพิจารณาการเลียดคูพระสังข์ของนางพันธุรัตแล้วจะพบว่า นางพันธุรัตมีความผูกพันรักใคร่พระสังข์อย่างจริงใจ กล่าวคือ นอกจากนางจะให้ความรักแก่พระสังข์อย่างท่วมท้นแล้วนางยังให้วิชาความรู้และของวิเศษไว้ใช้ป้องกันตัวอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่พระสังข์มีรูปงามเป็นทองทั้งองค์ก็เพราะได้ชุบกายในบ่อทองของนางพันธุรัตและยังได้ของวิเศษต่าง ๆ เช่น ไม้เท้าทอง เกือกแก้วและรูปเงาะจากนางยักษ์ แม้ว่าในตอนแรกนางจะไม่เต็มใจให้ก็ตามที แต่เมื่อพระสังข์นำของเหล่านั้นหนีไปและไม่ยอมกลับเมืองยักษ์อีก นางก็เต็มใจมอบของเหล่านั้นให้พร้อมทั้งสอนมหาจินตมนตร์แก่พระสังข์อีกด้วย ดังปรากฏในคำกลอนว่า

อันรูปเงาะไม้เท้าเกือกแก้ว
ยังมนตร์บทหนึ่งของมารดา
ถึงจะเรียกเตาปลามัจฉาชาติ
ครุฑาเทวีอุษันบน
เจ้าเรียนไว้สำหรับเมื่ออัปจน
แม่อีกคงจะตายวายชีวัน

แม่ประสิทธิให้แล้วคงปรารถนา
ชื่อวามหาจินตมนตร์
ฝูงสัตว์จับบาปในไพร่สมณต์
อ่านมนตร์ขึ้นแล้วก็มาพลัน
จะได้แก้กันคนที่คับขัน
จงลงมาให้ทันท่วงที

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ทำให้พระสังข์มีฤทธิ์และอำนาจเป็นที่ยอมรับของท้าวสามนต์และประชาชนเมืองสามนต์

1.5.2 ช่วยตัวเอกให้สมหวังในความรักและไคร่ครองคู่กัน เช่น

ในบทละครเรื่องอุณรุท นางศุภลักษณ์ช่วยให้พระอุณรุทกับนางอุษาได้ครองรักกันด้วยการวาดภาพเทวดาและกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ให้นางอุษาคูว่าเทพหรือกษัตริย์องค์ใดคือสวามีของนาง ครั้นทราบว่าพระอุณรุทเป็นเจ้าชายที่นางอุษาครัวณึ่งนางศุภลักษณ์จึงเหาะไปเฝ้าพระอุณรุทและพาพระอุณรุทมายังปราสาทของนางอุษา

คงปรากฏในคำกลอนว่า

จึงโอบอุ้มองค์พระเยาวเรศ

ออกโดยมัญชรูจิ

.....

ครั้นถึงจึงค่อยลอบลง

เงียบส่งก้านักกลยา

ประไพเพศเพียงท่อนมณิศรี

เทวีกีพาเหาะไป

.....

ที่ตรงปราสาทนางอุษา

ก็พาเข้าโดยช่องมัญชร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในเรื่องไชยเชษฐา ท้าวสิงหนเปิดโอกาสให้นางสุวิธยามีกุครองโดยอนุญาตให้พระไชยเชษฐารับราชการในเมืองสิงหนเพื่อจะได้ใกล้ชิดกับนางสุวิธยา

พิศเคราะห์ดูเข้าใจในที่

ให้มิจิตการุนน้ำอาไล

ท่าปะหนึ่งเฝ้าในปฐา

นี้แนะครุาทังหาเงา

แจ้งวารักบุตรรักลยา

ในพระไชยยะเขตเป็นนักษา

ถิ่นภักมาตำรัดแล้วตอบคำ

อยู่กับเราจะช่วยอุปถัมภ์

ไชยเชษฐา

และในภายหลังยังจัดการอภิเษกนางสุวิธยาให้กับพระไชยเชษฐาอีกด้วย

1.5.3 ช่วยตัวเอกฝ่ายที่ได้รับความทุกข์หรือตกอยู่ในภาวะคับขันให้พ้นจากสภาพดังกล่าว ได้แก่บทบาทของกุมภภักในเรื่องสุวรรณหงส์ที่ติดตามช่วยเหลือนางเกศสุริยงหลายครั้งดังนี้ คือ

ช่วยมิให้พระสุวรรณหงส์จับพิรุชไคว่ พราหมณ์เกศสุริยงเป็นหญิงในคราวที่พราหมณ์เกศสุริยงตามมาจับชีวิตพระสุวรรณหงส์ที่เมืองไอยรวัตน์ พระสุวรรณหงส์สงสัยว่าพราหมณ์จะเป็นนางเกศสุริยงปลอมมาจึงทำอุบายจับพิรุช แต่กุมภภักช่วยนางไว้ด้วยการหลอให้นางระวังองค์ และเมื่อพระสุวรรณหงส์พานางไปพิสูจน์ที่สระน้ำกรก สระน้ำแห่งนี้ถ้าสตรีลงไปโลหิตจะไหลออกจากกาย ดังนั้นพอนางเกศสุริยงลงสระกุมภภักจึง

.....โยนโกไห

สองมือเจ้าฉีกเอาปีกไก่

ป็นุยกับเลื้อยกัดเลีย

ช่วยไคเจ้าซ่อนพระราชา

โลที่คั่นก้อไลออกมา

ไมวาโลที่คั่นของใคร ๆ

สุวรรณหงส์

แล้วกุมภคักพาพราหมณ์เกศสุริยงกลับ เมืองมัตตังด้วยความปลอดภัย

คราวที่นางเกศสุริยงตามเสด็จพระสุวรรณหงส์ไปนครไอยรัทน์ กุมภคัก
ช่วยดูแลรักษาเมืองมัตตังแทนนางเกศสุริยง

ยักเอย ๆ ษรี

แมอยู่หัวเจ้าอรอนรัน

ก็จะการบ้านเมืองทั้งนี้เล่า

แม่เจ้าจะไปพระภารา

รับพระเสาวะนีมัตคัน

ท้าวกุมพันกรามลงไคสามลา

ข้าเจ้าจรับอยุธยา

ตามพระไทนายยาเจ้าเทวี

สุวรรณหงส์

และเมื่อวิรุณเมฆซึ่งเป็นผู้คิคลักนางเกศสุริยงไปเป็นภรรยาไคต่อสู้กับม้าต้นผ่านเมือง
มัตตัง กุมภคักจึงสังหารวิรุณเมฆตายค้ำคากลอนว่า

ท้าวท้าวกุมพนใจแกล้ว

ถูกวิรุณเมฆยักษา

พุงด้วยหอกแก้วศักดา

เหวาคักกลังมาจากภาชี

สุวรรณหงส์

นอกจากนี้กุมภคักยังเป็นผู้พิสูจน์ว่านางผีเสื้อน้ำปลอมเป็นนางเกศสุริยง
มาอยู่ร่วมกับพระสุวรรณหงส์ ส่วนนางเกศสุริยงตัวจริงอยู่กับกุมภคักและม้าต้น แล้ว
กุมภคักฆ่านางผีเสื้อน้ำตาย ค้ำค้ำประพันธ์ว่า

กุมพันจึงท้าวฤทธา

จึงทัชเอาเกล้าอะสุริ

ฆาอียักษาไทย์ทัชไสย

เสียบไวยที่กลางคองคาไค

สุวรรณหงส์

สำหรับกุ่มภณนี้ เป็นยักษ์ที่มีบทบาทสองลักษณะคือ ในตอนแรกกุ่มภณ เป็นยักษ์พาลทำร้ายพราหมณ์เกศสุริยง แต่เมื่อผู้ไม่ได้กุ่มภณกลับตัวยอมเป็นทาสติดตาม ช่วยเหลือนางเกศสุริยง

1.5.4 ช่วยเหลือผู้ประพฤติธรรมให้ปราบอุทธรมได้สำเร็จ ได้แก่การที่พิเภก ช่วยพระรามทำศึกกับทศกัณฐ์ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1.5.4.1 เป็นไส้ศึก พิเภกเป็นไส้ศึกให้พระรามด้วยการหลอความลับ ของฝ่ายทศกัณฐ์ให้พระรามทราบว่าฝ่ายทศกัณฐ์นั้นใครมีความสามารถ มีอาวุธวิเศษอะไร บ้างและควรจะทำอย่างไร เช่น เมื่อทศกัณฐ์ตัดศึกโดยยกฉัตรขึ้นบังเมือง พิเภกหลอ แนะนำพระรามให้ส่งวานร (สุกรีพ) ไปหักฉัตรของทศกัณฐ์ ต่อมาสหัสเคชะยกทัพมา ช่วยทศกัณฐ์รบกับพระราม พิเภกทราบว่าสหัสเคชะมีคทาต้นชี้ตายปลายชี้เป็นจึงหลอ พระรามว่า

อันสหัสเคชะอสูรี
ไถ่พรบรมพรหมา
ถ้าแมนชี้ข้างตนคนก็ตาย
จงคำวริทริการผลาญยักษ์

ฤทธิเชื้อวชาญหาญกล้า
ทั้งคทาธรเพชรวิเศษนัก
ชี้ข้างปลายกลับเป็นเห็นประจักษ์
หาญหักอย่าให้ใกล้เข้ามา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในครั้งที่สี่ทศกัณฐ์และวิรุณจำบังยกทัพมา พิเภกหลอพระรามถึง ความสามารถของขุนमारว่า

จึงทูลว่าพระสหายเจ้าองกา
เป็นทัพหน้ามาหมายจะรอนราญ
ร้องเรียกให้เทวัญในชั้นฟ้า
กับวิรุณจำบังขลังพระมนต์
เป็นนายทัพขับพลมาภายหลัง
จะต้องหักหนักกำลังครั้งนี้

ชื่อสี่ทศกัณฐ์ทรงกำลังหาญ
อันขุนमारมีอิทธิฤทธิ์
ทั้งอาวุธลงมาถึงท่าฝน
รู้หายทนเข้าประหารผลาญไพร
ยังหยุดยั้งอยู่ในไพรศรี
พระจักรีจงคำวริทริไทร

แต่งทหารชาญลาคาล้าลิก
แล้วจึงยกทัพหลวงลงไป

ไปตักศีกัลลิตาสูรให้ได้
ชิงชัยกับวิรุณจำบัง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระรามจึงบัญชาให้หนุมานไปสังหารลัทธาสูร แล้วพระองค์กรีธาทัพไปรบกับวิรุณจำบัง

คราวใดที่ฝ่ายทศกัณฐ์ทำพิธีเพื่อทำร้ายพระราม พิเภกจะทูลความจริง
ให้ทราบพร้อมทั้งทูลวิธีทำลายพิณนั้น ๆ ด้วย เช่น ทูลวิธีทำลายพิณลิ้นหอกโมกขศักดิ์
ของกุมภกรรณว่า

ขอพระองค์ทรงฤทธิ์จงคิดอ่าน
อันพระยากุมภกรรณนั้นไซ้
ถ้าเนาเหม็นเห็นแล้วก็รากหน
คงจะเสียการกิจพิธี

อย่าให้การสำเร็จเสร็จได้
พอใจแต่ลำอย่างใด
อ่านมนต์ไม่เป็นสุขจะลูกหนี
พระจักรีจึงดำริตรการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และเมื่อนางมณโฑหุงน้ำทิพย์เพื่อให้ทศกัณฐ์นำไปชุบพวงยักษ์ที่ตายให้ฟื้นขึ้นมาทำศึกอีก
พิเภกทูลเคล็ดลับในการทำลายพิณนี้ว่า

อันพิณนี้ในตำรับห้าม
เป็นคนแพศยาอาชรรม์
จงแต่งให้ทหารชาญลิต
มันเสร็จสมถวิลจินดา

ถ้าหญิงสามสามีไม่เคียดฉันท์
พระเวทนั้นเสื่อมสิ้นเคชา
ไปล้างพิณทางเสนาหา
ปีศาจจสุราจะสูญไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้เมื่อพระลักษมณ์ถูกอาวุธของพวงยักษ์ พิเภกบอกยาที่ใช้รักษาให้
ทุกครั้งเช่น เมื่อพระลักษมณ์ถูกหอกกบิลพัธของทศกัณฐ์ พิเภกทูลถึงตัวยาที่ใช้รักษาว่า

จึงทูลว่ายาแก้หอกนี้
เป็นไอสดสามอย่างกลางไพรสนต์
กับทั้งสังกรณีตรีชา
ตามตำรับกับมูลโคก่า
แต่แม่หินจะบดไอสดนี้
ลูกหินบดเพี้ยนธนูเก็บไว้
ขอพระองค์ทรงคำริทริการ
จะได้แก่องค์พระอนุชา
แม้รุ่งรางแสงแสงสุริยัน

พระสุลีสายไว้ในโลกา
ชื่อว่าต้นภูตัพภกษา
ที่ภูณาสณธิพิณณิน
อยู่ในถ้ำอินทกาศศิรีศรี
ท้าวนาศิริรักษาไว้บาดาล
หนุนเคียวอยู่ในราชฐาน
ไขทหารหายามาให้ทัน
ให้รอกชีพนมาไม่อาสัญ
น้ำที่ชีวันจะบรรลย์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.5.4.2 ช่วยเตือนให้พระรามระวังภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วยการ
ทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างแม่นยำ ทั้งนี้เพราะพิเภกมีความรอบรู้ในวิชาโหราศาสตร์
ประกอบกับบุรุษมีหลังของพวกยักษ์ทุกตัวจึงทำให้พิเภกทำนายเหตุการณ์ได้แม่นยำมาก เช่น
ทำนายว่ามัยราพณ์จะมาสะกดทัพพระราม เพื่อให้พระรามจัดกำลังไว้ป้องกันอันตราย
ถึงปรากฏในคำกลอนว่า

ไมยราพเรืองฤทธิ์มันคึกค่าน
แล้วลอบลักพระองค์ลงไป
.....
แต่ราตรีนี้เคราะห์ยังกวักขัน
ต่อลวงสามยามเศษแล้วเมื่อใด

จะทำการสะกดทัพให้หลับไหล
ถึงในนิคราบาดาล
.....
จงป้องกันพระองค์ให้จงได้
จะพันภัยมาสู่ทุกเวลา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.5.4.3 บอกวิธีสังหารทศกัณฐ์ ในการทำศึกกับทศกัณฐ์ พระราม
สังหารทศกัณฐ์หลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ พิเภกจึงทูลพระรามว่าทศกัณฐ์นั้นถูกอาวุธสังหาร
ไม่ตายเป็นเพราะว่าทศกัณฐ์ถอดดวงใจฝากพระฤๅณโคบุตรไว้ ถ้าต้องการให้ทศกัณฐ์ล้ม

จะต้องนำดวงใจทศกัณฐ์มาขี้ กังปรากฏในคำกลอนว่า

บัดนั้น
จึงทูลว่าทศกัณฐ์ไม่บรรลือ
องค์พระโคบุตรฤาษี
ใส่กลองแก้วแล้วประทับศิลา
แต่ก่อนนั้นพระองค์ไม่ทรงถาม
เป็นความสัจย์ปฏิญาณไว้อย่างนี้

พิเภกประนมบังคมไหว้
ก้วยดวงใจอยู่นอกกายา
ตั้งพิธีถอดจิตยักขา
พระสิทธาเก็บไว้ในฤๅ
จะทูลความก็เหมือนว่าฆ่าผี
จงทราบใ้รู้ลึบทมาลย์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

1.6 ณี

1.6.1 พระเลื้อเมือง

พระเลื้อเมืองในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ คิดช่วยพระสุวรรณหงส์
มิให้เดินทางไปเมืองมัตตังเพราะที่นั่นมีอันตรายด้วยการปรากฏให้เห็นเป็นลาง ดัง
คำกลอนว่า

จึงมาสำแดงแด่ลึงฤท
จะไห้เป็นลางแกราชา

สิ่งที่มาเยือนอยู่ตรงหน้า
หย่าไหยาคตราจากเวียงไชย
สุวรรณหงส์

พระสุวรรณหงส์ไม่เชื่อฟังเสด็จไปเมืองมัตตังจึงถูกหอกยนต์ได้รับบาดเจ็บกลับมา

1.6.2 พระไทร

ในบทละครเรื่องอุณรุท พระไทรช่วยให้พระอุณรุทกับนางอุษา
ได้ครองรักกันโดยการอุ้มพระอุณรุทไปสมกับนางอุษา ปรากฏในคำกลอนดังนี้

คิดแล้วเข้าอุ้มโอบองค์
ผาคณของล่องฟ้าควยฤทธิ

พระอุณรุทภูษพงศ์ เรื่องศรี
หมายมุ่งบุรีรัตน

.....

.....

จึงถอนภคกุลพรหมพักตร์

ก็ลอคองคัลงไปทันที

.....

ก็วางหลานพระองค์ทรงสุบรรณ

ด้วยฤทธิสิทธิตักคี่เรื่องศรี

ยังที่ห้องแก้วกัลยา

.....

เคียงข้างแก้วกัลยาณี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

กรั้นพาพระอนุรุธมาประทับข้างนางอุษาแล้ว พระไท่จิงร่ายมนตร์
ผูกโอษฐ์ของสองกษัตริย์ไว้เพื่อป้องกันมิให้ไต่ถามชื่อและวงศ์ตระกูลได้ หลังจากนั้น
พระไท่ปลุกพระอนุรุธและนางอุษาให้ตื่นบรรทม

เมื่อถึงรุ่งเช้าพระไท่เห็นว่าถ้าให้พระอนุรุธประทับอยู่ร่วมกับ
นางอุษาต่อไปอีก หากท้าวกรุงพาณธราบความเข้า ทั้งสองพระองค์คงจะได้รับอันตราย
พระไท่จึงพาราภพระอนุรุธไปไว้อย่างพลับพลาตามเดิม

คิดแล้วเปลื้องกรพระสุริย์วงศ์

โอบอุ้มเหาะมาด้วยฤทธิ

จากองค์อุษามารศรี

ยังที่สำนักนิโครธา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ตัวละครมนุษย์ฝ่ายดีมักจะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับตัวละครของเรื่องในฐานะ
เป็นผู้ที่คอยช่วยกำจัดอุปสรรคและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ตัวละครต้องเผชิญในท้องเรื่องให้
คล่องไปด้วยดี

2. บทบาทตัวละครมนุษย์ฝ่ายร้าย

ตัวละครมนุษย์ฝ่ายร้ายเป็นผู้ที่ประพฤติดีพาล ชอบสร้างปัญหาหรือสร้างความ
เดือดร้อนให้กับผู้อื่นอยู่เสมอ และตัวละครพวกนี้มักจะปรากฏในรูปลักษณะต่าง ๆ
ดังนี้

2.1 พวกสัตว์ ไค่แก่จระเข้

จระเข้เป็นสัตว์ที่สร้างความเดือดร้อนให้กับมนุษย์ด้วยการจับมนุษย์

กินเป็นอาหาร เช่น จระเข้ในเรือไชยเชษฐ์ คาบชาวเมืองกินเป็นอาหาร ดังกล่าว
ว่า

เห็นเรือแพะของคอยมองไป

บัดนั้น

ทั้งไทเหนือเรือมาในวารี

โลดไล้โคกผัดกักกัน

ฝูงคนอ้อมมานทุกบานขึ้น

ตะเข้กินเลี่ยนนทุกวันไป

ไชยเชษฐ์

จระเข้ยังเป็นต้นเหตุที่สร้างความเดือดร้อนให้ตัวเอกต้องพลัดพราก
จากบ้านเมือง เช่น ในบทละครเรื่องไชยเชษฐ์ นางจำปาทองนำไข่มุกจระเข้มาพัก
ครั้นจระเข้เติบโตขึ้นจึงคาบชาวเมืองไปกินเป็นจำนวนมาก ราษฎรเดือดร้อนจึงมา
ร้องทุกข์ต่อท้าวอภัยนุราช ท้าวอภัยนุราชจึงขึ้นนางจำปาทองออกจากเมือง
ดังปรากฏในคำกลอนว่า

ไคพัง

ฉะอ้างอวตตัวคิ่นตระไว้ย

ข้าพพลูกกันแคว้นนี้

จึงเร่งเร็วไปยาโคธา

กริวคังปี่ว่าเลื้อยตาไหล

จึงเร่งไปให้พ้นพระภารา

ขึ้นยุชีวีจะสังข

ไปหาภูมภาในหมันกิน

ไชยเชษฐ์

ส่วนในเรื่องไกรทอง ชาละวันคาบนางตะเภาทองไปไว้ในถ้ำทำให้
นางต้องพลัดพรากจากบ้านและญาติพี่น้อง

คาบไคแต่เจาตะเภาทอง

ชาละวันนั้นค่านำไป

นางนงหาษรักหนีไค

เคาในท่าแก้วแพรวพราว

ไกรทอง

2.2 พวกเครื่องคนเครื่องสัตว์

2.2.1 พญานาค

พญานาคที่ปรากฏในบทละครแสดงบทบาทเป็นฝ่ายร้าย มีเพียงตัวเดียวได้แก่ท้าวภวพลนาค ในบทละครเรื่องอุณรุทที่จับพระอุณรุทไปประจานไว้บนยอดปราสาททวยการ

ถูกมัดกริ่งกริ่งมัน
กับยอดปราสาทอาไฟ

ค่ายชนคกายอันยาวใหญ่
มิให้ไหวติงกายา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

2.3 ยักษ์

ยักษ์ในบทละครส่วนมากเป็นผู้ที่สร้างความเดือดร้อนวุ่นวายให้กับมนุษย์และเทวดา ด้วยการออกมาทำร้ายบ้าง แอบมาเกาะเกาะกับภรรยาเขาบ้าง แต่ในที่สุดก็ถูกฆ่าตาย ยักษ์ที่ปรากฏในละครในและละครนอกมีบทบาทดังนี้

2.3.1 เป็นศัตรูกับเทวดา ในบทละครเรื่องอุณรุท ท้าวกรุงพานกลั่นแกล้งเทวดาโดยการแปลงตนเป็นเทวดาไปสมสู่ชายาของเทวดาทุกองค์ แม้แต่นางสุจิตรา ซึ่งเป็นชายาพระอินทร์กรุงพานก็ไม่ละเว้น จนเป็นเหตุให้ทวยเทพได้รับความเดือดร้อนและเจ็บแค้นกรุงพาน ดังปรากฏในคำกลอนความว่า

เมื่อนั้น
ไค้พังนางฟ้าสุราลัย
เป็นไฉนจึงว่าฉนี้เล่า
ชะรอยกรุงพานสุรา
มันแปลงมาปลอมมรสรัก
ว่าพลางเราร้อนวิญญาน์
ความอายความแค้นเป็นสุดคิด
อันฝูงนางฟ้าสุราลัย

ฝูงเทพนิกรน้อยใหญ่
ตกใจตะลึงทั้งกายา
ตัวเรามีไค้เข้ามาหา
ผู้ใจหยามชาสารณ
นงลักษณ์พี่ออกสงสาร
เพียงเพลิงเผาผลาญดวงใจ
น้อยจิตปมเลือดตาไหล
แจ้งใจก็แสนโศกา

ฝ่ายหมู่เทเวศทุกวิมาน
ออกจากทิพย์ไสยา

คิดแค้นกรุงพาวณียักษา
ต่างมาเฝ้าองค์หัตถ์สนั่น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

2.3.2 เป็นศัตรูกับตัวเองเนื่องจากตัวเองลักลอบมาได้เสียกับลูกสาว
ทำให้ยักษ์ผู้เป็นบิดาต้องรบกับบุตรเขยเพราะหวงลูกสาว แต่ในที่สุดมักจะแพ้ถึงตาย
เช่นในบทละครเรื่องอุณรุท ท้าวกรุงพาวณเป็นศัตรูกับพระอุณรุท เนื่องจากพระอุณรุท
ลักลอบมาเป็นชู้กับนางอุษา ครั้นกรุงพาวณทราบเข้าจึงยกทัพมาหมายจะสังหารพระอุณรุท

เมื่อนั้น
ได้ฟังยิ่งกริ้วโกรธา
เหวี่ยงเหยวดยศรหวยหาญ
เร่งยกหนักหักโหมเข้าไป
ทั้งอิฐยาตรลักษณ์
จับเอาตัวมาอีกล่า

ท้าวพาวณาสूरียักษา
ก็บัญชาเรียกเร่งพลไกร
บรรดาหม่มารน้อยใหญ่
จับมนุษย์ให้ไต่บัดเคียวนี้
อย่าคิดพักตร์มันเลยยักมี
ผลาญชีวิตเสียให้พร้อมกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

แต่ในที่สุดท้าวกรุงพาวณถูกพระอุณรุทสังหารด้วยพระธำมรงค์ ดังคำกลอนว่า

แล้วพระธำมรงค์เกรียงไกร
ทั้งหนึ่งคมจักรารัตน์
ขาดกระเด็นไปจากกายา

ตรงไปสังหารพาวณา
ตัดแต่สืบแปดหัตถา
ล้มลงยังมหาบัลลังก์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ส่วนเรื่องดาร์เอก พระการเอกลักลอบมาเป็นชู้กับนางมะลิทอง
ลูกสาวท้าวกรงสีพิมล ท้าวกรงสีพิมลให้เสนาทำหอกยนต์มาดักสังหารพระการเอก ทำให้
พระการเอกสิ้นพระชนม์ แต่ด้วยบุญบารมีของพระการเอกจึงบันดาลให้พญาครุฑบิดาเลี้ยง
พระการเอกมาพบศพและนำไปให้ฤๅษีชุบชีวิตพระการเอก เมื่อพระการเอกฟื้นขึ้นมาก็ได้

ศึกษาศิลปวิทยาเพื่อเพิ่มพูนความรู้ความสามารถของพระองค์ให้มากขึ้น แล้วกลับไปสั่งหา
ท้าวทรงสิมิลเป็นการแก้แค้น

2.3.3 เป็นผู้ก่อศึกสงครามอันมีสาเหตุมาจากการชิงนางและมักจะถูก
ฆ่าตาย เช่นในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ทำศึกกับพระรามเพราะทศกัณฐ์ลักนางสีดา
มาไว้ในลังกา พระรามส่งทูตมาเจรจาขอให้ส่งนางสีดาคืน ทศกัณฐ์ไม่ยอมคืนจึงเกิดศึก
และการทำศึกครั้งนี้ในระยะแรกทศกัณฐ์มีญาติและสหายมาช่วยรบอย่างพร้อมพรึ่
กุมภกรรณช่วยรบสามครั้ง ครั้งแรกจับสุครีพหนีบรักแร้ ครั้งที่สองพุ่งหอกโมกขศักดิ์ถูก
พระลักษมณ์สลบ แต่ในครั้งที่สามถูกศรพระรามล้ม ต่อมาอินทรีชิตอาสาออกรบกับพระราม
ถึงสี่ครั้ง โดยครั้งแรกแผลงศรนาศบาทศทองพระลักษมณ์สลบ ครั้งที่สองแปลงเป็นพระอินทร์
ไปยังสนามรบแล้วแผลงศรถูกพระลักษมณ์สลบอีก ถึงปรากฏในคำกลอนว่า

.....	จำแลงแปลงองค์อสุรา
เป็นโกสิยทรงเกรืองเรื่องอร่าม	ลวนแก้วเกาเงางามวามเวหา
จับพระแสงพรหมศาสตรียาตรา	เสด็จมาเกยสุวรรณทัศน์ใด
ขึ้นทรงคอคชาเอราวัณ	ทศารเทให้สนั่นหวั่นไหว
ขยายยกโยชาคลาไคล	ลอบฟ้ามานโพยมมาน
.....	
เห็นข้าศึกเสียเชิงละเลิงใจ	จึงจับศรชัยขึ้นบุชา
แล้วพาดสายหมายเขม่นเช่นเขี้ยว	น้าวเหนียวควยกำลังตึงอังสา
สังเกตตรงองค์พระลักษมณ์อนุชา	อสุราก็ลั่นไปทันใด
ศรเป็นประกายไปหลายลูก	ตกถูกสิงพลไม่ทันใด
แล้วทองพระอนุชาเสนาใน	สลบไปไม่เป็นสมประที
	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

แต่พิเภกบอกยาแก้ไขได้ อินทรีชิตจึงตัดศึกโดยให้สุชาจารแปลงเป็นนางสีดาติดตามรถ
มายังสนามรบ อินทรีชิตตัดเศียรสีดาแปลงให้พระลักษมณ์ทอดพระเนตรแล้วประกาศว่า

จะยกทัพไปตีอยุธยา พิเภกทูลพระรามว่าการกระทำเช่นนี้เป็นกลอุบายของอินทรชิต พระรามจึงเสด็จออกรบและสังหารอินทรชิตล้ม ทศกัณฐ์ส่งข่าวให้ลูกและสหายมาช่วยรบ แต่ลูกและสหายถูกพระรามฆ่าตาย ทศกัณฐ์จึงต้องออกรบเองและในที่สุดถูกหนุมานขี้ควงใจ ทศกัณฐ์จึงล้ม

ส่วนในบทละคร เรื่องการเกิด พุศุตานเป็นนักร้องที่กระหวังเมืองอุทยาน กับเมืองหิมวันต์ อันเนื่องมาจากพุศุตานส่งหูกไปขอนางสายหยุดจากท้าวผกษา แต่ท้าวผกษาปฏิเสธพุศุตานจึงยกทัพมาตีเมืองอุทยานเพื่อชิงนางสายหยุดไปเป็นชายา ซึ่งเห็นได้จากคำพูดของพุศุตานที่พูดกับท้าวทนต์วัน ตอนที่เราว่าท้าวผกษาปฏิเสธ เช่น กล่าววว่า

ลูกจะรบรอตอฤท
แม้มีไค้งามสัพไม่กลับมา

หมีไค้คิดเกรงสั๊กเท่าเกษา
พารฟ้าจงบุนดาตประสาคร

การเกิด

ในเรื่องไชยเชษฐ์ รณพัทตร์ส่งสารมาขอนางสุวิธษา ท้าวสิงหล ปฏิเสธทำให้รณพัทตร์โกรธและยกทัพมาตีเมืองสิงหล ดังปรากฏในคำกลอนว่า

ทรัพย์ล้างทางสังเสนา
ร้ตรัตลัทร้าหาระพัน

ໃຈຈັດໂຍທາທັພັນ
ໃຫ້ທັນวันນີຈະຍ້າคร้า

ไชยเชษฐ์

2.3.4 เป็นเหตุให้ตัวเอกฝ่ายชายและตัวเอกฝ่ายหญิงต้องพลัดพรากจากกัน ด้วยการลักตัวเอกฝ่ายชายหรือตัวเอกฝ่ายหญิงไป เช่น ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์พรางสีกามาจากพระราม ดังพระนารทอุบोधกหนุมานว่า

อันไฉ่ใจคอคคทศพัทตร์
ชื่อว่าสีคณาริ
มันลคเลี้ยวเกี้ยวพานพุกจา

มันไปลักเมียเขาเหล่าโคธา
รูปร่างนางนั้นคีนิกหนา
เขาค่าว่าไม่ยอมพร้อมใจ

เคี้ยวนี้ให้ไปอยู่เสียบสนขวัญ

หาไค้อยู่ด้วยมันในเมืองไม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในเรื่องสุวรรณหงส์ วิรุณเมฆและนางผีเสื้อน้ำทำให้พระสุวรรณหงส์ กับนางเกศสุริยงพลัดพรากจากกันดังนี้ เมื่อพระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงบรรทม หลับอยู่ในศาลากลางป่า วิรุณเมฆลอบมาทำร้ายพระสุวรรณหงส์และม้าต้นเพราะจะลัก นางเกศสุริยงไปเป็นภรรยา พระสุวรรณหงส์และนางเกศสุริยงขาดพาหนะจึงต้องเสด็จ ด้วยพระบาท ครั้นถึงแม่น้ำสินธุมาศทั้งสองพระองค์ไม่สามารถเสด็จข้ามไปได้ นาง- ผีเสื้อน้ำซึ่งอยู่ที่แม่น้ำนั้นขึ้นมาพรางพระสุวรรณหงส์จากนางเกศสุริยงเพื่อเอาไปเป็นสามี ของตนด้วยการแปลงเป็นหญิงชราพาเรือมารับสองกษัตริย์ข้ามแม่น้ำ เมื่อเรือถึงกลาง- แม่น้ำนางผีเสื้อน้ำ "จึงลุกขึ้นฉลัดนางสุริยง ตกถึงที่กลางสุลาไล" ¹ แล้วนางผีเสื้อน้ำ ก็แปลงกายเป็นนางเกศสุริยง ดังคำประพันธ์ว่า

เนระมิกัศวพลันทันโคย

ไหเมื่อนางเกศสุริยง

ทั้งกิริยาจารึก

ศกนิกโมคิกรูบทรง

จับกายถือหยาแล้วพยุลง

หมีให้พระองค์เจ้าสงกา

สุวรรณหงส์

หลังจากนั้นนางผีเสื้อน้ำในรูปนางเกศสุริยงก็ตามเสด็จพระสุวรรณหงส์เข้าเมืองไอยรตัน ปลอ่ยให้นางเกศสุริยงเผชิญชะตากรรมอยู่ตามลำพัง

2.4 ผี ไค้แก่พระเสื้อเมืองแห่งกรุงลงกา

พระเสื้อเมืองทำหน้าที่รักษาเมือง ฉะนั้นนางอังกาไลซึ่งเป็น พระเสื้อเมืองของกรุงลงกาจึงทำหน้าที่คุ้มครองรักษาเมืองให้กับทศกัณฐ์ซึ่งเป็นยักษ์พาล และยังชักชวนภูกระทำความดี กล่าวคือชักชวนมิให้หนุมานลูกไล่เข้ากรุงลงกาในคราว

¹บทละครเรื่องสุวรรณหงส์ เล่ม 3 เลขที่ 184 หน้าต้น หน้า 46

ที่หนุ่มมานไปถวายแหวนแด่นางสีดา จึงเกิดการต่อสู้กันขึ้นถึงกำกลอนว่า

ถือศทาธรแกว่งคังแสงไฟ
หวนซ้ายป่ายขวาสามารถ
ยิงโกธธาทาแกว่งคังอัคคี

เข้าชิงชัยรบรุกคลุกคลี
สิงฉลาคหลอกโลกโคกหนี
ตามทีคิณพันกระชั้นมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ด้วยเหตุนี้จึงถือว่าพระเลื้อเมืองกรุงลงกาเป็นตัวละครฝ่ายร้ายด้วย

2.5 วิทยากร

วิทยากรมักจะคอยทำร้ายตัวเอกเพื่อแย่งภรรยาของตัวเอกไปเป็นภรรยาของตน เช่นในบทละครเรื่องอุณรุท วิชาญเมศท์ทำร้ายพระอุณรุทเพราะต้องการนางกินรี ทั้งหันนางไปเป็นภรรยา ถึงคำกลอนความว่า

กูจะฉกรรจ์ราวี
แล้วจะพาгинนรอรไท
คิดแล้วจึงมีประกาศิต
จงเข้าหักโหมโรมราญ

ฆ่าชายคนนี้เสียให้ได้
ไปไว้ร่วมรักให้สำราญ
สั่งวิทยากรหยาหมาย
ฉลาญมนุษย์ให้สิ้นชีวา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

วิชาญเมศท์พระอุณรุทไม่ได้จึงถูกพระอุณรุทฆ่าตาย

จากการวิเคราะห์บทบาทตัวละครอมมนุษย์ฝ่ายร้ายอาจกล่าวได้ว่าตัวละครอมมนุษย์ฝ่ายร้ายส่วนใหญ่มีบทบาทตนเองเดียวกัน คือเป็นตัวการสำคัญในการสร้างปัญหาให้กับตัวเอก เช่น ลักเอาพระเอกหรือนางเอกไป ทำให้เกิดการติดตามผจญภัยกัน วุ่นวาย หรือมีฉันทันก็เป็นผู้ออกสื่อสร้างความเคียดแค้นให้ตัวเอก และตัวละครประเภทนี้มักจะพ่ายแพ้ในที่สุด

คุณค่าของตัวละครมนุษย์

คุณค่าของตัวละครมนุษย์ที่ประเมินได้นี้ เป็นผลที่ได้มาจากการศึกษา วิเคราะห์ อุปนิสัยและบทบาทของตัวละครมนุษย์ที่ปรากฏในบทละครอย่างละเอียด พบว่า คุณค่าของตัวละครมนุษย์แยกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. คุณค่าทางด้านการแต่งและการดำเนินเรื่อง

ตัวละครมนุษย์มีคุณค่าต่อบทละครในด้านการแต่งและการดำเนินเรื่องมาก เป็นตัวการที่ทำให้เกิดข้อขัดแย้งหรือปมปัญหาในเรื่อง เป็นผู้แก้ปัญหาทำให้เรื่องดำเนินไปสู่จุดจบ และทำให้เนื้อเรื่องมีความสนุกสนาน ดังนี้

1.1 เป็นเครื่องมือของผู้แต่งในการรักษาความสมเหตุสมผลของการเสนอเรื่อง เช่น บทบาทของพระอินทร์ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ที่เสด็จมาช่วยนางนางสีดาไปอาศัยอยู่กับพระวชิรมฤคฤณี หรือตอนที่พระรามให้จับพระฤกษมาประหารชีวิต พระอินทร์ทรงสั่งให้นางรำภาช่วยพระฤกษาให้พ้นจากการถูกประหาร ดังคำกลอนความว่า

คิดแล้วมีพระบัญชา
เล่าเหตุให้ฟังสิ่งคดี
ให้จงจำทำโทษพระมงกุฎ
น้องยามาอยู่นอกเวียงชัย
เจ้าจงเอ็นดูกับกุมาร
แก้ไขให้พ้นจากโทษทัณฑ์

แก่นางรำภาอัปสร ศรี
บัดนี้พระรามฤทธิไกร
จะรู้ว่าเป็นบุตรก็หาไม่
กลัวเขาเข้าไปไม่ถึงกัน
ลงไปช่วยคิดอ่านผ่อนผัน
จะไคร้จักกันกับบิทร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ พระอินทร์เสด็จมาทรงช่วยแปลงร่างนางเกศสุริยงให้เป็นพราหมณ์ พร้อมทั้งประทานอาวุธไว้ใช้ป้องกันภัย

เมื่อตัวละครอยู่ในสถานการณ์ที่คับขันเช่นนี้ ไม่มีผู้ใดสามารถเข้ามาช่วยเหลือได้อย่างสมเหตุสมผล ก็จึงบังคับให้เป็นบทบาทของพระอินทร์ เพื่อผู้อ่านจะได้

ไม่เกิดความกังขาและกลับมีประโยชน์ในคำเพิ่มศรัทธาให้แก่ผู้ว่า บุคคลที่เป็นคนดี
ย่อมมีเทวดาคอยอนุเคราะห์ในยามตกทุกข์ได้ยาก

1.2 ช่วยโยงบทนำเข้าสู่เนื้อเรื่องหรือเนื้อหาสำคัญของเรื่องเช่น บทบาท
ของพระอิศวร ในบทละครเรื่องอุณรุท ที่พูดถึงพระนารายณ์อวตารมาปราบท้าวกรุงพาณ
ความว่า

ศรีสแล้วมีเทวสุนทร
เจ้าผู้ฤทธิไกรคังไฟกลับ
ปางนี้ควรที่จะปราบยุค
อย่าคิดกล่าวมากอินทรีย์
ที่จะทรงศักดิ์นาภาพ
เวิญเจ้าอวตารลงไป
คัมเขิญให้เย็นไตรกาล
จะปรากฏยศเกียรติเคชา

ดูก่อนพระนารายณ์รังสรรค์
อันเป็นที่พึ่งแก่ชาติ
ให้โลกเป็นสุขเกษมศรี
นอกนี้ไม่เห็นผู้ใด
ปราบหนุ่สูรทั้งปวงไค้
เกิดในสุริยวงศ์รงกา
จะไค้สุขสำราญพร้อมหน้า
ไปชั่วกัลปาวสาน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระนารายณ์อวตารมาเป็นพระจักรกฤษณ์ครองกรุงนงกา มีพระนาคา
คือพระอุณรุท พระอิศวรจึงทรงจัดการให้นางสุจิตราจุติลงมาเกิดในคอกบัวในสระโบกขรณี
ใกล้อาศรมของพระฤๅษีชวาวาส ซึ่งอยู่ในเขตแดนของท้าวกรุงพาณ เพราะต้องการให้
นางเป็นต้นเหตุให้พระอุณรุทปราบกรุงพาณ ดังคำกลอนความว่า

.....
อวตารไปผลาญอาชรมม์
จนสมภพหน่อนางสุริยวงศ์
เรื่องเคชฤทธิปริชา
แต่ซึ่งจะปราบกรุงพาณ
ที่จะเป็นต้นศึกให้ราญรอน

บัดนี้พระนารายณ์รังสรรค์
ก็แจ้งอยู่ด้วยกันแต่เดิมมา
เอกองค์หลานรักเสนาหา
ศักดิ์คล้ายองค์พระสิริ
เหตุการณ์นั้นยังไม่มีก่อน
ในนครรัตนธานี

ไต้หวันไปเกิดในปทุมเมศ
แวนแคว้นแคนกรุงอสุรี

ใกล้เขตอาศรมพระฤๅษี
จะเป็นที่ก่อเหตุเภทพาล

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

บทบาทของพระอิศวร ดังกล่าวนี้จักว่าเป็นการนำเรื่องภาคสวรรค์เข้าสู่
ภาคมนุษย์ซึ่งเป็นภาคที่สำคัญของเรื่อง และยังเป็นการให้ความกระจ่างเกี่ยวกับกำเนิด
ของตัวละคร เช่น กำเนิดพระจักรกฤษณ์ และกำเนิดของนางอุษาอีกด้วย.

1.3 เป็นเครื่องมือของกวีในการทำให้โครงเรื่องขยายออกไปอีก คือเมื่อ
เรื่องดำเนินมาระยะหนึ่งแล้ว กวีต้องการให้เรื่องขยายยาวออกไปอีก จึงให้ตัวละคร
อุษามุขมาสืบหาปัญหาขึ้นอีกเช่น บทบาทขององค์ปะการะกาหลา ที่ทรงบันดาลให้ลมหอบ
นางบุษบาไปยังแดนประมุขอัน อันเป็นเหตุให้ตัวละครต้องเดินทางผจญภัยไปในเมืองต่าง ๆ
เพื่อตามหาซึ่งกันและกัน เช่น อิเหนาทรงปลอมพระองค์เป็นบัณฑิตกุมพลเที่ยวค้นหา
นางบุษบาไปยังเมืองต่าง ๆ ดังปรากฏในคำกลอนความว่า

เมื่อนั้น
อุตสาห์ขึ้นอารมณ์สมประดี
รีบรักคักคั่นพนาคร
แยกย้ายรายพลเที่ยวค้นหา
จึงให้หยุดพักพลมนตร์
จงพาพวกทหารเข้าไป

พระโณมยองค์มีสาระบันหยี
ให้เร่งโยธีไคลคลา
เจ้าวันสัจจนอนป่า
จนมาใกล้แดนเวียงชัย
ตรัสสั่งเสนีน้อยใหญ่
สืบข่าวรไทในธานี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และในระหว่างที่ทรงตามหานางบุษบา บันหยีทรงแผ่พระเดชานุภาพด้วยการกรีธาทัพเข้า
ตีเมืองต่าง ๆ จนได้เมืองขึ้นหลายเมือง ดังคำกลอนความว่า

บรรดาธานีทุกประเทศ
ระตุต่างองค์ทรงคิด

ก็เกรงเดชเคชาอาญาสิทธิ์
จะผูกพันเป็นมิตรไมตรี

ให้แต่งเครื่องบรรณาการนานา
ถวายทั้งโอรสแลบุตรี

มาขอขึ้นแก้มิสาระปันหยี
สั่งให้เสนาไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บุษมาแปลงเป็นอนุภรรณอกตามหาอิเหนา และสียะตราทรงปลอมเป็น
ยาหรีนเสด็จตามหาอิเหนา บุษมา และวียะดา การกระทำขององค์ปะตาระกาหลา
ครั้งนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ตัวเอกได้แสดงความสามารถอีกด้วย

ในบทละครเรื่องไกรทอง ชาละวันขึ้นมาตามนางตะเกาทองไปไว้ในถ้ำ
ทำให้เกรงขามของนางตะเกาทองประกาศให้หมอจระเข้มาปราบชาละวัน ไกรทองจึง
อาสาปราบแล้วลงไปสังหารชาละวันยังถ้ำ

1.4 ช่วยให้อ่านเรื่องคำเนินสู่จุดจบตามความต้องการของกวี เช่น ในบทละคร
เรื่องรามเกียรติ์ ได้แก่ บทบาทของพระอิศวรที่ทรงไล่เกลี้ยนางสีดาให้ยอมคืนดีกับ
พระราม โดยให้พระจิตบุรุษเชิญนางสีดาจากเมืองบาดาลมายังเขาไกรลาส และให้
พระจิตบุรุษเชิญพระรามให้เสด็จมายังเขาไกรลาสด้วย หลังจากนั้นพระอิศวรตรัสกับ
พระรามและนางสีดา ความว่า

ฝ่ายข้างสีดาบุพพาล
ไม่ควรจะเรีกร้างหมางกัน
เราว่าไว้ให้คิโดยเห็น
ชอบผิดจงระงับยับยั้ง

.....

เมื่อนั้น
ภูก่อนสีดาบุพพาล
เจ้าจงเคลื่อนคลายหายโกรธ
เหมือนเห็นแก่เทวาทังสากล

จงคิอ่านอดอ่อนอ่อนฉนั้น
ทั้งลูกเต่าเจ้านั้นยังรุ่งรัง
พระรามอย่าเป็นเช่นหนหลัง
อดกลั้นกันมั่งจึงจะคิ

.....

พระศุขีมีราชบรรหาร
พระอวตารก็ได้ให้ทานบน
ยกโทษฉวีรักไว้สักหน
จะได้พ้นทุกข์ร้อนรำคาญใจ

ไต่พรากพลัดภักศคามาช้านาน
ให้หนักสิทธิ์เทวาสุราลัย

จะแต่งการอุกฤษเสัยใหม่
รู้ทั่วทั้งไตรโลกา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

~~ในบทละครเรื่องอิเหนา องค์ปะตาระกาหลวทรงปลอมพระองค์เป็น
นกยูงมาล่ออย่าหรีนให้มาพบอิเหนา บุชบา (อนุภรรยา) และวิยะดาที่เมืองกาหลว
ถึงคำกลอนความว่า~~

เมื่อนั้น
เห็นอย่าหรีนคันคักพนาลี
จึงไฉนบินไปให้ทาง
พ่อนร่าทำทีกิริยา
ควยเคชเทวัญบันดาล
ก็เลี้ยวลับคลับคล้ายกายกำบัง

บุหร่งสุรารักษ์ปักมี
ขับกวบพาฉีกระชันมา
แล้วอย่างหุคยีนคอยท่า
ปักษาแก่งลอรอรั้ง
วันเดียวถึงคานเมืองกาหลว
คืนยังกระยาหงันชันฟ้า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ส่วนในบทละครเรื่องสังข์ทอง พระอินทร์ทรงช่วยให้เรื่องจบด้วยดีโดย
เสด็จลงมาท้าวสามนต์ที่คสิณันเอบ้านเมือง ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น
สั่งพระวิศณุกรรมทันใด
บอกพระยาสามนต์มาคสิณัน
แมนแพเรอาอย่าพักยกเขื่อง

องค์ท้าวมีชวานเป็นใหญ่
จงแต่งสารถีไปในเมือง
พณเอาบุรีให้สื่อเสียง
จะรีบเอบ้านเมืองเสียบัดนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระอินทร์ทรงทำเช่นนี้ เพราะต้องการให้พระสังข์ถอดกรุปและแสดงความสามารถให้
ท้าวสามนต์ทอดพระเนตร เมื่อเรื่องราวคานพระสังข์เรียบร้อยแล้ว ยังทรงช่วยบันดาล

ให้ท้าววิมลรับนางจันท์กลับมาเป็นมเหสีตามเดิม

1.5 ทำให้เรื่องดำเนินไต่รวดเร็วขึ้น เช่น ในบทละครเรื่องอุณรุท พระไทรและนางศุภลักษณ์อุ้มสมเด็จพระอุณรุทให้กับนางอุษา เป็นการทำให้เรื่องเข้าสู่จุดสำคัญที่ทวีความสนุกสนานเข้มข้น เพราะการกระทำของทั้งสองช่วยให้พระอุณรุทได้พบกับท้าวกรุงพาน และเกิดการต่อสู้กันขึ้น และยังเป็นการนำเรื่องไปสู่จุดคลายปม (Climax) คือ ท้าวกรุงพานถูกปราบได้เร็วขึ้น

1.6 เป็นเครื่องมือของกวีในการทำให้ตัวเอกที่อยู่ห่างไกลกันพบและรักกัน เช่น ในบทละครเรื่องอุณรุท พระไทรช่วยให้พระอุณรุทพบกับนางอุษาคด้วยการอุ้มส่งข้ามคลองความว

คิดแล้วเข้าอุ้มโอบองค์
ผาผดของดองฟ้าด้วยฤทธิ

.....

ก็วางหลานพระองค์ทรงสุบรรณ

พระอุณรุทฯ พงศ์เรื่องศรี
หมายมุ่งบุรีรัตน

.....

เคียงข้างแก้วกัลยาณี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในบทละครเรื่องไชยเชษฐ์ พระอินทร์ทรงช่วยให้พระไชยเชษฐ์พบกับนางสุวิธยาด้วยการให้พระมาตุลีแปลงเป็นกวางทองต่อพระไชยเชษฐ์ไปยังเมืองสิงหล

ในบทละครเรื่องการเกิด พระอินทร์เสด็จมาเข้าเฝ้าพระการเกิดเพื่อบอกข่าวการเลือกคู่ของนางสายหยุด

1.7 ช่วยให้เรื่องสนุกสนานและเข้มข้นขึ้นได้แก่ บทบาทของอมนุษย์ฝ่ายร้าย เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ลักนางสีดามาไว้ในกรุงลงกาทำให้พระรามต้องกรีธาทัพมารบกับทศกัณฐ์เป็นเวลาถึง 14 ปี จึงเสร็จศึก

ในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ ไก่แก้วตอนที่พี่เลี้ยงนางเกศสุริยงนาทอกยนต์มาดักทำร้ายพระสุวรรณหงส์ อันเป็นเหตุให้นางเกศสุริยงต้องเดินทางไปช่วยแก้ไข

พระสุวรรณหงส์ยังเมืองไอยรค์ ในระหว่างการเดินทางนางเกศสุริยงได้เจอกับเหตุการณ์
ที่น่าตื่นเต้นคือ ต้องรบกับยักษ์กุมภคณี กุมภคณีแพ้งยอมเป็นทาสรับใช้นาง ต่อมานาง—
ผีเสื้อน้ำทำร้ายนางเกศสุริยงเพื่อชิงพระสุวรรณหงส์ไปเป็นสามี นางเกศสุริยงต้องแหก—
ว่ายอยู่ในแม่น้ำหลายวันจนกระทั่งนาง เจือกมาช่วยและพานางไปอยู่ในถ้ำ

ตัวละครมนุษย์เหล่านี้เป็นผู้สร้างความสนุกสนานตื่นเต้น ระทึกใจ ทำให้
ผู้อ่านเกิดอารมณ์และอยากติดตามอ่านมากขึ้น ถ้าขาดตัวละครเหล่านี้ เรื่องจะดำเนิน
ไปอย่างราบเรียบ จืดชืด ไม่มีเหตุการณ์ตื่นเต้นที่จะช่วยให้ผู้อ่านให้เกิดอารมณ์

1.8 เป็นผู้อุปมาปัญหาหรือก่อให้เกิดข้อขัดแย้งขึ้นในเรื่อง เช่น ในบทละคร
เรื่องไกรทอง ชาละวันคาบนางตะเกาทองไปไว้ในถ้ำทำให้เศรษฐกิจของนางตะเกาทอง
ประกาศิตหมองระเซมาปราบชาละวัน

ในบทละครเรื่องอุณรุท กรุงพาลลอบสมสู่กับนางฟ้า จนเป็นเหตุให้เกิด
ความเคียดแค้นวันวายไปทั่วสวรรค์ พระนารายณ์ต้องฮาวตารลงมาปราบกรุงพาล

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ลักสีดามาไว้ในกรุงลงกาเป็นเหตุให้
พระรามต้องกรีธาทัพมารบกับทศกัณฐ์

ในบทละครกวีมักจะให้ตัวละครมนุษย์เป็นผู้สร้างปัญหาขึ้นเพื่อให้เรื่อง
ดำเนินไปตามลักษณะปัญหานั้นแล้ว จบเรื่องด้วยการทำให้ปัญหานั้นคลี่คลายไป

1.9 กวีใช้เป็นข้อแก้ตัวหรือเป็นข้อหลีกเลียงเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงและ
สุกวิสัยที่จะให้เหตุผลได้ เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อพระรามเสด็จออกเดินป่า
และทรงมีความจำเป็นต้องรบกับทศกัณฐ์ พระรามทรงชาครดทรงและในสภาวะเช่นนี้
พระรามไม่สามารถหาราชรถที่เหมาะสมและคู่ควรกับพระองค์ได้ กวีจึงยกให้เป็นหน้าที่
ของพระอินทร์โดยกล่าวว่า พระอินทร์ประทานรถทรง พร้อมทั้งสารพัดให้พระรามใช้
ปราบปรามพวกอสูรธรรม ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า

มาจะกล่าวบทไป
รู้ว่พระหริรักษ์จักรา

ถึงท้าวสหสนันย์ตรัยทริงสา
จะยกทัพขามมหาสมุทรไท

จึงสั่งเทพเทวสารดี
จงเร่งเอารถทรงนี้ลงไป
แล้วตัวท่านจงอยู่ด้วยภูมิ
ต่อการศึกเสร็จสรรพจึงกลับมา

พระจักรีจะไปทำสงครามใหญ่
ถวายให้พระรามข้ามคงคา
เป็นสารดีสำหรับขับดา
อย่าช้ารีบไปให้ทันการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

นอกจากนี้เมื่อตัวเอกได้รับอันตรายเกือบสิ้นชีวิต หรือสิ้นชีวิตไปแล้ว
กวีให้ตัวละครมนุษย์เป็นผู้ช่วยเหลือตัวเอกให้พ้นจากอันตรายหรือชุบชีวิตให้ใหม่ เช่น
ในเรื่องไชยเชษฐ์ เมื่อพระเจ้าจะกินนางว่าป่าทอง พระอินทร์จึงเนรมิตบัวรดขึ้นมา
รับนางไว้แล้วสังหารพระเจ้าตาย

.....

ตะเข้ผาทหางค้ำคังคัมมิต
สิ้นชีวันบันไถกายยับ

บัวกรูเหวันก็บ้ารับ

เลื้อยชิตชังงอศอกกลับ

ไต่คืบลอยรายตามสายชล

ไชยเชษฐ์

บทละครเรื่องสุวรรณหงส์ พระอินทร์ทรงช่วยชุบชีวิตพระสุวรรณหงส์
และคลไจนางเงือกให้ช่วยนางเกศสุริยงคราวที่นางถูกผีเสื้อน้ำดักตกน้ำ ดังคำกลอนว่า

อย่าเอ๋ย ๆ เลย
ไปเข้าคั่นไจนางฉาสัก

ว่ากูจลงไปพลัน
เงือกน้ำทั้งนั้นให้ขึ้นมา

สุวรรณหงส์

และในเรื่องสังข์ทอง ท้าวอุทวงศ์ช่วยพระสังข์ครั้งที่พระสังข์ถูกถ่วงน้ำ

เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เกินจริงหรือมีเหตุสุดวิสัยขึ้น กวีให้ตัวละครมนุษย์
เข้ามาแก้ไขสถานการณ์นั้น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านไม่เกิดข้อสงสัยหรืออยากค้นหาเหตุผลว่า
เหตุใดตัวละครมนุษย์จึงเข้ามาแก้ไขสถานการณ์ได้ทันที่ เพราะตัวละครมนุษย์

ย่อมสามารถกระทำการต่าง ๆ ได้ นอกเหนืออำนาจมนุษย์

2. คุณค่าที่ได้จากการวิเคราะห์นิสัยตัวละคร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคุณค่าทางด้านปัญญาและศีลธรรม

2.1 เป็นการแสดงปรัชญาชีวิตว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ ความทุกข์ทั้งมวลเกิดจาก กิเลส ตัณหา อุปาทานอันใดแก่ ความอยากได้ อยากมี และอยากเป็น ความอยากทั้งหลายเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บุคคลกระทำผิดซึ่งนำความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและผู้อื่น เช่น

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์เป็นผู้มีกิเลสและตัณหามาก สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นเสมอ ชอบแย่งของรักของบุคคลอื่นมาเป็นของตน เช่น ลักนางสีดามาไว้ในกรุงลงกา โดยไม่คำนึงว่าการกระทำของตนนั้นผิดศีลธรรมหรือไม่ ในขณะที่ทศกัณฐ์สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ตัวทศกัณฐ์เองก็ได้รับความทุกข์ด้วย ดังจะเห็นได้ว่าทศกัณฐ์ไม่เคยมีชีวิตที่เป็นสุขและราบรื่นเลยสักครั้งเดียว

บทละครเรื่องไกรทอง ชาละวันต้องสิ้นชีวิตในสภาพที่น้ำอเนกอนาถ เนื่องจากชาละวันเกิดตัณหา อยากไถ่นางตะเกาทองเป็นภรรยาจึงคาบนางไปไว้ในถ้ำ ทำให้ชาละวันได้รับความเดือดร้อนเพราะไกรทองตามลงไปปราบชาละวันจนสิ้นชีวิต

2.2 แสดงกฎแห่งกรรม ในบทละครเกือบทุกเรื่องกล่าวถึงผลแห่งกรรม โดยให้ตัวละครเป็นผู้ถ่ายทอดความเชื่อนี้ออกมา ในตอนที่ตัวละครเกิดความไม่สมหวัง มีความทุกข์หรือประสบความหายนะ ตัวละครเหล่านี้จะยอมรับความจริงข้อนี้โดยคุณุญ และสำนึกผิดอย่างจริงจัง เช่น

บทละครเรื่องอุณรุท กรุงพาดรบกับพระอุณรุท ถูกพระอุณรุทสังหารแตกก่อนสิ้นใจ กรุงพาดสำนึกผิดและยอมรับความจริงว่า

ข้าแต่พระมิ่งมงกุฎเกศ
เทียงแท้งจะปราบชาตรี
อหังการทารุณองอาจ

ผู้พงศันเรศเรืองศรี
อันตัวข้านี้กำเริบฤทธิ์
ต่อสู้เบื่องบาทนั้นโทษผิด

คว่ำบาทหันร่ำยังให้ปึกมิด
ทั้งนี้ก็เพื่อผลกรรม
ก็จะกราบถวายบังคมลา

คลจิตไม่เชื่อพระบัญชา
น้อมนำให้สิ้นสังขาร
ก้มหน้าสู่สุวรรณคาลัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ — ทศกัณฐ์และอินทรชิต — ตอนสั่งเมืองก็ส่วนี้
มิด และยอมรับความจริงในเรื่องกฎแห่งกรรม ดังทศกัณฐ์ กล่าวว่า

อันกำเนิดเกิดมาในชาติ
พี่เป็นชายชำนานการสงคราม
จะสู่ตายตามกรรมที่ทำไว้

แม้ถึงที่ชีวิตกับบรรลัย
จะกลัวความบรรณนั้นหาไม่
จึงจะไถ่เลือดชื่อลือชา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

2.3 เป็นเครื่องสอนใจคน ให้เห็นสังขารของชีวิตประการหนึ่งว่า อำนาจ
มีสิ่งที่จะนำความสุขและความเศร้าไว้ได้เสมอไป หากไม่รู้จักใช้อำนาจไปในทางที่
ถูกอาจได้รับความเดือดร้อนจากการใช้อำนาจของตนเองได้ เช่น ในบทละครเรื่อง
รามเกียรติ์ ทศกัณฐ์เป็นพญายักษ์ที่มีฤทธิ์และอำนาจมาก แต่ชอบใช้อำนาจบังคับข่มขู่
ผู้อื่นให้ทำตามความพอใจของตนอยู่เสมอ เช่น เมื่อต้องการติดกักพระราม โดยให้
เบญกายแปลงเป็นฉีกา สอนนำไปหนาทับทิมพลาพระราม เบญกายก็กล่าวว่า

ตัวเป็นพญิงจะวิ่งไป
ถ้าลักษณะรามรู้ระแบบแยกกาย
แต่สู่กระสาร เสนาที่กล้าก็
จะซ้ำให้เข้าไปอีกเล่า
ไหนเลยจะรอกตายวายชีวา

ถึงกองทัพพลลาชัยไพร่
เครื่องจะอาบชายบาทบทศรี
ยังต้องคืนบร้อยปล่อยมา
กงเขาจะห้าพันพันชา
ทรงฤทธิ์วิฤดาจปรานี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ทศกัณฐ์ไม่ฟังเหตุผลของนางเบญจกาย และยังคงกล่าวว่

จึงแก่งกล่าวมารยาพาที	ข้อนี้ดูงเห็นไม่เป็นไร
สุกระสารวานนี้ไปปลอมทัพ	พิเภกบอกคอกจึงจับตัวได้
ครั้งนั้นักดาอาสาไป	เห็นพ่อเจ้าเขาจะไม่บอกมนุษย์
อย่าได้คิดบิดพลิ้วเกียจคร้าน	ราชการครั้งนี้เป็นที่สุก
เหมือนตักศิลาณรงคยังบุพธ	ให้มนุษย์เลิกทัพกลับไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ครั้นพระรามกรีธาทัพข้ามสมุทรมาลงมณฑลกรุงลงกา ทศกัณฐ์สั่งให้กุมภกรรณ
ยกทัพไปรบ กุมภกรรณไม่เห็นด้วย จึงทักท้วงพร้อมทั้งแนะนำให้ส่งสีดาคืน ทศกัณฐ์ไม่
เชื่อฟังกลับโกรธและแสดงกิริยาที่ขี้ใจน้อย ๑๕๖ วรรค ๑๖๖

ลูกขึ้นกระหึบบาทควาไป	เหมไออเจ้าเลห์เพทุบาย
คิดว่าคี่ชีชลาดคังชาติเนื้อ	ไค้สามเลื่อตัวสันขวัญหาย
เสียแรงกำเนิดเกิดเป็นชาย	ไม่มีอายมีเจ็บเท่าเล็บมือ
เมื่อข้าศึกมาประชิดไม่คิดรบ	จะให้บนอบมันกระนั้นหรือ
หมายว่าน้องต้องปรีกษาหาหรือ	ชะเจ้าคนชื่อถ้อยสัตย์ธรรม
จงไปหาลักษมณ์รามตามพิเภก	จะไค้เสกให้มานไอศวรรย์
อันตัวกูสู่ตายวายชีวัน	มิขอพันผูกรักกับลักษมณ์ราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

กุมภกรรณจึงต้องออกรบกับพระราม

นอกจากนี้เมื่อพิเภกทำนาย้นตามความจริงพร้อมทั้งแนะนำให้ส่งนางสีดา
 คืนเพื่อเป็นการตัดปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ให้หมดไป ทศกัณฐ์ก็ชักใจจับไล่พิเภกออกจากเมือง
 พิเภกจึงไปสวามิภักดิ์ต่อพระรามทำให้ทศกัณฐ์ต้องพ่ายแพ้และสิ้นชีวิตลง

2.4 เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนและเตือนสติคนให้ดำเนินชีวิตด้วยความรอบคอบ
 และมีเหตุผล โดยแสดงให้เห็นว่าการกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความประมาท และขาด

เหตุผล อาจนำความเดือดร้อนมาสู่ตนได้ เช่น บทละครเรื่องไชยเชษฐ์ นางจำปาทอง
นำลูกจระเข้มาเลี้ยงไว้ด้วยความประมาท และไม่มีเหตุผลสมควรที่จะนำมาเลี้ยง เพราะ
จระเข้เมื่อเติบโตใหญ่ ย่อมกินคนเป็นอาหาร และกินไม่เลือกแม้แขนงจำปาทองซึ่งเป็นผู้
เลี้ยงดูมา จระเข้ก็จะกิน นางจำปาทองถูกเนรเทศได้รับความลำบากเพราะการกระทำ
ที่ประมาทและไร้เหตุผลของตนเอง

2.5 แสดงแบบอย่างที่ดีที่ควรปฏิบัติตนโดยยกตัวละครเป็นอุทาหรณ์ เช่น

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ หนุมานเป็นแบบอย่างของทหารที่ดี มีความ
จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง รับผิดชอบต่ออย่างไม่เห็นแก่เห็นคเห็นน้อย
ยอมมอบกายถวายชีวิต โดยไม่ปรารณาสิ่งตอบแทน ตำแหน่งอุปราชและลาภยศที่
ทศกัณฐ์ให้ก็มีอาจซื้อความจงรักภักดีที่หนุมานมีต่อพระรามไปได้ เช่น เมื่อหนุมานไปลัก
กลองควงใจทศกัณฐ์ แล้วทำเป็นอาสาทศกัณฐ์รบกับพระราม ทศกัณฐ์เลี้ยงดูหนุมานอย่างคิ
ดังก่ากลอนความว่า

จึงมีพจนามัญการ
จงเอาฉลององค์ทรงประพาस
ชำมรงค์มิ่งกุญฑล
ให้ครบตามตำแหน่งแต่งตั้ง
คนโททองถมยาราชาวดี
ปราสาทอินทรชิตเล่าก็เปล่าอยู่
เสนากรมวังจะสั่งพลัน
ล้วนรุ่มราวสว่นอยสักร้อยหนึ่ง
ไปบำรุงบำเรอเชอพักตร

เสนาमारเร่งรักไปบัดล
สนับเพลาเจียรระบาคเครื่องต้น
สร้อยสนสังวาลแวแวมณี
อีกทั้งเครื่องอานพานพระศรี
เราจะให้ขุนกระบี่เป็นรางวัล
ให้หนุมานลูกกูไปอยู่นั้น
ไปจัดสรรนางในวิไลลักษณ์
พอเขยชมสมซึ่งยศศักดิ์
ให้ลูกรักสำราญบานใจ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

หนุมานเมื่ออยู่กับทศกัณฐ์ จะมีความสุขมากมายเพียงใด ก็ยังจงรักภักดี
ต่อพระรามอย่างมั่นคง หนุมานจึงลวงทศกัณฐ์ให้ออกรบเพื่อตนจะได้ขยี้ดวงใจทศกัณฐ์

ถึงคำกลอนความว่า

บัดนั้น
เนาในปราศรัยมาศปราสาชชัย
ไม่วายคิดคะเนถึงราชการ
จำจะล่อลวงองค์เจ้าลงกา
จะได้เวยะเย้ยหยันมันเล่น
จึงจะสมน้ำหน้าสาแก่ใจ

คำแห่งหนุมานทหารใหญ่
กัโศรามวัยสุวรรณกัณยุมา
กลัวพระอวตารจะคอยหา
ให้ชักสายกัทพ์พากับไป
ให้เลือดตาแทบกระเด็นจึงได้
ที่มั่นไม่เกรงศักดิ์พระจักรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และในที่สุดหนุมานเป็นผู้อยู่เคียงใจทศกัณฐ์ ทำให้ทศกัณฐ์ล้มลงสำเร็จ

นางแมว ในเรื่องไชยเชษฐ์ และกุ่มภณทิในเรื่องสุวรรณหงส์
เป็นแบบอย่างของทาส ที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดี ต่อเจ้านายอย่างแท้จริง คอยติดตาม
ร่วมทุกข์ร่วมสุขไปช่วยทุกหนทุกแห่ง เมื่อเจ้านายได้รับความเดือดร้อน หรือถูกกลั่นแกล้ง
ก็เจ็บร้อนแทนและหาทางแก้ไขให้ เช่น ในเรื่องสุวรรณหงส์ เมื่อนางเกศสุริยงปลอม
เป็นพราหมณ์เดินทางไปรักษาพระสุวรรณหงส์ยังเมืองไอยร์ตัน ครั้นพระสุวรรณหงส์ฟื้น
เกิดความสงสัยว่าพราหมณ์คือนางเกศสุริยงปลอมมา จึงสร้างอุบายจับพิรุช กุ่มภณทิ
ทราบเข้าจึงทูลนางเกศสุริยง ความว่า

แล้วสก็จบออกออรไท
ไปชมสวนลีที่สำคัน
แมนเห็นหัวแวนเจ้าชอบใจ
ถาจับมีไคในตำทอง
จะชวนเจ้าไปลงนํ้ากรัต
เห่นแนวาเปนกระสัตรี

เขาจกาเจ้าไปเปนแมนมัน
ไมจับตีนันไปตำทอง
ทาวไทจจับวาทาวนอง
จกานองไปชมนี้
โลหิตไลยคอกอกกับที่
สุดทีจะไปพระเวียงไซ
สุวรรณหงส์

นอกจากนี้ภุมภณก็ยังช่วยให้นางเกศสุริยงไค้กลับไปเป็นมเหสีของ
พระสุวรมหึงส์ตามเดิม โดยการสังหารนางผีเสื้อน้ำที่แปลงเป็นนางเกศสุริยงตาย

2.6 กวีใช้ตัวละครมนุษย์เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่าผู้ประพจน์ไม่ชอบ
มีนิสัยใจคดโหดร้าย จะต้องประสบความหายนะและเสียชีวิตได้ เช่นในเรื่อง
รามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ เป็นยักษ์ที่ประพจน์เป็นพาล ดักสีดามาไว้ในกรุงลงกา ทศกัณฐ์
จึงต้องทำศึกกับพระราม และในที่สุดถูกพระรามสังหารสิ้นชีวิต

ในบทละครเรื่องฉุยรุท กรุงพาด สร้างความเคียดกร้อนุ่นวายบนสวรรค์
กายการ

ยกพวกพหลพลมาร

ไล่หมู่ฝูงเทพเทวา

.....

ย้ายฝูงเทพเทวัญ

มักใหญ่ใฝ่สูงจนเกินพิกตร

มารุกรานถึงดาวดึงส์

ฉวยฉูดนางฟ้าไม่เกรงใคร

.....

ทั่วสวรรค์ขึ้นฟ้าอาณาจักร

ศึกธำพาคามอำเภोज

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

กรุงพาดยังลอบขึ้นไปชมนางสุจิตราอีก พระกัณเฑาะว์จึงทูลเชิญพระนารายณ์ให้ฮาวตารลงมา
ปราบกรุงพาด กรุงพาดจึงถูกพระฉุยรุทซึ่งเป็นนักดาของพระนารายณ์ สังหารตั้งคำ
ประพันธ์ความว่า

แล้วพระชำมรงค์เกรียงไกร

คั้งหนึ่งกมจักรารัตน์

ซากกระเด็นไปจากกายา

ทรงไปสังหารพาด

คัณคัลลิมแปดพิศดา

ล้มลงยังมหาปถพี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

นอกจากนี้ผู้คัดค้านในเรื่องการเกิด และรณพิกตรในเรื่องไชยเชษฐ
ยังเป็นผู้สร้างความเคียดกร้อนให้แก่ตัวเอก โดยยกทัพมารบเพื่อชิงนาง แต่ยักษ์เหล่านี้

ถูกตัวเอกสังหารตายหมด

2.7 ช่วยโน้มน้าวใจผู้อ่าน ให้อยากกระทำความดีโดยชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่เป็นคนดี เมื่อได้รับความเดือดร้อน หรืออยู่ในอันตราย จะมีผู้มาช่วยเหลือเสมอ เช่น เรื่องรามเกียรติ์ พระรามเป็นผู้ประพาศิธรรม ครั้นพระองค์ประสบปัญหาคือขาดรถทรง พระอินทร์เสด็จมาประทานรถทรงให้

ในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ นางเกศสุริยงเป็นสตรีที่มีความซื่อสัตย์และรักดีต่อพระสุวรรณหงส์มาก ดังนั้นเมื่อนางออกเดินทางไปช่วยแก้ไขพระสุวรรณหงส์ยังเมืองไอยรค์พระอินทร์จึง

จะแปลงพระองค์เจ้าโณงาม

ให้เหมือนเจ้าพราหมณ์ทั้งใจ

ว่าแล้วก็แปลงฤทธิ์ไกร

ท้าวไทยสมเดจพระอินตรา

จึงตัดเอานมนางอ้อรไทย

แคว้นไวยที่ไมพฤษา

นึระมีคบึก เบื่อนพระกาณา

มีข้าก็กลายเป็นพราหมไป

สุวรรณหงส์

นอกจากนี้พระอินทร์ยังประทานสร ให้นางไว้ใช้ป้องกันภัย

ส่วนในบทละคร เรื่องสังข์ทองคราวที่พระสังข์ถูกถ่วงน้ำ ท้าวฤชชงค์มาช่วยชีวิตพระสังข์ไว้

จะเห็นว่าบุคคลที่เป็นคนดีจะมีพวกอมมุญ์คอยให้ความช่วยเหลืออยู่เสมอ

2.8 เป็นเครื่องสะท้อนความเชื่อของคนในสมัยนั้นว่า บ้านเมืองจะมีเทวดาคอยปกป้องรักษาและช่วยคุ้มครอง นอกเหนือจากบุคคลที่ประพฤติกดี เช่น ในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ พระเลื้อเมือง ช่วยบอกเหตุร้ายแก่พระสุวรรณหงส์โดยปรากฏกายให้เห็นเพื่อเป็นกลาง แต่พระสุวรรณหงส์ไม่เชื่อ จึงถูกพี่เลี้ยงนางเกศสุริยงทำร้ายจนได้รับบาดเจ็บ

สรุป อภิปรายผลและ ข้อเสนอแนะ

สรุปและอภิปรายผล

ตัวละครมนุษย์ในบทละครในและละครนอกส่วนใหญ่ที่มีมา มาจากอินเดีย กล่าวคือตัวละครประเภทเทพเรารับมาจากศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้เพราะเทพในบทละคร เช่น พระอินทร์ พระพรหม และพระอิศวร เป็นเทพที่สำคัญทางศาสนาพราหมณ์ ส่วนตัวละครประเภทยักษ์ ครุฑ นาค กินรี และวิทยาธรนั้นก็วิไลแก่วิชาคิดมาจากความเชื่อในคติพราหมณ์และคติพุทธของอินเดีย แต่มีตัวละครบางประเภทที่วิไลถ่ายทอดมาจากวรรณคดีโดยตรง คือตัวละครยักษ์และลิงในเรื่องรามเกียรติ์เรารับมาจากรามายณะของอินเดีย และองค์ปะตาระกาหลารับมาจากนิทานปันทย์ของชาว นอกจากนั้นก็วิไลสร้างตัวละครมนุษย์ขึ้นโดยอาศัยความเชื่อในภูมิของไทยเป็นหลักแล้วจินตนาการให้มีลักษณะพิเศษพิสดารออกไป เช่นสร้างพระเสื้อเมือง พระเจ้าแม่ และม้า จากความเชื่อผสมผสานกับหลักความจริงแล้วจินตนาการให้มีฤทธิ์มีอำนาจมากขึ้น

โดยทั่วไปตัวละครมนุษย์มีรูปร่างแปลกประหลาดพิสดารไปจากธรรมชาติของสัตว์จริง ๆ บ้าง แต่ก็ไม่ได้แก้ความจริงทางธรรมชาติเสียทีเดียว เช่น ยักษ์ ลักษณะส่วนใหญ่คล้ายมนุษย์แต่พิสดารกว่าตรงที่ยักษ์มีร่างกายใหญ่โตมาก หน้าตาน่าเกลียด น่ากลัวตาพองโต ปากแฉะเขี้ยววงอกโง้งออกมานอกปาก กินคนและสัตว์อื่นเป็นอาหาร เป็นต้น

ถึงแม้ว่าตัวละครมนุษย์จะมีรูปร่างพิสดารเพียงใดก็ตาม แต่ตัวละครเหล่านี้มีนิสัยตรงกับความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์ กล่าวคือมีอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และความต้องการต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ เช่น รู้จักมีความรัก โกรธ อาย ระวัง สงสัย รู้จักให้อภัยแก่ผู้อื่น เป็นต้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าส่วนหนึ่งก็สร้างตัวละครมนุษย์ขึ้นจากมนุษย์นี้เอง

เมื่อศึกษาตัวละครจนจบแล้ว พอจะแบ่งประเภทตัวละครจนจบได้เป็น

2 ประเภท คือ

1. ตัวละครฝ่ายดี เป็นตัวละครที่มีคุณธรรมประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของศีลธรรมและมักจะมีอำนาจพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างในอันที่จะช่วยเสริมอำนาจหรือความเก่งกล้าสามารถของตัวเอกให้เด่นขึ้น ตัวละครพวกนี้ได้แก่ เทพ วิญญาณบรรพบุรุษ ลิง ม้า แมว กินรี เงือก นาค ครุฑ ยักษ์ พระเสื้อเมือง และพระไทร ตัวละครเหล่านี้มีบทบาทที่สำคัญพอสรุปได้ดังนี้คือ

1.1 เป็นผู้ช่วยเหลือคนที่ตกทุกข์ได้ยากหรืออยู่ในอันตรายให้พ้นจากสภาพดังกล่าว เช่นบทบาทของพระอินทร์ในเรื่องรามเกียรติ์ สังข์ทองและสุวรรณหงส์ บทบาทของพญานาคในเรื่องสังข์ทอง และยักษ์กุมภภทน์ในเรื่องสุวรรณหงส์

1.2 ช่วยให้คนที่พลัดพรากจากกันได้มาพบกัน ได้แก่บทบาทของพระอินทร์ในเรื่องสังข์ทองที่ทรงช่วยให้ท้าววยศวิมลได้พบกับนางจันท์และพระสังข์ และองค์ปะตาระกาหลาในเรื่องอิเหนาที่ช่วยให้ยาหวันพบกับอิเหนา บุษบาและวิยะดาที่เมืองกาหลัง

1.3 เป็นสื่อหรือเป็นทูตแห่งความรัก ช่วยให้พระและนางที่อยู่ห่างไกลกันได้ครองคู่กัน เช่น พระอินทร์ในเรื่องอุณรุทและไชยเชษฐ์ พระไทรและนางศุภลักษณ์ในเรื่องอุณรุทที่อุ้มพระอุณรุทมาสมกับนางอุษา

1.4 ให้การคุ้มครองและช่วยเหลือผู้ประพฤติธรรมให้ปราบอธรรมได้สำเร็จ ซึ่งได้แก่บทบาทของพระอินทร์ในเรื่องรามเกียรติ์ที่ประทานรถทรงให้พระรามทรงใช้ทำศึกกับทศกัณฐ์ หรือพวกลิงที่ช่วยพระรามทำศึกจนกระทั่งพระรามปราบทศกัณฐ์ได้สำเร็จ

1.5 เป็นผู้อุปถัมภ์เลี้ยงดูตัวเอกโดยรับเป็นบุตรบุญธรรม เช่น ท้าวสิงหนครเลี้ยงดูนางสุริยดาในเรื่องไชยเชษฐ์ และนางพันธุรัตในเรื่องสังข์ทอง ที่เลี้ยงพระสังข์ด้วยความรักไถ่จะนุณนอมดูบุตรในได้

การปรากฏตัวของตัวละครเหล่านี้มักจะพบเป็นครั้งคราว กล่าวคือ ตัวละครพวกนี้จะเข้ามาขจัดปัญหาและแก้ไขข้อขัดข้องของตัวเอกให้หมดไป ครั้นแก้ไขข้อขัดข้องได้แล้ว บทบาทก็จะหมดไป แต่บางครั้งอาจปรากฏตลอดเรื่องโดยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย หรือผู้ใกล้ชิดของตัวเอก ซึ่งมักจะมาในรูปแบบสัตว์พาหนะประจำตัวหรือเป็นพี่เลี้ยง เช่น มาของพระการเอกในเรื่องการเกิด และนางแมวในเรื่องไชยเชษฐาที่คอยติดตามช่วยเหลือและเดินทางร่วมทุกข์ร่วมสุขกับตัวเอกตลอดเรื่อง

2. ตัวละครฝ่ายร้าย ได้แก่ตัวละครที่ขาดคุณธรรมและไม่ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม ตัวละครประเภทนี้มักจะพบในรูปแบบของยักษ์ วิทยาธร และปีศาจหรือสัตว์ที่มีฤทธิ์เป็นพิษ เป็นต้นว่า จระเข้ พญานาค ตัวละครฝ่ายร้ายมักจะมืบทบาทเป็นท่อนองเคียงกัน คือเป็นผู้พรากตัวเอกให้พลัดพรากจากกันด้วยการลักเอาพระเอกหรือนางเอกไปทำให้เกิดการติดตามผจญภัยกันจนวาย หรือมีฉันทันทีเป็นบิดาหรือบิดาเลี้ยงของตัวเอกฝ่ายหญิงซึ่งมักจะถูกพระเอกฆ่าตาย นอกจากนี้ยังเป็นผู้ก่อศึกสงครามอันมีสาเหตุมาจากการชิงนาง

7. เป็นที่น่าสังเกตว่าตัวละครมนุษย์เหล่านี้มีลักษณะนิสัยสัมพันธ์และสอดคล้องกับบทบาท กล่าวคือ ตัวละครที่มีนิสัยพาลใจบาปหนาบช้า วิชาไม่ยากให้ผู้อื่นมีความสุขมักจะแสดงบทบาทเป็นฝ่ายที่สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นอยู่เสมอ แต่ถ้าวละครตัวใดมีจิตใจอ่อนโยนเปี่ยมไปด้วยเมตตากรุณาและเปี่ยมในศีลธรรมจะแสดงบทบาทเป็นคนดีที่คอยให้ความช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้รับความสุข ฉะนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าวิธีสร้างตัวละครมนุษย์ให้มีความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง ฉาก บรรยายภาพ และตัวละครอื่น ๆ ด้วย

✓ ตัวละครมนุษย์ในบทละคร นอกจากจะช่วยให้เรื่องดีกลับ สนุกสนานตื่นเต้นชวนให้ติดตามแล้วยังแฝงคุณค่าด้านอื่นไว้อีก เช่น คุณค่าในด้านการแต่งและการดำเนินเรื่อง ตัวละครมนุษย์เป็นเครื่องมือของผู้แต่งในการดำเนินเรื่องไปสู่จุดหมายได้อย่างรวดเร็วและสมเหตุสมผล อีกทั้งช่วยโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เห็นคล้อยตามกวีโดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผลหรือความเป็นไปได้ นอกจากนี้ยังให้คุณค่าทางศีลธรรมซึ่งจะแฝงมาในคำพูดและการกระทำของตัวละคร เช่น ตัวละครที่ทำความดีก็มักจะมีคนคอยให้การ

คุ้มครองช่วยเหลือ และในตอนนี้ยังได้รับผลดีตอบสนองอีกด้วย ส่วนตัวละครที่ทำความชั่วสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นก็จะได้รับผลชั่วตอบสนองเช่นเดียวกัน

ขอเสนอแนะ

จากการศึกษาบทบาทตัวละครมนุษย์ในละครในและละครนอกครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้พบบางสิ่งบางอย่างที่น่าสนใจและน่าจะได้มีการศึกษาวิจัยกันต่อไป จึงเสนอแนะดังนี้

1. ควรจะได้มีการศึกษาบทบาทตัวละครมนุษย์ในวรรณคดีประเภทอื่น เช่น ศึกษาบทบาทตัวละครมนุษย์ในนิทานกำกอนซึ่งเป็นวรรณคดีประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ และมีตัวละครประเภทนี้อยู่มาก

2. ในการศึกษาตัวละครมนุษย์ อาจจะศึกษาเพียงประเภทใดประเภทหนึ่ง เพราะจะช่วยให้สะดวกในการค้นคว้าและสามารถศึกษาได้อย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

การเกิด 3 เล่ม หอพระสมุดวชิรญาณ มัคที่ 4 เอกสารตัวเขียน.

กริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา การอ่านวรรณคดีไทย คลังวิทยา 2512, 179 หน้า.

ไกรทอง เล่มที่ 19 หอพระสมุดวชิรญาณ เอกสารตัวเขียน.

เกื้อพันธุ์ นรินทรพร พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย สำนักงานผลิตตำราและเอกสารประกอบการเรียนการสอน วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2518, 408 หน้า.

เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, 371 หน้า.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชพิธีสิบสองเดือน ศิลปাবรรณาการ 2505, 718 หน้า.

เจือ สตะเวทิน ตำรับวรรณคดี คลังวิทยา 2505, 406 หน้า.

ฉลาก บุญลอย และคนอื่น ๆ พจนานุกรมบาลี - สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ แพร่พิทยา 1600 หน้า.

เฉลิม สุขเกษม "นากในวรรณคดี" วิทยาสาร 27 : 42 - 45 เมษายน 2508.

_____ "ยักษ์ในวรรณคดี" วิทยาสาร 23 : 26 - 28 มีนาคม 2508.

_____ "ลักษณะนิสัยและตัวละครยักษ์ในวรรณคดี" วิทยาสาร 23 : 26 - 27, 62 มีนาคม 2508.

ไชยเชษฐ์ โสภณ 10, 20, 30 และ 42 หอพระสมุดวชิรญาณ.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และนริศรานูวัติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 19 โรงพิมพ์คุรุสภา 2505, 322 หน้า.

เตือนใจ สินทะเกิก วรรณคดีชาวบ้านจาก "วัดเกาะ" ปรินิพนธ์ กศ.ม.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2520, 219 หน้า.

ทัศนีย์ สุจินะพงศ์ การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516, 161 หน้า.

เทพอรณาศิษฏ์, หลวง ราชูปถัมภ์ิกา พิมพ์ครั้งที่ 4 มหามกุฏราชวิทยาลัย 2518,
122 หน้า.

นาค ใจอารีย์ อันเนื่องมาแต่วรรณคดี โรงพิมพ์คุรุสภา 2507, 275 หน้า.

ป.วิกสิตกุล "ท้าวสักกะในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา" วัฒนธรรมไทย 8(8) : 41 -
49 ตุลาคม 2511.

ปทานุกรมนับของกรมตำรวจ 2504, 688 หน้า.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร ภาษาไทยนี้จริงแะ โอเคียนบุ๊คสโตร์ 2517, 454 หน้า.

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อันคง สารานุกรมวรรณคดี พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์
ก้าวหน้า 2516, 618 หน้า.

เปลื้อง ณ นคร "ได้จากรามเกียรติ์" วิทยุศึกษา 5 : 11 - 16 กรกฎาคม 2501.

_____ พจนะ - สารานุกรมนับทันสมัย ไทยวัฒนาพานิช 2516, 603 หน้า.

แปลก สนธิรักษ์ ลัทธิประเพณีและพิธีกรรม พิมพ์ครั้งที่ 8 บรรณาการ 2515,
492 หน้า.

พรหมบุญ, พระ สาธุศาสตร์ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย 2505, 459 หน้า.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 1 ที่มณิกาย มหาวรรค โรงพิมพ์การศาสนา
2500, 437 หน้า.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 7 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ โรงพิมพ์
การศาสนา 2500, 793 หน้า.

พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น บุคกลางในยุโรปพงศาวดารและนิทานพงศาวดาร แพร่พิทยา
2499, 640 หน้า.

พิทยาลงกรณ์, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น วิจารณ์ทานบันทึหรืออิเหนา เรื่อง
พระราม โรงพิมพ์การศาสนา 2518, 218 หน้า.

พุทธยอกฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ อุนรุท แพร่พิทยา 2515, 592 หน้า.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ รามเกียรติ์และบ่อเกิดรามเกียรติ์
ศิลปาบรรณาการ 2512, 1023 หน้า.

_____ บทละครนอก สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ ไกรทอง มณีพิชัย คาวี สังข์ศิลป์ชัย
พิมพ์ครั้งที่ 6 บรรณาการ 2513, 711 หน้า.

_____ อิเหนา พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง องค์การค้าของคุรุสภา 2510, 280 หน้า.

มโนห์รา พิมพ์ครั้งที่ 4 พิมพ์ในงานศพ นางพริ้ง แดกแสงทอง 3 ธันวาคม 2509.

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้ ธรรมบรรณาการ
2516, 302 หน้า.

_____ คำอธิบายและอภิธานสำหรับประกอบเรื่องนารายณ์สิบปาง 2466, 122 หน้า.

_____ พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม 2503, 82 หน้า.

_____ ลิลิตนารายณ์สิบปาง 538 หน้า พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
คุณหญิงอนุชิตาณูชัย (อิง สวัสดิ์-ชูโต) 23 ธันวาคม 2514.

_____ "อภิธานสังเขป" ศกุนตลา มัทนะพาชา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาวดี
ศิลปบรรณาการ 2501, 787 หน้า.

มัทนี รัตน์ "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดีภาค 2" วารสารวรรณศาสตร์

1 : 103 - 143 มิถุนายน - ตุลาคม 2516.

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม
2507, 1053 หน้า.

_____ สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2498 12 เล่ม.

ลัดดา ศิริเจริญ "ครุฑจับนาค" วิทยาสาร 45 : 6 - 9 กันยายน 2505.

เลื่อนฤทธิ, คุณหญิง นารายณ์สิบปาง 125 หน้า พิมพ์ในงานศพ คุณละม้าย
เทพหัสดิน ณ อยุธยา พฤษภาคม 2499.

ว.วินิจัยกุล "เกร็ดความรู้จากวรรณคดี" วิทยาสาร 26(3) : 18 - 20
มกราคม 2518.

วิจิตรวาทการ, หลวง ศาสนาสากสกล ส.ธรรมภักดี 2498, 460 หน้า.

วิจิตรมาตรา, ชุน สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องควาวิ สาส์นสวรรค์ 2512, 518 หน้า.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ สมาคมภาษาและหนังสือแห่ง
ประเทศไทย 2514, 372 หน้า.

วิฑูร โสภวงศ์ "ม้าในวรรณคดี" วิทยาสาร 9(16) : 13, 14, 64 ธันวาคม
2507.

วิสิฐ พุทธิบัณฑิต วรรณคดีวงนาภิธาน สื่อการค้า 2504, 688 หน้า.

สมชาย พุ่มสอาด "วิทยากร" มิตรครู 9 : 26 - 30 พฤษภาคม 2518.

สมบัติ พลายน้อย เทวนิยาย โรงเรียนการช่างวุฒศึกษา 2507, 28 หน้า.

_____ พฤษนิยาย แพรพิทยา 2512, 618 หน้า.

สมบัติ พลายน้อย สัตวนิยาย สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2510, 454 หน้า.

_____ อมนุษยนิยาย บำรุงสาส์น 2520, 496 หน้า.

_____ "ความรู้ทางวรรณคดี : อมนุษย์" วิทยาสาร 28 (2) : 26 – 28 มกราคม 2520.

สมัคร บุราวาศ ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล แพร่พิทยา 2516, 496 หน้า.

สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะ ของ वाल्मीकि และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เอกสารการนิเทศการศึกษา 2520, 302 หน้า.

สัจจาภิรมย์, พระยา เทวกำเนิด เสริมวิทยบรรณาการ 2511, 304 หน้า.

सारประเสริฐ, พระ สมญาภิธานรามเกียรติ์ ของ นาคะประทีป (นามแฝง) แพร่พิทยา 2510, 222 หน้า.

สำนวน งามสุข เกล็ดจากวรรณคดี แพร่พิทยา 2516, 405 หน้า.

สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2514, 211 หน้า.

สุจิตรา สุกเถียวไกร "บทบาทของตัวละครที่เป็นอมนุษย์ฝ่ายดีในวรรณคดีไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 3 : 60 – 74 กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2519.

สุภัทร อนุศาสน์ วิเคราะห์วรรณกรรมของมหาอุกฤษ ปริญญาโท กศ.ม. วิทยาลัย-วิชาการศึกษา ประสานมิตร 2517, 211 หน้า.

สารานุกรมประพันธ์, หลวง ชุมนุมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมสาส์น โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ 2496, 362 หน้า.

หรีด เรืองฤทธิ์ วรรณคดีไทย เล่ม 1 โรงพิมพ์มิตรไทย 2492, 402 หน้า.

อนุমানราชชน, พระยา การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ เสฐียรโกเศศ (นามแฝง)
ราชบัณฑิตยสถาน 2507, 176 หน้า.

_____ คำของวรรณคดี เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) คลังวิทยา 2509, 384 หน้า.

_____ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) รวมสาส์น 2512,
174 หน้า.

_____ เทพนิยายสงเคราะห์ภาค 2 พิมพ์แจกในงานศพ นายเส็ง มีเดช มีนาคม
2480.

_____ ประเพณีเก่าของไทย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) แพร่พิทยา 2509,
446 หน้า.

_____ เมืองสวรรค์ ผีสาว เทวดา เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์
2503, 453 หน้า.

_____ เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) โรงพิมพ์แพร่การช่าง
2504, 419 หน้า.

_____ เล่าเรื่องในไตรภูมิ ม.ป.ท. 185 หน้า.

. อารยันตลุปต์ อมนุษย์โลก จำลองศิลป์ 2497, 642 หน้า.

Dowson, John, A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion,
Geography, History and Literature. London, Routledge, 1961,
411 pp.

Ions, Veronica, Indian Mythology. London, Hamlyn, 1967, 139 pp.

Steadman, John M., The Myth of Asia New York, Simon and Schuster,
1969, 353 pp.

Valmiki, The Ramayana of Valmiki. Translates of Hari Prasad Shastri:
4 Vols. London, 1870.